СВІТ НАУКИ та ОСВІТИ
Науково-практичний журнал

2018
Випуск № 1

СВІТ НАУКИ ТА ОСВІТИ

НАУКОВО - ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

wse@nlu.edu.ua wse.nlu.edu.ua 61024, м. Харків,
вул. Пушкінська, 77, каб. 222п

Міжнародний
науково-практичний
юридичний журнал
ISSN: 2663-6816
Видається два рази на рік.

Мова журналу: українська,
англійська, російська.

Має електронну та друковану
версії.

Місцезнаходження редакції:
61024, м. Харків,
вул. Пушкінська, 77, каб. 222п
т.: +38 (066) 051-52-88;
e-mail: wse@nlu.edu.ua

Редакційна колегія:

Голова Редакційної колегії:
Барабаш Юрій Григорович

Заступник голови редакційної колегії:
Булгаков Артур Олександрович

Відповідальний секретар:
Нанарова Ольга Олександрівна

Члени редакційної колегії:
Головкін Богдан Миколайович

Гусаров Костянтин Володимирович

Данильян Олег Геннадійович

Єрмолаєв Віктор Миколайович

Кучерявенко Микола Петрович

Серьогіна Світлана Григорівна

Ярошенко Олег Миколайович

Бабічев Анатолій Валерійович

Дроздов Олександр Михайлович

Дулуб Лідія Миколаївна

Тітов Микола Ілліч

Дудченко Олександр Юрійович

Зелінська Яна Сергіївна

Казак Ріната Алімівна

Карнаух Богдан Петрович

Мохончук Богдан Сергійович

Рубащенко Микола Анатолійович

Федчишин Сергій Анатолійович

Цувіна Тетяна Андріївна

Булгаков А.О.

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії держави та
права України і зарубіжних країн
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

Bulhakov A.
Ph. D., Associate Professor of Legal History Department,
Yaroslav Mudriy National Law University

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ У ПРОМИСЛОВОСТІ В УРСР.

LEGAL REGULATION OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF LAND IN INDUSTRY IN THE UKRAINIAN SSR.

Стаття присвячена історико-правовому аналізу землеохоронного законодавства у промисловості в УРСР. Розкриваючи особливості правового регулювання здійснення захисних та раціональних заходів задля збереження земельних ресурсів.

Ключові слова: раціональне використання земель, охорона земель, промисловість.

The article is devoted to the historical-legal analysis of land protection legislation in the industry in the Ukrainian SSR. By revealing the peculiarities of legal regulation of the implementation of protective and rational measures for the conservation of land resources.

Key words: rational land use, land protection, industry.

Постановка проблеми. З активним індустріальним розвитком, що відбувався на початку XX ст., значно збільшився видобуток корисних копалин для всіх видів промисловості країни. Раціональний підхід до їх видобутку є необхідним, оскільки на поверхні землі часто знаходяться цінні землі, які можна використовувати за призначенням. Історико-правовий аналіз правильного підходу до видобутку корисних копалин дозволить більш дбайливо ставитися до земельних наділів та отримати більшу економічну вигоду для країни та зменшити при цьому шкоду природному середовищу.

Стан дослідження. Історичні аспекти правового регулювання земельних відносин в Україні знайшли відображення у працях І. Й. Бойко, М. Ю. Бурдіна, В. Д. Гончаренка, В. М. Єрмолаєва, Р.А. Казак, В. І. Лозо, А. Й. Рогожина, В. О. Рум'янцева, проблеми правознавства з питань правового регулювання землеохоронних відносин відбилися у працях Г. О. Аксененка, В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, О. С. Єрофєєва, М. Д. Казанцева, О. С. Колбасова, М. І. Краснова, В. Л. Мунтяна, В. В. Петрова, Ю. С. Шемшученка, М. В. Шульги та інших вчених.

Виклад основного матеріалу. Природне середовище унікальне тим, що складає єдину систему, організм, у якому взаємодіють елементи та явища. Якщо спричиняється шкода природному середовищу, то це може завдати не лише кількісної шкоди, а й незворотних змін. Тому у нашому випадку на увагу заслуговують, зокрема, заходи з охорони земель при добуванні корисних копалин. З активним індустріальним розвитком, що відбувався на початку XX ст., значно збільшився видобуток корисних копалин для всіх видів промисловості країни. Раціональний підхід до їх видобутку є необхідним, оскільки на поверхні землі часто знаходяться цінні землі, які можна використовувати за призначенням.

Історико-правовий аналіз правильного підходу до видобутку корисних копалин допомагає зрозуміти, що при дбайливому ставленні можна отримати більшу економічну вигоду для країни та зменшити при цьому шкоду природному середовищу.

У науковій літературі існує й інша думка. Наприклад, зазначається, що у промисловості (крім добувної), будівництві, на транспорті земля – лише місце, на якому розміщуються підприємства. У цьому випадку вона безпосередньо не задіяна у виробничих процесах. У видобувних галузях промисловості роль землі значно зростає. Однак і тут якість ґрунтового покрову істотно не впливає на процеси виробництва. Така думка, на наш погляд, відбиває недбайливе ставлення до природних ресурсів. При забудові насамперед треба визначити цінність верхнього шару землі і вже потім здійснювати забудову. Ця діяльність спрямована на правильний підхід до використання земель. Краще перенести місце забудови, ніж знищувати цінні землі. В. В. Петров зазначав, що «забруднення земель є набуттям землею такого стану, що погіршує її якість та може викликати різні несприятливі наслідки, які роблять неможливим повне або часткове використання забруднених земельних ділянок».

При здійсненні такого виду робіт відбувається пошкодження та забруднення великої площі земель. У разі видобутку копалин законодавчо було закріплено обов'язок знімати цінний шар землі та здійснювати дбайливий підхід у роботі з ним.

На розвиток земельного законодавства після прийняття нового Земельного кодексу 1970 р. видавалися спеціалізовані акти щодо вживання заходів із раціонального використання та охорони землі. Так, Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з науки та техніки були прийняті Основні положення з відновлення земель, порушених при розробці родовищ корисних копалин, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, від 30 червня 1971 р. Цей документ закріпив основні положення Кодексу та деталізував певні дії, що необхідно здійснювати при розробці корисних копалин. Так, він зазначав: «Основні положення із відновлення земель, порушених при розробці родовищ корисних копалин, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, установлюють основні вимоги щодо приведення (рекультивації) сільськогосподарських земель і лісових угідь, а також інших земель у стан, придатний для використання їх за призначенням, які є обов'язковими для всіх підприємств, організацій та установ, що розробляють родовища корисних копалин відкритим або підземним способом, здійснюють всі види будівництва (промислове, сільськогосподарське, житлово-цивільне, транспортне, енергетичне, водогосподарське та ін.) або виконують геологорозвідувальні та інші роботи, пов'язані з порушенням ґрунтового покриву».

Із вищенаведеного зрозуміло, що підприємством, яке їх здійснювало, на нього встановлювався обов'язок за власні кошти привести земельні ділянки у стан, придатний для їх використання в сільському, лісовому або рибному господарстві, а при виконанні зазначених робіт на інших землях – у стан, придатний для використання їх за призначенням. Приведення земельних ділянок у придатний стан здійснюється під час робіт, а при неможливості цього – не пізніше року після завершення робіт.

У випадках здійснення будівельних робіт чи розробки родовищ корисних копалин відкритим способом, а також проведення інших робіт, що викликають порушення ґрунтового покриву, підприємства, установи, організації зобов'язані знімати і транспортувати до місця складування (або тимчасового зберігання) родючий шар ґрунту і наносити його на відновлювані землі або малопродуктивні угіддя. Відновлення земельного наділу до придатного стану покладалося на організації, що здійснювали будівельні роботи: у місячний строк ця робота мали бути виконаною. Додатковим обов'язком підприємств при знятті, складуванні та зберіганні родючого ґрунтового шару було вжиття заходів, що виключають погіршення його якостей (змішування з іншими породами, забруднення рідинами або матеріалами та ін.), а також запобігають розмиву і видуванню складованого родючого шару ґрунту шляхом закріплення поверхні відвалу посівом трав або іншими способами.

Таким чином, влада країни піклувалась про стан земель і тоді, коли шар ґрунту було знято: на організацію покладався обов'язок оберігати цінну породу землі під час її своєрідної консервації. Це розширювало коло заходів, що спрямовувалися на раціональне використання та охорону земель.

Після того як закінчувалися всі дії із будівництва та збереження в належних умовах знятого покриву ґрунту, підприємство зобов'язувалося привести в придатний стан взяте угіддя для використання його в сільському господарстві, покрити родючим ґрунтовим шаром, обладнати в необхідних випадках дренажем та іншими комунікаціями і спорудами відповідно до проекту. Ділянки повинні бути зручними для виконання сільськогосподарських робіт із застосуванням сучасних машин, мати прийнятний рівень ґрунтових вод, що забезпечувало б оптимальні умови для проростання рослин.

Із наведеного випливає, що надавалися преференції організаціям та підприємствам, що займалися будівельними роботами чи розробками родовищ корисних копалин, однак лише у випадку реалізації низки зобов'язань, спрямованих на раціональне використання та збереження земель.

Рада Міністрів СРСР прийняла Постанову «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» від 2 червня 1976 р., якою визначила, що дії, спрямовані на раціональне використання земельних ресурсів, більшістю підприємств, організацій та установ, які займалися розробкою родовищ корисних копалин і торфу, геологорозвідувальними, будівельними та іншими роботами, пов'язаними із порушенням ґрунтового покриву, не виконувалось вимоги Основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік із проведення рекультивації земель, збереження родючого шару ґрунту та використання його для рекультивації земель або нанесення на малопродуктивні угіддя. Внаслідок цього родючий шар ґрунту часто знищувався, а значні площі земель, що могли бути повернутими для використання в сільському, лісовому або рибному господарстві, приводилися в непридатний стан.

Виходячи із цього, Рада Міністрів СРСР в Постанові встановлювала заходи із забезпечення рекультивації земель, а також збереження та раціонального використання родючого шару ґрунту при здійсненні таких робіт.

Усі органи, що займалися діяльністю, пов'язаною з порушенням ґрунтового покриву на наданих їм у користування сільськогосподарських землях або лісових угіддях, зобов'язувалися, коли зникне потреба в цих землях, за свій рахунок приводити їх у стан, придатний для використання в сільському, лісовому або рибному господарстві, а при виконанні зазначених робіт на інших землях – у стан, придатний для використання їх за призначенням. Окрім цих дій, зазначені органи зобов'язувалися знімати, зберігати і наносити родючий шар ґрунту на рекультиваційні землі, а при економічній доцільності – і на малопродуктивні угіддя.

При цьому витрати, пов'язані з нанесенням родю

чого шару ґрунту на один гектар малопродуктивних угідь, не повинні були перевищувати встановлених у союзних республіках нормативів вартості освоєння одного гектара нових земель, замість земель, вилучених для несільськогосподарських потреб. Землі, що знаходилися у користуванні органів, які проводили розробку родовищ загальнопоширених корисних копалин для внутрішньогосподарських потреб, повинні були рекультивуватися в обов'язковому порядку за власний рахунок.

Аналізованою постановою на землевпорядну службу системи Міністерства сільського господарства СРСР додатково покладалося завдання щодо здійснення державного контролю за раціональним використанням родючого шару ґрунту підприємствами, організаціями та установами, які проводили роботи, пов'язані з порушенням ґрунтового покриву. Були внесені зміни до підп. «з» п. 7 Положення про державний контроль за використанням земель, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 14 травня 1970 р. № 325 .

У радянських традиціях дублювання положень структурних нормативно-правових актів було видано постанову Ради Міністрів УРСР «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» від 14 липня 1976 р. У цьому акті були закріплені обов'язки органів за республіканською вертикаллю.

Для вчинення комплексу необхідних заходів щодо забезпечення організації ефективного використання земель, їх охорони та інших заходів, пов'язаних із землекористуванням, важливим уявляється ведення земельного кадастру. Із цією метою Радою Міністрів СРСР 10 червня 1977 р. було прийнято Постанову «Положення про порядок ведення державного земельного кадастру». Радам Міністрів усіх республік СРСР та Міністерству сільського господарства СРСР необхідно було завершити у 1977—1980 рр. роботи з оцінки земель в основних землеробських районах країни, а також постійно відслідковувати, систематично уточнювати та оновлювати відповідні дані, включаючи їх до кадастру.

У прийнятому документі було закріплено основні моменти роботи з ведення земельного кадастру з розширеними повноваженнями, які за обсягом були більшими, ніж ті, що передбачалися в Основах земельного законодавства 1968 р. Земельний кадастр вівся за єдиними принципами для всієї країни, що включав відомості з реєстрації землекористувачів, обліку кількості та якості земель та бонітування ґрунтів і їх економічної оцінки.

Вся ця робота здійснювалася під керівництвом Міністерства сільського господарства СРСР, яке додатково розробляло методичні вказівки та інструкції щодо роботи кадастру. Як зазначав В. Л. Мунтян: «…прийняття оптимальних рішень у галузі природокористування неможливе без об'єктивної інформації про справжній стан природних ресурсів і навколишнього середовища. Законодавство встановлює обов'язок здійснювати всебічний кількісний і якісний облік та економічну оцінку природних ресурсів і стану середовища, що є основою наукової організації управління єдиним фондом природних ресурсів…».

Для забезпечення оновлення інформації щодо якості земельних ресурсів усі керівники підприємств, організацій та установ зобов'язувалися щорічно подавати звіти про зміни у складі їхньої землі до виконкомів районних, міських Рад депутатів, а землевпорядні служби від районного до республіканського рівнів складали звіти про наявність та якісний стан земель. До 20 січня поточного року всі республіканські звіти повинні були надсилатися Міністерству сільського господарства СРСР, яке складало повний звіт якості земельних ресурсів всієї країни.

Були внесені зміни до підп. «з» п. 7 Положення про державний контроль за використанням земель, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 14 травня 1970 р. № 325 .

У радянських традиціях дублювання положень структурних нормативно-правових актів було видано постанову Ради Міністрів УРСР «Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт» від 14 липня 1976 р. У цьому акті були закріплені обов'язки органів за республіканською вертикаллю.

Для вчинення комплексу необхідних заходів щодо забезпечення організації ефективного використання земель, їх охорони та інших заходів, пов'язаних із землекористуванням, важливим уявляється ведення земельного кадастру. Із цією метою Радою Міністрів СРСР 10 червня 1977 р. було прийнято Постанову «Положення про порядок ведення державного земельного кадастру». Радам Міністрів усіх республік СРСР та Міністерству сільського господарства СРСР необхідно було завершити у 1977—1980 рр. роботи з оцінки земель в основних землеробських районах країни, а також постійно відслідковувати, систематично уточнювати та оновлювати відповідні дані, включаючи їх до кадастру. У прийнятому документі було закріплено основні моменти роботи з ведення земельного кадастру з розширеними повноваженнями, які за обсягом були більшими, ніж ті, що передбачалися в Основах земельного законодавства 1968 р. Земельний кадастр вівся за єдиними принципами для всієї країни, що включав відомості з реєстрації землекористувачів, обліку кількості та якості земель та бонітування ґрунтів і їх економічної оцінки.

Вся ця робота здійснювалася під керівництвом Міністерства сільського господарства СРСР, яке додатково розробляло методичні вказівки та інструкції щодо роботи кадастру. Як зазначав В. Л. Мунтян: «…прийняття оптимальних рішень у галузі природокористування неможливе без об'єктивної інформації про справжній стан природних ресурсів і навколишнього середовища. Законодавство встановлює обов'язок здійснювати всебічний кількісний і якісний облік та економічну оцінку природних ресурсів і стану середовища, що є основою наукової організації управління єдиним фондом

природних ресурсів…».

Для забезпечення оновлення інформації щодо якості земельних ресурсів усі керівники підприємств, організацій та установ зобов'язувалися щорічно подавати звіти про зміни у складі їхньої землі до виконкомів районних, міських Рад депутатів, а землевпорядні служби від районного до республіканського рівнів складали звіти про наявність та якісний стан земель. До 20 січня поточного року всі республіканські звіти повинні були надсилатися Міністерству сільського господарства СРСР, яке складало повний звіт якості земельних ресурсів всієї країни.

З метою забезпечення збереження та оптимального використання природних ресурсів і захисту інших економічних інтересів країни було прийняте Положення про охорону економічної зони СРСР, затверджене постановою Ради Міністрів СРСР від 30 січня 1985 р. Органами, що координували діяльність з охорони економічної зони, регулювання, використання й охорони системи меліорації і водного господарства СРСР, виступали прикордонні війська Комітету державної безпеки СРСР. Вони мали право складати протоколи про порушення законодавства про економічну зону СРСР, призупиняти і припиняти відповідні роботи, затримувати правопорушників, вилучати знаряддя, інструменти та інші предмети і документи, а також все незаконно набуте в економічній зоні майно.

Зазначений документ більше розраховувався на охорону водного середовища. Однак, оскільки під нагляд підпадали й системи меліорації (а це той сектор, що впливає на якість земельних ресурсів), то при охороні водних ресурсів зачіпалися й інтереси охорони земельних ресурсів.

Для запобігання необґрунтованому скороченню сільськогосподарських земель влада країни установила порядок вилучення цих земель для інших потреб. Під будівництво доріг чи будь-яких інших несільськогосподарських потреб виділялися непридатні для сільськогосподарської діяльності землі. Як справедливо зазначав В. В. Петров: «Вилучення земель із сільськогосподарського обороту дуже часто є наслідком пошкодження сільськогосподарських земель при розвитку деяких галузей промислового виробництва, під час будівництва або розробки корисних копалин. Ґрунтовий покрив як елемент земного середовища практично не поновлюється».

Аналіз законодавства свідчить, що при здійсненні будь-якої господарської діяльності потрібно особливо уважно ставитися до охорони земельних ресурсів, оскільки невиконання землеохоронних норм призводить до тяжких наслідків для природи, можливі втрати цінних порід земель, які формувались сотнями років. У свою чергу, державний апарат повинен реалізовувати контролюючу функцію за додержанням законодавства господарюючими суб'єктами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Мунтян В. Л. Правові основи охорони природи. Київ : Знання, 1979. 47 с.

2.О рекультивации земель, сохранении и рациональном использовании плодородного слоя почвы при разработке месторождений полезных ископаемых и торфа, проведении геологоразведочных, строительных и других работ : постановление Совета Министров СССР от 2 июня 1976 г. № 407. Собрание постановлений Правительства СССР. 1976. № 11. Ст. 52.

3.Основные положения по восстановлению земель, нарушенных при разработке месторождений полезных ископаемых, проведении геологоразведочных, строительных и иных работ : утв. Гос. ком. Совета Министров СССР по науке и технике, Гос. ком. Совета Министров СССР по делам стр-ва, М-вом сел. хоз-ва СССР, Гос. ком. лесного хоз-ва Совета Министров СССР от 30 июня 1971 г. № 183-п. URL: http://lawru.info/dok/1971/06/30/n1189141.htm (дата обращения: 12.04.2016).

4.Охрана природы – задача всенародная / сост.: А. Л. Андриенко, П. И. Лапечук, Н. Н. Смолин. Киев : Политиздат Украины, 1987. 222 с.

5.Положение о государственном контроле за использованием земель : утв. постановлением Совета Министров СССР от 14 мая 1970 г. № 325. Собрание постановлений Правительства СССР. 1970. № 9. Ст. 71.

6.Положение о порядке ведения государственного земельного кадастра : постановление Совета Министров СССР от 10 июня 1977 г. № 501. Собрание постановлений Правительства СССР. 1977. № 10. Ст. 119.

7.Положение об охране экономической зоны СССР : утв. постановлением Совета Министров СССР от 30 янв. 1985 г. № 102. Собрание постановлений Правительства СССР. 1985. № 5. Ст. 23.

8.Правовая охрана природы : учеб. / под ред. В. В. Петрова. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1980. 312 с.

9.Правовая охрана природы в СССР : учеб. пособие / под ред. В. В. Петрова. Москва : Юрид. лит., 1976. 352 с.

10.Про рекультивацію земель, збереження і раціональне використання родючого шару ґрунту при розробці родовищ корисних копалин і торфу, проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт : постанова Ради Міністрів УРСР від 14 лип. 1976 р. № 327. Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР. 1976. № 7. Ст. 29.

11.Казак Р. А. Правові основи охорони біорізноманіття в Україні та Європейському Союзі у другій половині XX ст.: історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Р. А. Казак ; наук. кер. В. А. Лизогуб ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2017. – 20 с.

12.Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренко. Київ : Ін Юре, 1997. Т. 1 : З найдавніших часів до початку XX ст. 464 с.

Зелінська Я.С.

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

ZELINSKA YANA SERGEYEVNA
doctor of Law,assistant of the department of administrative law National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine, Kharkiv

СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ У ДОКАЗОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНТСВІ

SPECIAL KNOWLEDGE OF EVIDENCE ACTIVITY IN ADMINISTRATIVE VESSELS

Стаття присвячена дослідженню спеціальних знань у доказовій діяльності в адміністративному судочинстві. У статті визначається коло суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями, аналізуються їх права та обов'язки, визначається їх роль у доказовій діяльності.

The article is devoted to the study of special knowledge in evidence in administrative proceedings. The article defines the circle of subjects possessing special knowledge, analyzes their rights and responsibilities, and determines their role in evidential activity.

Ключові слова: спеціальні знання, доказова діяльність, експерт, експерт з питань права, спеціаліст, перекладач.

Key words: specialist knowledge, evidence, expert, expert on law, specialist, translator.

Постановка проблеми. Головним завданням в адміністративному судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Реалізація поставленого завдання неможливо уявити без доказової діяльності в адміністративному судочинстві, яка має за мету встановлення об'єктивної істини у справі. Як основна, так і допоміжна роль у доказовій діяльності належить особам, які володіють спеціальними знаннями. Нашою метою є з'ясування значення спеціальних знань у доказовій діяльності в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення поставленого завдання необхідно, по-перше, визначитися із дефініцією спеціальних знань.

У чинному законодавстві визначення поняття спеціальних знань відсутнє. Зазвичай професійні знання ототожнюють із спеціальними, визначення яких відсутнє в чинному законодавстві. У юридичній літературі під останніми розуміють систему теоретичних знань та практичних вмінь у галузі конкретної науки, техніки, мистецтва, ремесла, набутих шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, та необхідних для вирішення питань, які виникають в процесі судового розгляду справ. С. С. Алексєєв характеризує спеціальні знання не як загальновідомі, загальнодоступні, а як такі, якими володіє обмежене коло спеціалістів. Такі знання набуваються внаслідок наукової та практичної діяльності в конкретній галузі людського пізнання та, по-перше, базуються на будь-якій науці й мають теоретичну базу, яка необхідна для розуміння природи явищ, їх властивостей; по-друге, набуваються шляхом спеціальної підготовки; по-третє, їх носій повинен мати не тільки теоретичну підготовку, але й практичні вміння їх застосування [1, с. 8]. М. Й. Штефан характеризує спеціальні знання як такі, що знаходяться за межами правових знань, загальновідомих узагальнень, які випливають з досвіду людей, тобто такі, якими володіє лише вузьке коло фахівців [2, с. 270]. На сучасному етапі спеціальні знання складаються з «власного знання» (структурної частини, яка відповідає теоретичному рівню знань, враховуючи при цьому наукові знання, які отримані в спеціальному навчальному закладі), вміння (знання в їх практичному застосуванні) та навичок (автоматичних компонентів мислення, поведінки) [3].

У науковій літературі також наголошується на можливості використання спеціальних знань у такій непроцесуальній формі, як надання консультацій обізнаними особами про обставини справи, що мають процесуальне значення та процесуальні наслідки [4]. Наприклад, консультації проводяться у таких формах, як експертиза, участь експерта та консультація обізнаної особи.

Головною особливістю спеціальних знань є різновид професійної підготовки, у межах якої будуть вивчатися відомості, необхідні для вирішення справи. Наприклад, у судочинстві Республіки Молдова спеціальні знання використовуються у формах: 1) участі спеціаліста у провадженні процесуальних дій; 2) здійснення спеціалістом науково-технічного або судово-медичного дослідження; 3) проведення судової експертизи [5]. На нашу думку, спеціальні знання у широкому розумінні складають будь-які професійні знання, якими володіє обмежене коло осіб – фахівців, з метою застосування їх у професійно-кваліфікаційній діяльності. У вузькому розумінні спеціальні знання – це особливий вид спеціальних знань, якими особа володіє в певній галузі науки, техніки, виробництва, ремесла, мистецтва, іншій сфері людської діяльності, спрямованих на виявлення, аналіз, синтез та дослідження обставин справи за спеціальними методиками.

У правозастосовчій практиці спеціальні знання використовуються як у процесуальній (проведення експертиз), так і непроцесуальній формі (консультаційна і довідкова діяльність).

По-друге, необхідно встановити коло осіб, які володіють спеціальними знаннями. У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС) ми можемо знайти відповідь на поставлене питання. Так, у КАС регламентується, що до осіб, які володіють спеціальними знаннями відносяться експерт, спеціаліст та експерт у галузі права, перекладач. Роль вказаних осіб у доказовій діяльності відрізняється їх функціональною діяльності. Розглянемо їх процесуальний статус детальніше.

Відповідно до ч. 1 ст. 68 КАС експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи. В якості критеріїв оцінки компетентності експерта, виступає його освіта та стаж професійної діяльності у сфері науки та практики, які необхідні для проведення експертизи. Його загальне коло прав та обов'язків визначено у ст. ст. 12 та 13 Закону України «Про судову експертизу» [6]. Окремі права експерта в адміністративному судочинстві також визначені у ст. 68 КАС, а саме: : 1) ознайомлюватися з матеріалами справи; 2) заявляти клопотання про надання йому додаткових матеріалів і зразків, якщо експертиза призначена судом; 3) викладати у висновку експерта виявлені в ході проведення експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 4) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предмета і об'єктів дослідження; 5) для цілей проведення експертизи заявляти клопотання про опитування учасників справи та свідків; 6) користуватися іншими правами. Обов'язком експерта є надання обґрунтованого та об'єктивного письмового висновку на поставлені йому питання (ч.3 ст. 68 КАС). Головною метою залучення експерта є надання висновку експерта, як докладного опису проведених експертом досліджень, зроблених у результаті них висновків та обґрунтованих відповідей на питання, поставлених перед експертом, складений у порядку, визначеному законодавством (ч. 1 ст. 101 КАС). Згідно зі ст. 1 Закону «Про судову експертизу» судова експертиза __ це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні, зокрема, суду.

Законодавство різних країн демонструє різноманітний підхід до правового становища експерта. Так, Європейська континентальна доктрина розглядає експерта як помічника судді, який несе відповідальність за розгляд та вирішення справи. За англо-американською доктриною експерт є свідком та експерт може бути використаний в якості: 1) свідка, який дає показання про відомі йому факти; 2) спеціаліста, який надає роз'яснення суду щодо подій, явищ та тлумачення термінів; 3) експерта, який надає висновок на основі свого дослідження [7].

Отже, експерт є самостійним суб'єктом процесу із власними процесуальними правами та обов'язками, що відрізняє його від інших учасників процесуальної діяльності, його висновок має доказове значення. Так, відповідно до ст. 10 Закону, судовими експертами взагалі можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань.

Оновлений КАС передбачає залучення до справи експерта з питань права. Як експерт з питань права може залучатися особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права. Рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом. Права та обов'язки визначені у ст. 69 КАС. Так, експерт з питань права зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати роз'яснення. Експерт з питань права має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями, а також має право на оплату послуг та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що «відповідні знання» слід ототожнювати із спеціальними. Роль експерта у галузі права у доказовій діяльності в адміністративному судочинстві є допоміжною. Це підтверджується наступним.

Висновок експерта у галузі права не є доказом, має допоміжний (консультативний) характер і не є обов'язковим для суду. Суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань (ст. 113 КАС). Зміст висновку експерта у галузі права може стосуватися: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування, доктриною у відповідній іноземній державі. Висновок експерта у галузі права не може містити оцінки доказів, вказівок про достовірність чи недостовірність того чи іншого доказу, про переваги одних доказів над іншими, про те, яке рішення має бути прийнято за результатами розгляду справи.

Спеціальними знаннями володіє і спеціаліст. Однак, зауважимо, що його статус відрізняється від статусу експерта та експерта з питань права. Законом прямо регламентовано, що допомога та консультації спеціаліста не замінюють висновок експерта (ч. 2 ст. 70 КАС).

Відповідно до ч. 1 ст. 70 КАС спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками, необхідними для застосування технічних засобів, і призначена судом для надання консультацій та технічної допомоги під час вчинення процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням таких технічних засобів (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбору зразків для проведення експертизи тощо). Спеціаліст є самостійним суб'єктом доказової діяльності, тобто – той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва, або той, хто досяг високої майстерності в будь-чому, знавець чогось, фахівець у певній сфері знань та діяльності [8, с. 340].

На думку С. В. Ківалова висновок спеціаліста взагалі не має доказового значення, а його функція є суто технічною, допоміжною [9]. Т. В. Сахнова слушно обґрунтовує взагалі поділ спеціалістів на спеціаліста-консультанта, який надає оцінку науковій обґрунтованості проведеної експертизи, та спеціаліста – самостійного учасника процесуальних дій, основне призначення якого полягає у виявленні фактичних даних у справі [10]. На думку Ю. С. Педько під час визначення статусу експерта та спеціаліста в адміністративному судочинстві необхідно вирішити питання про організаційно-правове забезпечення з огляду на унеможливлення тиску на них державно-управлінськими засобами шляхом використання послуг незалежних наукових консультаційних експертних бюро та створення відповідних установ в системі судів адміністративної юстиції [11, с. 133].

Коло прав та обов'язків спеціаліста регламентується у ст. 70 КАС. Спеціаліст зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, відповідати на поставлені судом питання, надавати консультації та роз'яснення, у разі потреби надавати суду іншу технічну допомогу. Спеціаліст має право знати мету свого виклику до суду, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє відповідними знаннями та навичками, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

В основу схожості функціональних обов'язків експерта та спеціаліста можна покласти наступні положення: 1) діяльність експерта та спеціаліста базується на спеціальних знаннях, які є необхідними для вирішення специфічних питань, які виникають при відправленні правосуддя; 2) експерт та спеціаліст – це суб'єкти, які можуть однаково володіти спеціальними знаннями; 3) ініціатива залучення до справи цих осіб у адміністративному судочинстві належить суду та іншим учасникам процесу; 4) одноманітність вимог (об'єктивність) до діяльності експерта та спеціаліста.

Висновки експерта та спеціаліста розмежовуються за об'ємом, характером, категоріями вирішуваних завдань, однак, на нашу думку спеціаліст, виконуючи свої завдання шляхом ідентифікації, технічного аналізу наданих об'єктів не тільки може набувати статусу суб'єкта, який бере участь у доказовій діяльності, здійснюючи допоміжну функцію, а й його висновок можна розцінювати як доказ у справі. У зв'язку з цим, пропонуємо ці положення закріпити у Главі 5 КАС в якості засобу доказування додати висновок спеціаліста, а також доповнити статтею із наступним змістом: «Висновок спеціаліста – це письмове викладення думки особи, яка володіє спеціальними знаннями, з питань, які ставляться перед судом».

Як визначено у законодавстві, що спеціальними знаннями володіє і перекладач. Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими (ч. 1 ст. 71 КАС). У КАС визначається процесуальне становище перекладача. Перекладач допускається ухвалою суду за клопотанням учасника справи або призначається з ініціативи суду. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь в судовому засіданні в режимі відео конференції (ч. 4 ст. 71 КАС). Перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду(ч. 3 ст. 71 КАС). Перекладач відіграє допоміжну (технічну) функцію у доказовій діяльності та сприяє дослідженню доказів, як однієї із стадій доказової діяльності.

Висновки. Виходячи із зазначеного вище, робимо висновок, що до осіб, які володіють спеціальними знаннями відносяться експерт, експерт з питань права, спеціаліст, перекладач. Однак, мета їх залучення до справи, їх процесуальний статус, функціональна спрямованість їх діяльності, роль у доказовій діяльності відрізняються. Так, експерт є безпосереднім суб'єктом доказової діяльності та залучається з метою надання висновку експерта, як одного з головних засобів доказування в адміністративному судочинстві. Зауважимо, що спеціаліст є самостійним суб'єктом доказової діяльності та наразі висновок спеціаліста у доказовій діяльності в адміністративному судочинстві не має доказового значення. Ми пропонуємо внести зміни до законодавства та закріпити такий засіб доказування, як висновок спеціаліста. Експерт з питань права та перекладач виконують допоміжну (технічну) функцію у доказовій діяльності. Залучення зазначених осіб до справи сприяє дослідженню та оцінці

доказів, а їх усні висновки та переклад не мають доказового значення.

Список використаних джерел:

1.Алексеев С. С. Общая теория права : научное пособие. – в 2-х т., т. 2. – М.: Юрид. лит., 1982. – 359 с.

2.Штефан М.Й. Цивільний процес : підруч. для юрид. спеціальностей вищих закладів освіти / М. Й. Штефан. – К.: вид-во «Ін Юре», 1997. – 608 с.

3.Романенко Л. М. Визначення поняття «спеціальні знання» як невід'ємної частини понять «експерт» та «судова експертиза» в адміністративному процесі / Романенко Л. М. // Право і суспільство. – 2011. – № 4. – С. 94–99.

4.Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибр. наук. пр. / М. В. Костицький; [перед. акад. І. А. Тимченка] відп. ред. канд. юрид. наук Н. В. Кушакова-Костицька.– Чернівці; Рута, 2009. – 580 с.

5.Георгицэ М., Специальные познания в судопроизводстве Республики Молдова // Закон и жизнь. – 2011. – № 12. – С. 4–10.

6.Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

7.Молдован А. В. Докази у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини / А. В. Молдован // Адвокат. – 2009. – № 3. – С. 30–33.

8.Великий тлумачний словник сучасної української мови / (з доп. і допов.) уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

9.Адміністративне процесуальне (судове) право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2007. – 312 с.

10.Сахнова Т. В. Экспертиза в суде по гражданским делам: учебно-практическое пособие / Т. В. Сахнова. – М.: Издательство БЕК, 1997. – 278 с.

11.Педько Ю. С. Становлення адміністративної юстиції в Україні : монографія / Ю. С. Педько. – К.: Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН Укр., 2003. – 208 с.

Федчишин С.А.

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Fedchyshyn S.
Ph. D., Associate Professor of the Administrative Law Department,
Yaroslav Mudriy National Law University

УДК 342.9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

THE SECURING OF SAFETY OF UKRAINIAN FOREIGN DIPLOMATIC BODIES: ORGANIZATIONAL-LEGAL BASES

Стаття присвячена аналізу організаційно-правових засад забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України. Розкриваються сутність та особливості безпеки закордонних дипломатичних установ. Визначаються система суб'єктів її забезпечення, особливості правового регулювання цієї діяльності.

Ключові слова: безпека, закордонні дипломатичні установи України.

The article is devoted to the analysis of organizational-legal bases of securing of safety of Ukrainian foreign diplomatic bodies. The essence and features of foreign diplomatic bodies' safety are given. The system of subjects of its maintenance, specifics of legal regulation of this activity are defined.

Keywords: safety, foreign diplomatic bodies of Ukraine.

Постановка проблеми. За сучасних умов значної активізації тероризму та міжнародних конфліктів дедалі частішають випадки протиправних посягань на закордонні дипломатичні установи держав світу та їх співробітників. Так, за інформацією ООН лише за період 16 травня – 28 вересня 2012 р. було зафіксовано 12 повідомлень від держав (Австрії, Бельгії, Греції, Італії, Сирії, ФРН, Чилі та ін.) про протиправні діяння, які мали місце щодо їх дипломатичних установ або установ іноземних країн на їх території. Зокрема, йшлося про збройні напади на закордонні дипломатичні установи, їх підпали, спричинення тілесних ушкоджень співробітникам, замахи на їх життя (у тому числі з використанням вибухівки), пошкодження, знищення та грабіж майна, наруга над прапором акредитуючої держави та ін. Не випадково проблеми дипломатичної безпеки стали предметом спеціального обговорення 67 сесії Генеральної Асамблеї ООН (п. 81 порядку денного «Розгляд ефективних заходів із посилення захисту, безпеки та охорони дипломатичних та консульських представництв і представників», 28 вересня 2012 р.). У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема забезпечення безпеки вітчизняних закордонних дипломатичних установ як провідних органів із реалізації зовнішньої політики та забезпечення національної безпеки України.

Стан дослідження. Проблеми безпеки закордонних дипломатичних установ та їх персоналу вже неодноразово привертали увагу вчених у галузі міжнародного права. Відзначимо праці І.П. Бліщенко, В.М. Дурденевського, Ю.Г. Дьоміна, Н.Г. Зубкова, І.І. Лукашука, В.М. Репецького, О.Ф. Сакуна, К.К. Сандровського та ін. Науковцями аналізуються міжнародно-правові засади охорони закордонних дипломатичних установ, пов'язані з нею дипломатичні привілеї та імунітети, їх зміст, особливості та практика реалізації тощо. У той же час, проблеми організації та правового регулювання діяльності із забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України, незважаючи на ефективність національних безпекових засобів, у вітчизняній науці адміністративного права спеціального дослідження так і не отримали.

На нашу думку, за сучасних умов необхідно з'ясувати сутність та особливості безпеки закордонних дипломатичних установ України, явища та процеси, які можуть становити для них реальну або потенційну загрозу, визначити систему суб'єктів, уповноважених забезпечувати безпеку вітчизняних закордонних дипломатичних установ, проаналізувати особливості правового регулювання цієї діяльності. Саме така мета і ставилась автором при написанні статті.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови «безпека» розкривається як «стан, коли кому-або чому-небудь ніщо не загрожує» [1, с.70]. Поняття «безпека» є міждисциплінарним та сьогодні широко використовується різними науками, зокре-

ма філософією, політологією, соціологією, психологією, юриспруденцією тощо. Що стосується юридичної науки, то в ній «безпека» розкривається з однієї сторони як відсутність будь-якої небезпеки, а з іншої – наявність стану захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, посягань та небезпек [2, с.11]. Безпечний стан є обов'язковою і необхідною передумовою існування та подальшого розвитку будь-яких соціальних систем. Він дозволяє забезпечити життєдіяльність людини, суспільства та держави шляхом запобігання виникненню реальних і потенційних загроз, обмеження та максимальної локалізації їх руйнівної дії, повної ліквідації або нейтралізації до рівня, прийнятного для стабільного і прогресивного розвитку соціальної системи.

Закордонні дипломатичні установи України також можуть повноцінно функціонувати лише в безпечних умовах, що є обов'язковою передумовою та необхідною гарантією їх ефективної діяльності. Як і інші соціальні системи вони потребують забезпечення власної захищеності від можливих загроз та небезпек, стану, який би дозволив належним чином реалізовувати завдання та функції, що покладаються на них законодавством. Зокрема, йдеться про такі завдання як представництво України в державі перебування та підтримання офіційних міждержавних відносин, представництво України при міжнародних організаціях та підтримання з ними офіційних відносин, захист прав та законних інтересів її громадян і юридичних осіб за кордоном (ст. 6 Закону України «Про дипломатичну службу» від 20.09.2001 р.). Реалізуючи власні завдання закордонні дипломатичні установи беруть активну участь у забезпеченні національної безпеки України, адже за допомогою дипломатичних та інших притаманних їм форм і методів забезпечують життєво важливі інтереси людини, суспільства та держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у різних сферах.

При цьому, закордонні дипломатичні установи України провадять діяльність, пов'язану із державною таємницею, а відповідні співробітники є обізнані з нею, що слід обов'язково враховувати при дослідженні та практичному забезпеченні безпеки закордонних дипломатичних установ України. У процесі діяльності цих установ може використовуватись секретна інформація, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України. Зокрема, згідно ст. 8 Закону України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. до неї можуть бути віднесені відомості про: а) директиви, плани, вказівки делегаціям та посадовим особам з питань зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України, спрямовані на забезпечення її національних інтересів і безпеки; б) військове, науково-технічне та інше співробітництво України з іноземними державами; в) експорт та імпорт озброєння, військової і спеціальної техніки, окремих видів продукції тощо.

На підставі аналізу сутності безпеки як особливого правового феномену та з урахуванням функціонального призначення закордонних дипломатичних установ, їх місця в системі забезпечення національної безпеки України запропонуємо власне визначення безпеки закордонних дипломатичних установ. Під нею слід розуміти особливий стан захищеності закордонних дипломатичних установ України, їх співробітників та членів їх сімей, переписки, документації, архівів, техніки, зокрема комп'ютерної, засобів зв'язку та інших матеріальних носіїв інформації, офіційної резиденції і житла персоналу, будівель, транспортних засобів та іншого майна від реальних та потенційних загроз, які перешкоджають (або унеможливлюють) функціонування дипломатичних установ, у тому числі й від тих наявних чи потенційно можливих явищ або чинників, які створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Визначаючи особливості безпеки закордонних дипломатичних установ України, зазначимо, що в науці виділяють різні види безпеки залежно від: об'єктів (безпека особи, суспільства та держави); сфер суспільної діяльності (безпека економічна, психологічна, інформаційна та ін.); масштабів загроз (глобальна, міжнародна та національна безпека); джерел загроз (зовнішня та внутрішня безпека) тощо [3, с.5-18, 4, с.12-18 та ін.]. При цьому, ті чи інші види безпеки не є ізольованими, адже тісно взаємопов'язані та взаємозалежні, а об'єднуючись можуть утворювати певні інтегровані (комплексні) види безпеки.

Яскравим прикладом такого поєднання є безпека дипломатичних установ України, що розглядається як комплексне явище, зумовлюється специфічними загрозами та охоплює цілу низку складових. Зокрема, основними серед них є: 1) забезпечення безпеки співробітників закордонних дипломатичних установ та членів їх сімей, у тому числі й антитерористичне забезпечення (безпека персоналу); 2) забезпечення безпеки офіційної резиденції, будівель, майна, транспорту та іншої інфраструктури дипломатичної установи, їх захист від терористичних та інших посягань (фізична безпека); 3) забезпечення безпеки документації, архівів та інших матеріальних носіїв інформації, забезпечення охорони державної таємниці відповідно до вимог режиму секретності, у тому числі й контррозвідувальне забезпечення (інформаційна безпека) та ін. Наведені складові тісно пов'язані і формують цілісне утворення – безпеку закордонних дипломатичних установ України як єдиний об'єкт забезпечення. У цьому сенсі, вважаємо, що не випадково вітчизняне законодавство, зокрема профільна Інструкція Міністерства закордонних справ України, використовує саме термін «комплексна безпека дипломатичних установ України за кордоном» [5], що повною мірою відповідає складній природі цього явища.

Важливого значення має визначення загроз безпеці закордонних дипломатичних установ України. Без розуміння загроз, їх джерел та інших особливостей діяльність із забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ не може бути

ефективною. Саме загрози значною мірою зумовлюють особливості системи забезпечення безпеки, її структурно-організаційні та функціональні риси, набір конкретних форм, методів та засобів тощо.

Так, за сучасних умов дипломатичні установи України можуть бути об'єктом наступних загроз: а) антропогенного походження – протиправні (злочинні) дії громадян, спрямовані проти цих установ, терористичні акти або діяльність терористичного спрямування щодо них, розвідувально-підривна діяльність спецслужб іноземних держав, організацій або окремих громадян тощо; б) природного походження – небезпечні землетруси, повені, бурани, тайфуни і цунамі, виверження вулканів, поширення небезпечних хвороб та ін.; в) техногенного характеру – транспортні катастрофи, аварії з викидом небезпечних хімічних, радіоактивних та біологічних речовин, руйнування приміщень тощо. Крім того, загрози можуть бути реальні та потенційні, внутрішні та зовнішні, разові, повторювальні або продовжувані та ін.

Підкреслимо, що комплекс тих явищ та процесів, які створюють загрозу безпеці вітчизняних закордонних дипломатичних установ, у різних державах перебування не є однаковим. Це зумовлюється низкою політичних, соціальних, ідеологічних та інших факторів. Як зазначає О.О. Ранних, конкретні завдання із забезпечення безпеки дипломатичних установ визначаються з урахуванням різноманітних факторів, роль та значення кожного з яких змінюється залежно від характеру міжнародної обстановки в цілому чи в окремих регіонах, загострення міжнародних конфліктів, рівня довіри та взаєморозуміння між суб'єктами міжнародних відносин, внутрішньополітичної, воєнної та криміногенної обстановки тієї чи іншої держави перебування. Поряд з цим, слід враховувати і ситуацію у країнах, що межують з державою перебування (їх участь у збройних конфліктах, соціальні потрясіння, стихійні лиха ін.) [6, с.79].

Систему суб'єктів забезпечення безпеки дипломатичних установ України складають як вітчизняні органи (Міністерство закордонних справ, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України та ін.), так і зарубіжні суб'єкти. Зокрема, відповідно до чинного законодавства одним із основних завдань Державної прикордонної служби України є охорона закордонних дипломатичних установ України [7, ст. 2]. Служба безпеки України згідно своїх завдань зобов'язана здійснювати заходи контррозвідувального забезпечення дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, а також заходи, пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, безпекою громадян України за кордоном [8, ст. 24]. Інша вітчизняна спецслужба Служба зовнішньої розвідки України згідно закону бере участь у забезпеченні безпечного функціонування установ України за кордоном, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у країні перебування, а також відряджених за кордон громадян України, які обізнані з відомостями, що становлять державну таємницю [9, ст. 3]. При цьому, координацію діяльності стосовно дотримання вимог законодавства із забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ покладено на відповідний підрозділ Міністерства закордонних справ України [5].

Що стосується зарубіжних суб'єктів, то такими є органи країни перебування, уповноважені її законодавством охороняти дипломатичні установи іноземних держав, у тому числі й України (наприклад, у Москві – це спеціальний полк поліції з охорони дипломатичних представництв та консульських установ іноземних держав Міністерства внутрішніх справ Росії). Діяльність таких органів спрямовується на виконання міжнародного обов'язку країни перебування, передбаченого ст. 22 Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р., – «застосовувати всі належні заходи для захисту приміщень представництва від будь-якого вторгнення чи завдання збитків і для запобігання всілякому порушенню спокою представництва чи образи його гідності» [10, с.86].

У низці зарубіжних країн (Велика Британія, ФРН та ін.) існує розвинений ринок приватної безпеки, вже довгий час функціонують агентства, які поряд з іншим надають послуги з охорони дипломатичних установ [Див.: 11]. Водночас, слід зазначити, що використання послуг приватних компаній при забезпеченні безпеки дипломатичних установ у світі не є загальноприйнятою практикою.

Аналіз законодавства іноземних держав, звітів їх органів влади, наукових праць та інших матеріалів дозволяє виділити два основні, певною мірою умовні підходи, які за сучасних умов склались серед держав світу залежно від використання ними приватних компаній при забезпеченні безпеки дипломатичних установ. Перший підхід, умовна назва – «традиційний», полягає у тому, що безпеку закордонних дипломатичних установ забезпечують правоохоронні органи, уповноважені на те законом, поряд із існуючою потенційною можливістю використання послуг охорони приватних компаній. Цей підхід набув поширення в пострадянських державах (Білорусі, Російській Федерації та ін.), безпеку дипломатичних установ яких забезпечують правоохоронні органи, у тому числі спецслужби. Наприклад, закордонні дипломатичні установи Росії за сучасних умов охороняють військовослужбовці Прикордонної служби ФСБ Росії, проте за необхідності, при виникненні надзвичайних обставин (зокрема, в Іраку, Лівії та ін.) вони підсилюються засобами безпеки спеціального призначення, зокрема за наявною інформацією із публікацій – військовослужбовцями спецпідрозділу «Заслон» Служби зовнішньої розвідки Росії. У свою чергу, за словами Міністра закордонних справ Росії, в перші роки незалежності Росії її дипломатичні установи в багатьох іноземних державах, особливо в невеликих, охоронялись цивільними неозброєними комендантами, які виконували свої функції на договірній основі.

Другий підхід, умовна назва – «інноваційний», застосовується у Великобританії, Канаді, США, Японії та інших країнах. Він зводиться до аутсорсингу у сфері дипломатичної безпеки (англ.

«outsourcing», скорочення від «outer-source-using» – використання зовнішнього джерела або ресурсу).Під останнім розуміють повну або часткову передачу функцій управління системою забезпечення безпеки дипломатичних установ на певний період зовнішньому виконавцю – приватній компанії, яка має забезпечити належну якість послуг.

Прикладом найбільшого розвитку аутсорсингу у сфері дипломатичної безпеки є США. Більше 2/3 охоронців дипломатичних установ США сьогодні є представниками приватного сектору. Взаємодія США та приватних компаній у забезпеченні безпеки дипломатичних установ здійснюється на таких засадах: а) контрактна оплатна основа; б) диференційованість – використання послуг одночасно декількох компаній, які мають міжнародну мережу; в) гнучкість – можливість використання приватних компаній як в США, так і за кордоном, наявні кадрові резерви; г) субсидіарний, підсилюючий характер – приватні компанії використовуються не замість, а на підсилення державних суб'єктів забезпечення безпеки дипломатичних установ (Бюро дипломатичної безпеки Держдепартаменту, ЦРУ, морської піхоти Військово-Морських Сил США та ін.); д) підконтрольність – держава залишає за собою право спрямування, координації та контролю діяльності приватних компаній, що реалізується офіцером безпеки (Regional Security Officer) або агентом Бюро дипломатичної безпеки Держдепартаменту (DS Special Agent in Charge) у країні перебування установи США; е) частковий характер аутсорсингу – приватні компанії виконують різні функції із забезпечення безпеки дипломатичних установ, однак певні функцій безпеки традиційно залишаються у компетенції спецслужб США.

Якщо ж поставити завдання визначити підхід, який застосовується за сучасних умов в Україні, то доходимо висновку про практичну поширеність саме «традиційного» підходу. Завдання та функції із забезпечення безпеки закордонних дипломатичних установ України відповідно до законодавства покладаються на Міністерство закордонних справ, Державну прикордонну службу, Службу безпеки, Службу зовнішньої розвідки України та ін. У свою чергу, підкреслимо, що у матеріалах вітчизняних ЗМІ вже проголошувались ініціативи щодо доцільності застосування ресурсів приватного сектору безпеки.

На нашу думку, використання приватних компаній в якості підсилюючих сил забезпечення безпеки вітчизняних закордонних дипломатичних установ за певних умов можна було б визнати можливим напрямком вдосконалення системи забезпечення безпеки цих установ. Проте, на сучасному етапі розвитку України реалізація відповідних ініціатив може видатись досить складною або ж взагалі неможливою. Насамперед, це пояснюється високою вартістю послуг відповідних приватних компаній безпеки та тим складним фінансово-економічним становищем, у якому продовжує існувати сьогодні МЗС України.

Правове регулювання забезпечення безпеки дипломатичних установ України відзначається комплексним характером, включає норми не лише вітчизняного (конституційного, адміністративного права та ін.), а й міжнародного права, доповнюється нормами національного законодавства відповідної держави перебування. Багаторівневий характер правового забезпечення зумовлюється функціональним призначенням дипломатичних установ, їх особливим правовим статусом, розташуванням не в Україні, а на території іноземної держави тощо.

Насамперед, відзначимо базову роль Конституції України, у ст. 18 якої закріплено, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Відповідно до ст. 25 Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Ці та інші положення Конституції, що стосуються забезпечення безпеки вітчизняних дипломатичних установ, деталізуються і розвиваються у поточному законодавстві. Зокрема, це закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р., «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р., «Про дипломатичну службу» від 20.09.2001 р., «Про Державну прикордонну службу України» від 3.04.2003 р., «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р., «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 01.12.2005 р., «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р., «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р., Наказ Міністерства закордонних справ України «Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення комплексної безпеки дипломатичних установ України за кордоном» від 11.07.1995 р., а також інші закони та підзаконні правові акти.

З-поміж міжнародних договорів, які ратифіковані Верховною Радою України та стосуються питань забезпечення безпеки вітчизняних дипломатичних установ, підкреслимо вагоме значення Конвенції про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14.12.1973 р., Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р., Віденської конвенції про консульські зносини від 24.04.1963 р., Віденської конвенції про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14.03.1975 р., Конвенції про охорону персоналу ООН та зв'язаного з нею персоналу від 09.12.1994 р. та деяких інших. Цей перелік доповнюють регіональні та двосторонні міжнародні договори України.

Окремі питання забезпечення безпеки вітчизняних дипломатичних установ можуть закріплюватись також у законодавстві держави перебування, що деталізує положення міжнародних договорів в частині привілеїв та імунітетів іноземних дипломатичних установ, їх співробітників та членів їх сімей, визначає особливості реалізації спеціального обов'язку держави перебування забезпечити захист та створити належні умови для виконання функцій дипломатичних установ іноземних

держав. Наприклад, в Австралії діє Акт «Про дипломатичні привілеї та імунітети» від 1989 р., Великій Британії – відповідні акти «Про консульські відносини» від 1968 р. та «Про дипломатичні та інші привілеї» від 1971 р., Ірландії – Акт «Про дипломатичні відносини та привілеї» від 2004 р., Китайській Народній Республіці – Інструкція про дипломатичні привілеї та імунітети представництв іноземних держав від 1986 р., Новій Зеландії – Акт «Про дипломатичні привілеї та імунітети» від 1968 р.

Висновки. Підсумовуючи викладене, підкреслимо важливість забезпечення безпеки вітчизняних закордонних дипломатичних установ як провідних органів, що знаходяться за межами України та покликані реалізовувати її зовнішню політику, забезпечувати національні інтереси України. Безпека закордонних дипломатичних установ є особливим станом захищеності, що характеризується рядом специфічних рис, зокрема щодо об'єктів, загроз, системи забезпечення, форм, методів та засобів відповідної діяльності, її правового регулювання тощо. Вдосконалення діяльності із забезпечення безпеки вітчизняних дипломатичних установ України, розвиток її організаційно-правових засад значною мірою сприятиме створенню необхідних передумов для підвищення ефективності функціонування дипломатичних установ, є важливим напрямком забезпечення національної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

2.Панов М. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. Панов, В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 3 (22). – Х.: Право, 2000. – С. 10-16.

3.Горбулін В. П. Засади національної безпеки України: підруч. / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

4.Данільян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навч. посіб. / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.

5.Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення комплексної безпеки дипломатичних установ України за кордоном: Наказ Міністерства закордонних справ України від 11.07.1995 р. № 1041 // Право і практика. – 2008. – № 19. – Стр. 73.

6.Ранних А. Безопасность дипломатов / А. Ранних // Международная жизнь. – 1999. – № 7. – С. 79-83.

7.Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. №661-IV, з наступн. змін. та доп. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208

8.Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII, зі змін. та доп. // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382

9. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 1 грудня 2005 р. № 3160-IV, з наступн. змін. та доп. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 8. – Ст. 94

10. Право зовнішніх зносин: збірник документів / [упоряд. Ю. В. Алданов, І. М. Забара, В. І. Резніченко]. – К.: Промені, 2003. – 784 с.

11. Матюхіна Н. П. Приватний сектор безпеки США: шляхи розвитку та реалії сьогодення: монографія / Н. П. Матюхіна. – Х.: Юрайт, 2013. – 280 с.

Мохончук Богдан Сергійович

УДК 342.728

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри конституційного права України,
голова студентського наукового товариства,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Mokhonchuk Bohdan Serhiiovych
Doctor of Philosophy in Law, assistant, Chair of Constitutional Law of Ukraine, head of the student scientific society,
Yaroslav Mudryi National Law University
Ukraine, Kharkiv

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

ISSUES OF THE LEGAL STATUS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE

Стаття присвячена аналізу правового статусу політичних партій як юридичних осіб та проблемам державного фінансування їх статутної діяльності. Проаналізовано діюче законодавства та досвід зарубіжних країн. Питання статусу політичних партій досліджено із врахуванням підстав створення, інтересу та цілей їх діяльності. Звертається увага на можливість звернення політичних партій із конституційною скаргою. Надано авторське розуміння статутної діяльності в аспекті державного фінансування політичних партій.

The article analyzes the legal status of political parties as legal entities and the problems of state financing of their statutory activities. The current legislation and experience of foreign countries are analyzed. The author examines the issues of the status of political parties considered in relation to the grounds of their legalization, interest and goals of their activities. The article considers the possibility of political parties' appeal with a constitutional complaint. The author's understanding of the statutory activity in the aspect of state financing of political parties is given.

Ключові слова: статус політичних партій, політичні партії як юридичні особи, державне фінансування політичних партій, статутна діяльність політичних партій.

Keywords: status of political parties', political parties as legal entities, state financing of political parties, statutory activity of political parties.

Постановка проблеми. Статтею 36 Конституції України гарантовано право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації. Особливий статус політичних партій зумовлений їх завданням – сприяти формуванню і вираженню політичної волі громадян та брати участь у виборах. Це зумовило прийняття у 2001 році спеціального Закону України «Про політичні партії в Україні».

В той же час окремі питання правового статусу політичних партій як юридичних осіб залишаються невирішеними й сьогодні, що лише актуалізувалась внаслідок двох нещодавніх подій.

Перша – запровадження інституту конституційної скарги конституційною реформою (щодо правосуддя) 2016 року і, як наслідок, прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII, у ч. 1 ст. 56 якого зазначено, що до суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права. Очевидно зазначене положення породжує питання про статус політичної партії як юридичної особи та її належність до суб'єктів звернення із конституційною скаргою.

Друга – запровадження державного фінансування політичних партій на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії корупції» від 8 жовтня 2015 року №731-VIII.

27 вересня 2017 року Рахункова палата прийняла рішення № 19-3 «Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету Національним агентством з питань запобігання корупції», яким встановила невизначеність у чинному законодавстві конкретних цілей, на які можуть спрямовуватися кошти державного бюджету, що виділяються на державне фінансування статутної діяльності політичних партій в Україні. У зазначеному рішенні Рахункова палата рекомендувала розробити проект змін до Закону України «Про політичні партії в Україні» в частині встановлення напрямів, за якими політичні партії можуть або не можуть використовувати кошти державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності [1].

Окрім цього, на засіданні Підкомітету з питань запобігання і протидії політичній корупції, народні депутати України висловили думку про необхідність визначення принципу подальшого контролю за бюджетними коштами при фінансуванні статутної

діяльності політичних партій (визначити заборонені або дозволені напрямки витрачання) [2].

Тому є актуальним дослідження правового статусу політичних партій та питання фінансування їх статутної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відповідно до ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Як зазначено у науково-практичному коментарі до Конституції України найбільш загальними засадами правового порядку в Україні згідно з коментованою статтею (ст. 19) є те, що ніхто, тобто жоден суб'єкт правових відносин незалежно від будь-яких конкретних умов та особливостей ситуації, не може бути примушений робити будь-що, непередбачене законодавством. Застосований у коментованій статті термін «ніхто» відображає рівність перед законом усіх без винятку суб'єктів правових відносин як одного із основоположних принципів права. Ним охоплюються як органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, так і підприємства, організації та установи, громадяни та іноземці, їх об'єднання [3].

Надаючи відповідь на питання, чи поширюється положення ч. 2, ст. 19 Конституції України (спеціально-дозвільний метод правого регулювання) на діяльність політичних партій, доцільно проаналізувати до якого різновиду юридичних осіб (публічного чи приватного права) вони належать.

В законодавстві політичні партії безпосередньо не віднесено до жодного з зазначених різновидів юридичних осіб. У науці окреслене питання також не було однозначно вирішено.

Як зазначає С.В. Ясечко: «У системі юридичних осіб публічного права є організації, які створюються на основі об'єднання осіб, а не адміністративного акту держави, і виявляють таким чином схожість з юридичними особами приватного права, проте відносяться до юридичних осіб публічного права. Мова йде про політичні партії, які набувають статусу юридичної особи на підставі закону про політичні партії» [4, с. 130-131].

В той же час О.В. Олькіна вважає, що досить спірною є формула, яка описує зв'язок юридичних осіб публічного права з публічною владою, за якою одні з них є носіями публічної влади, інші тією чи іншою мірою беруть участь у її реалізації, треті, будучи суб'єктами публічного права, вступають із нею в різні форми взаємодії, у якості носіїв корпоративних інтересів, загальних для більш-менш широких верств населення країни, борються за публічну владу або виявляють на неї тиск у рамках установленого правопорядку. За такого підходу до числа юридичних осіб публічного права можна віднести громадські організації та політичні партії, які хоч і мають конституційно-правовий статус, але в них, на думку О.В. Олькіної, інша – громадська природа та завдання, що досить часто зводяться до контролю за дотриманням органами публічної влади чинного законодавства [5, с. 73].

Однак, проаналізувавши українське законодавство варто зазначити наступне.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

У ст. 81 Цивільного кодексу України зазначено, що юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Згідно зі ст. 10 Закону України «Про політичні партії в Україні» рішення про створення політичної партії приймається на установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії, що оформлюється протоколом, який підписують головуючий та секретар.

Таким чином органи державної влади не створюють, а лише реєструють, в порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань», політичні партію. Тому відповідно до діючого законодавства політичні партії варто відносити до юридичних осіб приватного права.

Звісно, в даному аспекті неможливо не погодитись І.В. Спасибо-Фатєєвою, яка зазначає: «Врахування інтересу, задля якого створюється юридична особа, приводить до необхідності переглянути статус організацій, які вважаються юридичними особами приватного права за критерієм, позначеним у ч. 2 ст. 82 ЦК України, але насправді їх інтерес абсолютно виходить за межі приватної сфери буття… Насамперед таку суспільно значущу мету мають політичні партії» [6, с. 71].

У продовження зазначеної позиції законодавством окремих зарубіжних країн політичні партії безпосередньо віднесено до юридичних осіб публічного права, насамперед, на підставі мети і цілей їх діяльності. Відповідно до п. «д», ч. 1, ст. 1509 Цивільного кодексу Грузії юридичними особами вважаються створені на підставі законодавства для досягнення публічних цілей недержавні організації (політичні партії та інші) [7]. Австрійське законодавство також визнає політичні партії юридичними особами публічного права [8, с. 179-180].

Однак в діючому українському законодавстві як критерій належності до юридичних осіб публічного права використовується підстава створення. Тому політичні партії не можна вважати юридичними особами публічного права, що дозволяє відносити їх до суб'єктів звернення з конституційною скаргою. Відповідно положення ч. 2, ст. 19 Конституції України на них не поширюється.

Стосовно питання встановлення напрямів, за якими політичні партії можуть або не можуть використовувати кошти державного бюджету на фінансування їх статутної діяльності варто зазначити

наступне.

Порядок використанні коштів державного бюджету на фінансування статутної діяльності полі-тичних партій в Україні залежить, в першу чергу, від того, яка діяльність політичної партії може бути віднесена до статутної.

У ст. 37 Конституції України передбачено, що утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються. Існують й інші обмеження щодо утворення і діяльності політичних партій, які передбачені у ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні», Кодексі України про адміністративні правопорушення, Кримінальному кодексі тощо. Очевидно, що статутна діяльність політичних партій не може бути спрямована на порушення зазначених вище цінностей та вчинення правопорушень.

Водночас у ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено перелік відомостей які повинен містити статут політичною партії. Фактично законодавець використав загально-дозвільний підхід («дозволено все, що не заборонено законом») для регулювання питання статутної діяльності політичних партій, адже зазначений перелік не є вичерпним.

Нам видається сумнівною доцільність закріплення вичерпного переліку різновидів та напрямів статутної діяльності. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 23.05.2001 №6-рп/2001, питання, які належать до внутрішньої діяльності або виключної компетенції об'єднань громадян підлягають їх самостійному вирішенню. Тому встановлення вичерпного переліку різновидів статутної діяльності може розглядатись як надмірне втручання держави у діяльність політичних партій, обмеження права на свободу об'єднання.

При прийнятті рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності варто виходи з положень статуту політичної партії. Перевіряти відповідність статуту діючому законодавству повинен уповноважений центральний орган виконавчої влади, який здійснює реєстрацію політичних партій (Міністерство юстиції України).

Окрім того, виключно на підставі закону, окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ, може бути прийнято рішення про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії в порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України.

Необхідно також врахувати, що підставою для припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії є встановлення судом за позовом Національного агентства з питань запобігання корупції або Рахункової палати фактів, які свідчать про те, що кошти, виділені з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичної партії, використані політичною партією на фінансування її участі у виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах або на цілі, не пов'язані із здійсненням її статутної діяльності.

В даному аспекті можливе виникнення певних складнощів, оскільки виборче законодавство не містить і не може містити вичерпного переліку форм та засобів передвиборної агітації. Тому доцільним є розширення і систематизація їх ілюстративного переліку, щоб контролюючі органи точно могли віднести до передвиборної агітації окремі найбільш розповсюджені її форми.

Висновки.

Відповідно до діючого законодавства як критерій належності до юридичних осіб публічного права використовується саме підстава створення. Оскільки рішення про створення політичної партії приймається на установчому з'їзді, а органи державної влади лише реєструють зазначену форму добровільного об'єднання громадян, тому політичні партії не можна вважати юридичними особами публічного права. Це дозволяє відносити їх до суб'єктів звернення з конституційною скаргою. В той же час перспективним залишається вдосконалення законодавчого регулювання з урахуванням інтересу, задля якого створюється юридична особа, та мети її діяльності.

Стосовно статутної діяльності в аспекті державного фінансування політичних партій, до такої доцільно відносити будь-яку не заборонену законом, передбачену у статуті політичної партії діяльність, яка не спрямована на фінансування її участі у виборах (у разі реєстрації партії як суб'єкта виборчого процесу) та порушення обмежень щодо утворення і діяльності політичних партій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Рішення Рахункової палати «Про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету Національним агентством з питань запобігання корупції» № 19-3 від 27 вересня 2017 року. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16753314/R_RP_19-3_2017.pdf?subportal=main

2.21 березня відбулося засідання підкомітету з питань запобігання і протидії політичній корупції Комітету Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції. 22 березня 2018 року. URL: http://crimecor.rada.gov.ua/news/main_news/73573.html

3.Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Таційй (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2012. 1128 с.

4.Ясечко С. В. Питання щодо можливість юридичної особи публічного права вчиняти правочини з нематеріальними благами. Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті

(Матвєєвські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 8 листопада 2016 року). К.: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 129-131.

5.Олькіна О. В. Конституціоналізація поняття «юридична особа публічного права». Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 4. С. 72-74

6.Спасибо-Фатєєва І. В. Юридичні особи за Цивільним кодексом України. Право України. №2. 2014. С. 70-79.

7.Гражданский кодекс Грузии. Парламентские ведомости, 31, 24.07.1997. Редакция от 23.12.2017. URL: https://matsne.gov.ge/ru/document/view/31702

8.Чантурия Л. Л. Введение в общую часть гражданского права. М.: Статут, 2006. 349 с.

Рубащенко Микола Анатолійович

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінального права №1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Rubashchenko Mykola Anatoliiovych
Doctor of Philosophy,
Assistant Professor Of Law in The Department of Criminal Law
№1, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

УДК 343.3(477):343.237

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ТА ПІДБУРЮВАННЯ ДО ЗЛОЧИНУ

PROBLEMS OF CORRELATION OF PUBLIC APPEALS AND IN-CITEMENT TO CRIME

У статті аналізуються існуючі підходи до співвідношення публічних закликів та підбурювання до злочину. Установлено, що в доктрині кримінального права традиційно це питання вирішують шляхом застосування критерію визначеності адресату та визначеності діянь, до яких схиляється адресат. Ставиться під сумнів універсальність та самостійність цих критеріїв. Пропонується вважати головним критерієм розмежування публічних закликів та підбурювання до злочину – критерій наявності або відсутності ознак співучасті. Зроблено висновок, що публічні заклики, як самостійний злочин, за жодних умов не можуть уважатися видом підбурювання до злочину (в тому числі публічного підбурювання).

The article analyzes the existing approaches of the ratio of public appeals and incitement to crime. It is established that in the doctrine of criminal law this issue is solved traditionally by applying the criterion of the specificity of the addressee and the specificity of the acts in the content of the information. The universality and independence of these criteria are questioned. It is proposed to consider the main criterion for distinguishing public appeals and incitement to crime - a criterion for the presence or absence of complicity. It is concluded that public appeals, as an independent crime, cannot be considered a kind of incitement to a crime (including public incitement).

Ключові слова: публічні заклики, розповсюдження матеріалів із закликами, підбурювання до злочину, публічне підбурювання, злочини проти основ національної безпеки України, терористичні злочини

Keywords: public appeals; spreading of materials with appeals; incitement to crime; public incitement; crimes against the basis of national security; terrorism

Постановка проблеми. Актуальним питанням кримінально-правової науки та практики застосування кримінального закону сьогодні є пошук чітких критеріїв розмежування публічних закликів, як окремого злочину, та підбурювання до злочину, як виду співучасті. Злободенність цього питання обумовлена насамперед двома факторами. Перший (статистичний) – вказує на поширеність на практиці публічних закликів до відповідних злочинних дій, зважаючи на загальновідомі події в Криму та на сході України. Другий – глобальний розвиток комунікативної сфери та форм інформаційно-психологічного впливу на людей в умовах інформаційного суспільства. Зва-жаючи на це, в юридичній практиці відчуваються суттєві складнощі в процесі кваліфікації відповідних суспільно небезпечних діянь.

У наукових джерелах це питання знайшло своє відображення на сторінках праць, переважно присвячених аналізу тих складів злочинів, які передбачають публічні заклики, як окрему форму об'єктивної сторони злочину, рідше – в дослідженнях проблем співучасті (зокрема, підбурювання до злочину). Загалом окремі аспекти розглядуваної теми були висвітлені в працях О.Ф. Бантишева, І.В. Діорді-ци, Л.В. Дорош, О.В. Епель, В.А. Ліпкана, В.К. Матвійчука, Л.В. Мошняги, В.О. Навроцького, М.А. Рубащенка, Є.Д. Скулиша, В.Я. Тація, В.П. Тихого, О.В. Ус, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного та деяких інших.

Мета цієї статті – відобразити існуючі (традиційні) підходи до вирішення питання про співвідношення публічних закликів та підбурювання до злочину і, спираючись на теоретико-правові аргументи та розвиток форм комунікацій, показати необхідність їх перегляду, окресливши авторське бачення такого співвідношення.

Межі проблеми. Проблематика розмежування публічних закликів та підбурювання до злочину має свої межі. Вона не існує стосовно публічних закликів загалом, як певного універсального діяння, безвідносно того, до яких саме дій закликається публіка.

Рубащенко Микола Анатолійович

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри кримінального права №1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Rubashchenko Mykola Anatoliiovych
Doctor of Philosophy,
Assistant Professor Of Law in The Department of Criminal Law
№1, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

УДК 343.3(477):343.237

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ТА ПІДБУРЮВАННЯ ДО ЗЛОЧИНУ

PROBLEMS OF CORRELATION OF PUBLIC APPEALS AND IN-CITEMENT TO CRIME

У статті аналізуються існуючі підходи до співвідношення публічних закликів та підбурювання до злочину. Установлено, що в доктрині кримінального права традиційно це питання вирішують шляхом застосування критерію визначеності адресату та визначеності діянь, до яких схиляється адресат. Ставиться під сумнів універсальність та самостійність цих критеріїв. Пропонується вважати головним критерієм розмежування публічних закликів та підбурювання до злочину – критерій наявності або відсутності ознак співучасті. Зроблено висновок, що публічні заклики, як самостійний злочин, за жодних умов не можуть уважатися видом підбурювання до злочину (в тому числі публічного підбурювання).

The article analyzes the existing approaches of the ratio of public appeals and incitement to crime. It is established that in the doctrine of criminal law this issue is solved traditionally by applying the criterion of the specificity of the addressee and the specificity of the acts in the content of the information. The universality and independence of these criteria are questioned. It is proposed to consider the main criterion for distinguishing public appeals and incitement to crime - a criterion for the presence or absence of complicity. It is concluded that public appeals, as an independent crime, cannot be considered a kind of incitement to a crime (including public incitement).

Ключові слова: публічні заклики, розповсюдження матеріалів із закликами, підбурювання до злочину, публічне підбурювання, злочини проти основ національної безпеки України, терористичні злочини

Keywords: public appeals; spreading of materials with appeals; incitement to crime; public incitement; crimes against the basis of national security; terrorism

Постановка проблеми. Актуальним питанням кримінально-правової науки та практики застосування кримінального закону сьогодні є пошук чітких критеріїв розмежування публічних закликів, як окремого злочину, та підбурювання до злочину, як виду співучасті. Злободенність цього питання обумовлена насамперед двома факторами. Перший (статистичний) – вказує на поширеність на практиці публічних закликів до відповідних злочинних дій, зважаючи на загальновідомі події в Криму та на сході України. Другий – глобальний розвиток комунікативної сфери та форм інформаційно-психологічного впливу на людей в умовах інформаційного суспільства. Зва-жаючи на це, в юридичній практиці відчуваються суттєві складнощі в процесі кваліфікації відповідних суспільно небезпечних діянь.

У наукових джерелах це питання знайшло своє відображення на сторінках праць, переважно присвячених аналізу тих складів злочинів, які передбачають публічні заклики, як окрему форму об'єктивної сторони злочину, рідше – в дослідженнях проблем співучасті (зокрема, підбурювання до злочину). Загалом окремі аспекти розглядуваної теми були висвітлені в працях О.Ф. Бантишева, І.В. Діорді-ци, Л.В. Дорош, О.В. Епель, В.А. Ліпкана, В.К. Матвійчука, Л.В. Мошняги, В.О. Навроцького, М.А. Рубащенка, Є.Д. Скулиша, В.Я. Тація, В.П. Тихого, О.В. Ус, М.І. Хавронюка, Р.Л. Чорного та деяких інших.

Мета цієї статті – відобразити існуючі (традиційні) підходи до вирішення питання про співвідношення публічних закликів та підбурювання до злочину і, спираючись на теоретико-правові аргументи та розвиток форм комунікацій, показати необхідність їх перегляду, окресливши авторське бачення такого співвідношення.

Межі проблеми. Проблематика розмежування публічних закликів та підбурювання до злочину має свої межі. Вона не існує стосовно публічних закликів загалом, як певного універсального діяння, безвідносно того, до яких саме дій закликається публіка.

Проблема їх розмежування пов'язана виключно з тим, що в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) в обмеженій (вичерпній) кількості передбачено відповідальність за публічні заклики до чітко визначених видів злочинних діянь. При цьому вчинення цих діянь, до яких закликається публіка, карається самостійно, безвідносно до публічних закликів. Оскільки такі дії можуть бути вчинені у співучасті, то це допускає відповідальність за підбурювання до цих дій, унаслідок чого застосовуються положення ст. 26 і ч. 4 ст. 27 КК.

Ознаки підбурювання до злочину описані в ст. 26 і ч. 4 ст. 27 КК (в Загальній частині КК), а тому воно може бути здійснено стосовно будь-якого злочину, передбаченого в Особливій частині КК. Однак публічні заклики, як самостійна дія, завжди описані в певній частині статті Особливої частини КК і стосуються виключного (обмеженого) переліку діянь, до яких вони схиляють. Станом на 1 травня 2018 року термін «публічний заклик» згадується у восьми статтях Особливої частини КК. У семи з восьми випадків використання в КК «публічних закликів» (статті 109, 110, 258-2, 295, 299, 436 і 442) вони вживаються для описання суспільно небезпечного діяння, самостійної форми об'єктивної сторони злочину, заснованої на особливому характері діяння, а також такої ознаки складу як предмет злочину, яким виступають відомості, що містять заклики відповідного змісту. Звідси випливає, що розглядувана проблематика стосується проблем кваліфікації злочинів, передбачених лише вказаними статтями, і лише тих їх форм учинення, які полягають у публічних закликах. При цьому в одних випадках, таке розмежування має здійснюватися між різними складами злочинів. Наприклад, розмежування публічних закликів до терористичного акту (ч. 1 ст. 258-2 КК) і підбурювання до терористичного акту (ч. 4 ст. 27 і ч. 1 ст. 258 КК) вимагає порівняння двох різних складів злочинів між собою. В інших випадках розмежування слід здійснювати між різними формами об'єктивної сторони, але в межах одного й того ж складу злочину. Так, унаслідок особливостей законодавчої техніки, публічні заклики до жорстокого поводження з тваринами (ч. 1 ст. 299 КК) та публічні заклики до вчинення дій з метою зміни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 1 ст. 110 КК), передбачені лише як альтернативні форми об'єктивної сторони (альтернативні діяння) в межах одного і того ж складу, а тому їх слід співвідносити з підбурюванням до діянь, що становлять іншу (інші) форми об'єктивної сторони того самого складу злочину, тобто з підбурюванням до жорстокого поводження з тваринами (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 299 КК) та підбурюванням до дій з метою міни меж території на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 110 КК).

Підходи, вироблені доктриною кримінального права. У науці кримінального права для розмежування публічних закликів, як окремого діяння, і підбурювання до злочину використовуються різні критерії, причому як за кількістю, так і за змістом. Разом з тим аналіз цих критеріїв дозволяє зробити висновок, що традиційним та практично аксіоматичним у співвідношенні цих понять став підхід визнання відношення між ними, як між несумісними супідрядними з точки зору логіки поняттями. Публічні заклики і підбурювання до злочину визнаються, хоч і схожими, але різними поняттями, адже наявність ознак одного з цих понять виключає інше. Передусім у науковій літературі вказується, що заклики звернені до невизначеного кола осіб, а підбурювання – до конкретної особи [див.: 1, с. 256; 3; 29, с. 262]. Також крім критерію визначеності (конкретності) адресата, традиційно використовують і критерій визначеності дій, до яких закликається адресат – заклик схиляє до вчинення діяння лише в загальних рисах, а підбурювання – до вчинення конкретного злочину [див.: 5, с .68; 6, с. 158; 7, с. 156; 11, с. 105; 12, с. 357; 13, с. 137; 15, с. 274-275; 22, с. 17-44; 31, с. 23]. Окремі науковці, спираючись на це, надають додаткові розмежувальні критерії. Так, В. О. Навроцький указує також, що невдале підбурювання кваліфікується як готування до злочину, а заклики є злочином незалежно від їх ефективності [16, с. 33], а О. В. Ус крім усіх названих критеріїв, зазначає, нарешті, що підбурювання спрямовано на схиляння до злочину особи, яка відповідає ознакам суб'єкта злочину, тоді як у випадку закликів, адресатом є широке коло осіб, серед яких можуть бути особи, які не відповідають ознакам суб'єкта злочину [27, с. 169].

У деяких джерелах простежується підхід до співвідношення порівнюваних понять, який фактично базується на відношенні їх сумісності, а саме у вигляді підпорядкування (підрядності) публічних закликів відносно підбурювання до злочину . Так, окремі вчені вважають публічні заклики спеціальним видом підбурювання – діями, спрямованими на схиляння невизначеного кола людей до вчинків, описаних у відповідній нормі закону [26, с. 298; 28, с. 158], або вказують на універсальне підбурювання, чи іншими словами – підбурювання у вузькому значенні (як співучасть) і так зване спеціальне або публічне підбурювання, відносячи до останнього публічні заклики [2, с. 39, 73; 18, с. 64]. При такому підході використовують фактично ті ж самі критерії (визначеності адресату заклику та визначеності дій, до яких схиляється адресат), проте робиться інший висновок – публічні заклики є спеціальним видом підбурювання.

Що спільного і що відмінного? Як вбачається, правильним є підхід, за яким підбурювання до злочину і публічні заклики до такого злочину розглядаються, як супідрядні, проте все ж таки несумісні поняття. Зрозуміло, що можна знайти декілька значущих родових ознак, які дозволять розглядати порівнювані поняття, як види чогось одного й того ж самого. Це, наприклад, інформаційний характер публічних закликів та підбурювання до злочину, адже з об'єктивної сторони вони полягають у передачі інформації від суб'єкта заклику/підбурювача до адресата, а також їх єдина спонукальна природа – спрямованість викликати в певного адресата бажання (намір) вчинити злочинні дії (схилення до таких дій).

Проте основна їх спільність проявляється при порівнянні способів зовнішнього вираження підбурювання та публічних закликів.

Згідно ч. 4 ст. 27 КК, підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину. У свою чергу публічні заклики, як окремий злочин, також може полягати в різного роду вмовляннях, переконаннях, погрозах тощо, спрямованих викликати в публіки бажання (намір) вчинити відповідні злочинні дії. Тобто, одним із способів підбурювання може бути й заклик, що в свою чергу, як правило, підпадатиме під вже перелічені в законі способи, зокрема вмовляння, а заклик може виражатися в спосіб, що згідно ч. 4 ст. 27 характеризує підбурювання.

Незважаючи на це, підбурювання до злочину та публічні заклики до такого злочину є принципово різними (несумісними поняттями). Як уже за-значалося вище, сьогодні в науковій доктрині традиційно виділяють два критерії при порівнянні цих понять: критерій визначеності дій (заклик силяє до дій, визначених лише в загальних рисах) та критерій визначеності адресату (публічний заклик спрямований на невизначене коло осіб). Проте, як убачається, обидва ці критерії, незважаючи на їх первісну придатність, не витримали випробування часом. Ступінь визначеності (конкретності) дій, до яких закликає суб'єкт заклику, може бути як найбільш загальним, так і цілком конкретизованим (з визначенням суб'єкта їх виконання, місця, часу та інших об'єктивних обставин), наприклад, особа на мітингу закликала публіку до конкретних дій за місцем, часом і способом, ні з ким конкретно не вступивши в змову. Ступінь визначеності адресату-публіки (в кількості і в особах) також не може слугувати безсумнівним та однозначним критерієм, оскільки публічний заклик буде мати місце й тоді, коли він звернений, наприклад до членів певного зібрання, кількісний та персональний склад яких відомий суб'єкту заклику; така кількість осіб має бути значною, але не обов'язково невизначеною . Однією з головних причин втрати цими критеріями своєї переконливості є стрімкий розвиток форм комунікації, непосильно швидка інформатизація суспільства. Ці критерії закладалися ще в революційні часи на поч. XX ст., коли типовими проявами публічних закликів були їх проголошення на мітингу та демонстраціях. Сьогодні ж будь-яку інформацію можна довести до відома адресата натиском пальця поза будь-яким безпосереднім контактом (за відсутності самого адресата при вчиненні діяння).

Звичайно, вказані критерії не можна вважати непридатними. У більшості практичних випадків, як свідчить судова практика, вони спрацьовують. Проте трапляються ситуації, коли ці критерії не можуть бути ефективними. Так, крім описаних в попередньому абзаці випадків, таким може бути результативне («вдале») схиляння широкого (невизначеного) кола осіб до дій, визначених конкретним (чи навіть загальним) чином з подальшим спільним їх учиненням. За аналізованими критеріями вчинене має визнаватися публічним закликом, проте насправді воно є підбурюванням до відповідних злочинних дій. Фактично – це випадок, коли підбурювання до злочину, як вид співучасті, саме собою є публічним (а можливість цього не заперечує ч. 4 ст. 27 КК), а отже публічний заклик перетворюється на такий собі спосіб підбурювання до злочину.

Тому, не заперечуючи доцільність використання критеріїв визначеності дій та адресата як додаткових, більш доцільно розмежовувати порівнювальні поняття виходячи з їх природи та призначення на основі положень КК. Насамперед, публічні заклики передбачені виключно у відповідних диспозиціях статей Особливої частини КК, що описують суспільно небезпечні діяння, тобто об'єктивну сторону злочину, виконання якої виключає визнання їх власне підбурюванням.

Тобто публічні заклики, як самостійний злочин, не містять і не можуть містити (!) всіх ознак підбурювання до злочину, передбачених ст. 26 і ч. 4 ст. 27 КК. У свою чергу заклик, який є лише способом підбурювання, все одно залишається підбурюванням, як видом співучасті, і може мати місце тільки за наявності всіх її ознак – умисної спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину (ст. 26 КК). При цьому обов'язковою ознакою співучасті виступає взаємна поінформованість спільно діючих осіб про спільне вчинення злочину (мінімальна психічна спільність за співучасті іменується ще двостороннім суб'єктивним зв'язком) [4, с. 25-26]. При публічному заклику, як самостійній дії, така взаємна поінформованість відсутня, що вказує на відсутність умислу на спільне вчинення злочину як обов'язкової ознаки співучасті, передбаченої ст. 26 КК.

Зважаючи на це, не можна погодитися з визнанням публічних закликів, як самостійного злочину, видом підбурювання до злочину («публічним підбурюванням»). Суміщення окремих ознак публічних закликів та підбурювання призвела до виникнення поняття так званого публічного підбурювання, яке бере свій початок ще в дореволюційній літературі XIX ст., зокрема в працях С. Шайкевича, М. Таганцева, С. Познишева [17, с. 146; 24, с. 346; 30, с. 219]. У цих працях публічне підбурювання розумілося саме як різновид підбурювання, який хоч і подібний на публічні заклики (тоді – «публічне збудження мас»), але є інакшим. Так, М. Таганцев при аналізі підбурювача як співучасника, вказує на необхідність відмежування підбурювання від «публічного збудження мас», яке не є співучастю, виділяючи при цьому: а) публічні звернення-підбурювання, як особливий різновид підбурювання (співучасті), та б) публічні звернення – «збудження мас», як окремий злочин (ст. 129 Кримінального Уложення 1903 р.). Учений наголошував, що публічні звернення можуть розглядатися як підбурювання (а не як самостійний злочин – «публічний заклик») за умови, якщо винний безпосередньо («прямо») спонукає до відповідного злочину, маючи намір схилити до цього злочину, що супроводжувалося дійсним учиненням того діяння, до якого схиляли [24, с. 346-347].

Поняття «публічного підбурювання» можна зустріти й в окремих міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України. При цьому в них спостерігається виділення підбурювання як виду співучасті, і окремо – як самостійного злочинного діяння – так званого «публічного підбурювання».

Так, у ст. 3 Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. у п'яти пунктах перераховані діяння, що є караними. При цьому у п. с) вказується на пряме і публічне підбурювання до вчинення геноциду, а в п. е) – окремо на співучасть в геноциді [9]. Стаття 3 Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. вимагає від держав-учасниць визнавати кримінальними злочинами публічне підбурювання або спонукання до вчинення буд-якого з названий у Конвенції правопорушень (п. с-III), і окремо – підбурювання та інших видів співучасті у цих правопорушеннях (п. с-IV) [8]. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 р. в статті 5 передбачає обов'язок держав криміналізувати публічне підбурювання до терористичного злочину, а в ст. 9 – криміналізувати участь як співучасника у вчинені одного із злочинів, викладених у цій Конвенції (в т.ч. й співучасть у публічному підбурюванні) [10]. Тобто, у вказаних Конвенціях виділяються два різних за своїм змістом поняття «підбурювання» – як окремого діяння, що обов'язково є публічним, та як виду співучасті. Очевидно, що перше з них є аналогом «публічних закликів», використовуваних у вітчизняному кримінальному законі.

Співвідношення підбурювання до злочину (як виду співучасті) та публічних закликів (як самостійного злочину) виявляє також наступні відмінності: 1) адресатом при підбурюванні може бути тільки суб'єкт злочину – фізична осудна особа, що досягла відповідного віку; при публічних закликах та-ким адресатом можуть бути й інші особи, зокрема ті, які не досягли 16-річного віку; 2) дії підбурювача завжди передують виникненню в іншої особи умислу на вчинення злочину і викликають (породжують) такий умисел; а публічні заклики можуть як схиляти до вчинення посягання, так і зміцнювати рішучість на вчинення посягання в тих осіб, які вже й так налаштовані на його вчинення або які вже вчинюють посягання (публічні заклики до продовження чи посилення такого посягання); 3) дії підбурювача передують виникненню в іншої особи умислу, а публічні заклики можливі до закінчення тих дій, до вчинення яких вони кличуть; 4) підбурювання як таке визнається за умови, що воно викликало (породило) умисел на вчинення злочину в іншої особи і вона вчинила хоча б частину готування до злочину, тому невдале підбурювання кваліфікується як готування до злочину (ст. 14, ст. 110 КК); для публічних закликів за ч. 1 ст. 110 КК не є обов'язковим, щоб унаслідок закликів хтось учинив злочинні дії; 5) публічні заклики завжди схиляють тільки до дій, визначених у певній частині статті Особливої частини, тобто – дій, що утворюють об'єктивну сторону відповідного злочину (тобто до таких дій, які у разі співучасті визнавалися б діями виконавця), а підбурювач може схиляти також і до пособництва, організаторства чи навіть підбурювання, як видів участі в злочині.Таким чином, проблемні аспекти співвідношення підбурювання до злочину та публічних закликів до такого злочину можна зняти шляхом формулювання правила кваліфікації будь-яких публічних закликів (як самостійного злочину), згідно якого публічні заклики до відповідних діянь можуть мати місце тільки якщо вони не містять ознак співучасті в цих діяннях. Саме такий підхід, а не протилежний, коли підбурювання до злочину має місце лише за відсутності ознак публічних закликів, є правильним. Це пов'язано з тим, що підбурювання до злочину за ступенем суспільної небезпечності є більш небезпечним, ніж публічні заклики. Суспільна небезпечність публічних закликів полягає лише у створенні можливості того, що внаслідок цих закликів в інших осіб виникне бажання вчинювати відповідні злочинні дії, а в разі фактичного вчинення такими іншими особами (публікою) цих злочинних дій, що призвели до певних наслідків, останні перебуватимуть у причинному зв'язку саме з діями цих осіб (публіки) [19, с. 67]. При публічних закликах реалізація умислу з вчинення відповідного злочину, до якого схиляється публіка, ще не розпочинається, бо цей умисел буде характеризувати дії інших осіб (публіки). Суспільна небезпечність підбурювання до злочину посилюється, що очевидно, у зв'язку зі співучастю в злочині, а тому і кожен співучасник, незалежно від виконуваної ролі, відповідає за злочин в цілому (як діяння, так і його наслідки є результатом спільної діяльності співучасників). При співучасті ви-никає домовленість (згода) на вчинення злочину, яка сама по собі кладе по-чаток реалізації умислу з вчинення відповідного злочину, до якого відбулося схилення.

Це підтверджується й аналізом та порівнянням відповідних санкцій статей (за винятком статей 110 і 299 КК, у яких законодавець усупереч системному рішенню помилково передбачив однакову відповідальність за різні за своїм характером діяння). Так, підбурювання до вчинення дій з метою насильницької зміни або повалення конституційного ладу чи захоплення держав-ної влади (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 109 КК), терористичного акту (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 258 КК) та масових заворушень (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 294 КК) карається як тяжкий злочин, а підбурювання до «агресії» (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 437 КК) та геноциду (ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 442 КК) – як особливо тяжкий злочин. На про-тивагу цьому, публічні заклики до вчинення більшості з цих злочинів (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 258-2, ч. 1 ст. 436 і ч. 2 ст. 442 КК) караються як злочин серед-ньої тяжкості, а публічні заклики до дій, частина з яких утворюють об'єктивну сторону масових заворушень, як злочин невеликої тяжкості (ст. 295 КК).

У зв'язку з викладеним, не можна погодитися з думкою, що публічні заклики є спеціальним видом підбурювання, оскільки вони становлять підвищену суспільну небезпечність, а тому виділені законодавцем в окремі форми злочинної діяльності [2, с. 39]. Наведене вище доводить якраз протилежний висновок: публічні заклики (як окремий злочин), не містять ознак підбурювання (як виду співучасті), характеризуються особливим характером суспільної небезпечності, а тому за їх учинення передбачено істотно меншу за суворістю відповідальність, ніж як за діяння, до яких вони схиляють, так і за підбурювання до таких діянь. Фактично поява публічних закликів, як окремих злочинів, обумовлена, по-перше, неможливістю охоплення багатьох випадків публічного схиляння поняттям підбурювання і, як наслідком, необхідністю заповнити відповідну нішу,

яка залишилися поза співучастю в злочині, а по-друге, істотною відмінністю в характері суспільної небезпечності цих дій, що вимагає інакшої (самостійної) оцінки. Як влучно відмітив М. Таганцев, безрезультативне спонукання («збудження») до певного злочину не дає права на застосування загальних положень про підбурювання, але таке публічне спонукання має заслуговує самостійного покарання [25, с. 236].Застосовність такого рішення при співвідношенні з суміжними поняттями. Таке вирішення питання розмежування публічних закликів та підбурювання до злочину буде працювати також і в разі виникнення потреби у співвідношенні одного з цих понять з деякими суміжними. Передусім мова йде про два суміжних поняття. По-перше, таку ж наскрізну природу, як і публічні заклики, має «розповсюдження матеріалів із закликами», яким позначається альтернативне публічним закликам суспільно небезпечне діяння. Однак стосовно нього питання співвідношення з підбурюванням до тих дій, до яких закликається публіка в розповсюджуваних матеріалах, не стоїть так гостро (а точніше, як правило, узагалі не ставиться), що обумовлено різним характером порівнюваних дій. Якщо при вчиненні публічних закликів інформація доводиться до відома інших осіб і створюється можливість учинення відповідного злочину цими особами, то при розповсюдженні матеріалів тільки створюється можливість ознайомлення інших осіб зі змістом інформації і лише в разі такого ознайомлення, як наслідок, буде створена можливість учинення злочинних дій цими особами [див.: 19, с. 142-144]. У будь-якому разі за своєю природою розповсюдження матеріалів є більш близьким саме до публічних закликів, оскільки обидві ці дії обмежено (вичерпно) описуються в Особливій частині КК саме як самостійні злочинні діяння, які в разі співучасті є поведінкою виконавця (співвиконавця) злочину, не вимагаючи при цьому результативності схилення. Таким чином, у разі виникнення потреби в розмежуванні розповсюдження матеріалів і публічних закликів, допустимо користуватися тим самим рішенням (тими самими критеріями), що й при розмежуванні публічних закликів від підбурювання до злочину.

По-друге, такий самий підхід може бути застосований і при співвідношенні публічних закликів (чи розповсюдження матеріалів із закликами) з о***рганізаторством*** чи ***пособництвом*** (рідше), як видами співучасті. Це обумовлено передусім відсутністю чітких законодавчих та доктринальних критеріїв розмежування організатора злочину та підбурювача до злочину, яка породила в практичній площині дублювання організаторських функцій, зокрема, й функціями підбурювача. Так, згідно п.3 постанови ПВСУ від 23 грудня 2005 р. № 13, функції організатора можуть виражатися в таких діях, що самі собою утворюють суть функцій підбурювача: 1) організація вчинення злочину може полягати в залученні співучасників усіх видів або лише одного з них і здійснюватись у формі наказу, угоди, прохання, підкупу, доручення, замовлення тощо; 2) керування підготовкою злочину виявляється у спрямуванні дій співучасника на готування до одного чи декількох злочинів, зокрема на замовлення злочину; залучення співучасників, інструктування їх щодо виконання злочинних діянь тощо; 3) керування вчиненням злочину передбачає спрямування зусиль інших співучасників на безпосереднє виконання діянь, що становлять об'єктивну сторону складу злочину (діяння виконавця), або на забезпечення такого виконання. У свою чергу, окремі прояви пособництва (зокрема, надання порад і вказівок) також за певних умов можуть збігатися з зовнішніми проявами публічних закликів, як окремого злочину.

Висновки та пропозиції. Викладені положення свідчать що ***публічні заклики (як окремий злочин) не є видом підбурювання до злочину.*** Вони перебувають у логічному відношенні несумісності та супідрядності понять. Традиційно використовувані в доктрині кримінального права критерії їх розмежування – визначеність адресату та визначеність дій – з плином часу втратили свою універсальність, хоча й можуть застосовуватися як додаткові критерії. Основним критерієм розмежування підбурювання до злочину та публічних закликів до такого злочину, особливо в проблемних ситуаціях, має бути критерій відсутності/наявності у вчиненому ознак співучасті (тобто підбурювання, пособництва чи організаторства). За їх наявності – вчинене кваліфікується як відповідний вид співучасті у злочині, а за їх відсутності – як публічний заклик до такого злочину (за наявності всіх його конститутивних ознак).

Шляхи закріплення цього критерію можуть бути різними. Найдієвіший із них – законодавчий, що може бути реалізований, зокрема, шляхом надання єдиного для всієї Особливої частини КК визначення публічних закликів з обов'язковим використанням формулювання «за відсутності ознак співучасті…». Альтернативними (та/або додатковими) шляхами можуть бути також доктринальний (через визначення спільної позиції різних правничих шкіл) і судовотлумачний (через надання правового висновку Верховним Судом).

Якщо використовується термін «підбурювання», то він не може розумітися інакше, ніж як у ч. 4 ст. 27 КК. Оскільки публічне підбурювання можна розуміти лише як спосіб (вид) підбурювання, передбаченого ч. 4 ст. 27 КК, то публічні заклики не є видом публічного підбурювання. Отже, публічне підбурювання не можна наповнювати таким самим змістом, яким визначено зміст публічних закликів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бантишев О. Ф., Картавцев В. С. Злочини проти основ національної безпеки України (Розд. I Особл. част.) // Наук.-практ. коментар до Криміна-льного кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.

2. Бантишев О. Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за зло-чини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. Луганськ : Віртуальна реальність, 2014. 198 с.

3. Биккинин И. А, Блинников С.А., Пудовочкин Ю.Е. Обеспечение терри-ториальной целостности и неприкосновенности Российского государства: сравнительно-правовые и уголовно-правовые аспекты : монография. Ростов н/Д, 2004. 216 с. Библиотека «Twirpx». URL: http://www.twirpx.com/file/288061.

4. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Ук-раины: учеб. пособ. Харьков: РУБИКОН П, 1997. 102 с.

5. Дьяков С. В. Преступления против основ конституционного строя и безопасности государства : уголовно-правовое и криминологическое иссле-дование. Санкт-Петербург : Юридический центр-Пресс, 2012. 267 с.

6. Иногамова-Хегай Л. В. Публичные призывы в системе Особенной ча-сти УК РФ / Системность в уголовном праве : материалы II Росс. конгр. уго-ловн. права, 31 мая 2007 г. Москва : Велби, 2007. С. 157–160.

7. Кибальник А. Г., Соломоненко, И. Г. Преступления против мира и бе-зопасности человечества. Под. науч. ред. проф. А. В. Наумова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 385 с.

8. Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засо-бів і психотропних речовин : конвенція ООН від 20 груд. 1988 р. / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_096.

9. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього : конвенція ООН від 9 груд.1948 р. / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

10. Конвенція про запобігання тероризму : конвенція Ради Європи від 16 трав. 2005 р. / Офіц. сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show /994_712.

11. Кудрявцев В. Л. Объективная сторона преступления, предусмот-ренного ст. 205-2 УК РФ «Публичные призывы к осуществлению террорис-тической деятельности или публичное оправдание терроризма»: некоторые вопросы теории и практики // Таможенные чтения – 2012. Россия в ме-няющемся мире: вызовы и возможности : сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием. Т. II. / под. общ. ред. проф. А. Н. Мячи-на. Санкт-Петербург, 2012. С. 104–112.

12. Курс уголовного права : в 5 т. Учеб. для вузов / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. Москва: Зерцало-М, 2002. Т. 5. Осо-бенная часть. 426 с.

13. Ліпкан В. А., Діордіца І.В. Національна безпека України : криміна-льно-правова охорона : навч. посіб. (Сер. : Нац. і міжнар. безпека). Київ : КНТ, 2007. 292 с.

14. Логіка: підруч. для студентів вищ. навч. закл. За заг. ред проф. В.Д. Титова. Харків : Право, 2005. 208 с.

15. Мохончук С. М. Злочини проти миру і безпеки людства: генезис, еволюція, сучасна регламентація у кримінальному праві та законі : моногра-фія. Харків : Право, 2013. 528 с.

16. Навроцький В. О. Злочини проти держави : лекції. Львів : Б. в., 1997. 48 с.

17. Познышев С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал Общей и Особенной части уголовного права : в 2 ч. / Ч. 2 : Особенная часть. Москва : Юриздат НАРКОМЮСТА, 1923. 296 с.

18. Ростокинский А. В. Публичные призывы и подстрекательство к со-вершению преступления : попытка разграничения / / Журнал российского права. 2007. № 12. С. 64.

19. Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за посягання на те-риторіальну цілісність і недоторканність України : монографія. Харків : Право, 2016. 286 с.

20. Рубащенко М. А. Проблеми співвідношення «заклику» і його «пуб-лічності» та їх місце в системі об'єктивних ознак складу злочину // Юридич-ний науковий електронний журнал. 2017. № 5. С. 160–163. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/43.pdf.

21. Рубащенко М. А. Публічні заклики як наскрізний кримінально-правовий термін: постановка питання // Проблеми законності : зб. наук. пр. Вип. 138. С. 142-149.

22. Сичевський В. В. Харитонов Є. І., Олєйніков Д. О. Науково-практичний коментар до Розділу I Особливої частини Кримінального кодек-су України (Злочини проти основ національної безпеки України). Харків : Право, 2016. 232 с.

23. Скулиш Є. Д., Звонарьов О.Ю. Злочини проти основ національної безпеки України : навч. посіб. Київ : Наук.-вид. відділ Нац. акад. СБУ, 2011. 220 с.

24. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : лекции : в 2-х т. / сост. и отв. ред. Загородников Н. И. Москва : Наука, 1994. Т. 1 : Часть общая. 380 с.

25. Таганцев Н. С. Уголовное уложение от 22 марта 1903 г. (неофиц. изд.) // Изд. Н. С. Таганцева. – СПб. : Гос. тип., 1904. – 1007 с.

26. Тихий В. П. Злочини проти громадської безпеки (Розд. X) // Кримі-нальне право України: Особлива частина : підручник / за заг. ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

27. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія. Харків, 2007. 264 с.

28. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч-ник. Київ : Атіка, 2004. 488 с.

29. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України (Розд. I Особл. част.) // Наук.-практ. коментар Кримінального кодексу Укра-їни / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. Київ : Юрид. думка, 2012. 1316 с.

30. Шайкевич С. О. О подстрекателях // Журн. М-ва юстиции. 1861. Т. XXVI. Ч. II. С. 211 - 232.

31. Шибзухов З. А. Уголовная ответственность за публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма : автореф. дисс. на соискание научн. степеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / З. А. Шибзухов. Москва : Б. и., 2012. 26 с. / Офиц. сайт Акад. Ген. прокуратуры Росс. Фед. URL :http://www.agprf.org/userfiles/ufiles/dis_sovet/avtoreferat/shibzuhov.rtf. – Заголовок з екрана.

Трибуна молодого науковця

Грохольський Павло Олександрович -

студент III курсу 1групи
Господарсько—правового факультету
НЮУ ім. Ярослава Мудрого

Pavlo O. Groholskyi –
3d year student, group 1
Economic law faculty Yaroslav Mudryi National Law University
(77 Pushkinska ST., 61024, Ukraine)

УДК:4414

ІДЕЯ "РОЗУМНОГО ДЕРЖАВЦЯ" В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ

THE IDEA OF A "CLEVER LEADER" IN THE POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF NICCOLO MACHIAVELLI

Стаття присвячена дослідженню поглядів італійського політичного мислителя Нікколо Макіавеллі, аналізу його поглядів, та відповіді на одвічне питання: Нікколо Макіавеллі антимораліст, вважавший що перш за все треба йти до своєї цілі не дивлячись на те, через що доведеться переступити, чи це людина, яка мислила раціонально і розуміла, що за певних умов у правителя немає вибору.

The article is devoted to the study of the views of the Italian political thinker Niccolo Machiavelli, the analysis of his views, and the answer to the eternal question: Niccolò Machiavelli, an anti-moralist, who believed that first of all it is necessary to go to its purpose, despite the fact that it is necessary to step over, whether it is a person who was thinking rationally and understood that under certain conditions the leader has no choice.

Ключові слова: Нікколо Макіавеллі, Державець, Держава, Правитель, Право, Мораль, Моральність, Макіавеллізм, Управління державою.

Keywords: Niccolo Machiavelli, Emperor, State, Law, Morality, Machiavellianism, State Administration.

Постановка проблеми

Найбільш відомою і популярною роботою Нікколо Макіавеллі, беззаперечно, вважається «Державець», політичний трактат написаний у XVI столітті. Тим хто знайомий з працями Макіавеллі, відомо, що йому досить часто приписують цинізм та аморальність, і це не безпідставно. Вислів "Мета виправдовує засоби" (який доречі також приписують Макіавеллі)[4, с.263] простежується майже у кожному розділі. Цитуючи Бертрана Рассела щодо Макіавеллі, який писав: "Жахатися його - вже звичай, а часом він і справді жахає" та "Жахатися цього письменника стало гарним тоном, ознакою доброчесності"[1, с.417] я розмірковую, а чи справді він той, за кого його сприймає більшість? Чи можливо він просто жив реальністю, і з його точки зору реальність була доволі песимістична? Варто зазначити, що дана робота побудована на власних роздумах автора стосовно трактата «Державець».

Виклад основного матеріалу дослідження.

Одним з важливих питань, яких торкається Нікколо Макіавеллі в своєму трактаті стало питання здобування і утримання влади за будь-яких обставин. Макіавеллі наводить два засоби як встановити контроль і головне утримати щойно приєднанні території, де мешканці були відносно вільними. Перший варіант передбачає, що правитель повинен переселитись на ці землі, щоб тримати їх під особистим контролем, а у другому він пропонує створити одну-дві колонії, які будуть зв'язувати нові землі з територією держави. Ця позиція обґрунтовується тим, що створення колонії, на відміну від війська, розоряють лише тих жителів, чиї поля та домівки відходять новим поселенцям, тобто групі людей, які, як він пише "обідніють і розсіються по країні", а інші швидко заспокоються, побоючись розділити участь розорених сусідів, а ці обідінілі землі не зможуть нанести правителю суттевої шкоди.

Таким чином буде досягнута ціль – встановлення влади правителя на нових територіях, але засобом стане жертва долями багатьох людей, які скоріш за все, стануть жебраками та безхатьками. Звичайно, багато хто скаже, що це не припустимо, і я сам не є прихильником такого аморального шляху. Прави-

тель може на цих територіях розмістити військо. Військо обійдеться дуже дорого, і "Придбання обернеться збитками" [5, с.116]. Режим військової окупації посилить гніт населення, це нанесе мале зло, і люди, зібравшись з силами, колись все ж таки стануть на шлях боротьби з окупаційними силами. І тоді проллється багато крові, буде знищена набагато більша кількість людських життів. В даній ситуації, яким би на думку багатьох цинічним та аморальним не був би Макіавеллі, треба визнати, його шлях розв'язання даного питання менш кровопролитний. Він розуміє, що безкровно утримати захоплені території не вдасться, і так вже склалося, що завоювання територій одних держав іншими було в ті часи досить поширеним явищем. І тому Макіавеллі радить правителям йти шляхом меншої крові і менших збитків.

У 9 главі, яка має назву "Про громадянську владу" Макіавеллі пише про країну взагалі. В цій главі Нікколо Макіавеллі висуває цікаве судження: "Бо немає міста де не відокремилися два ці початки: знать бажає підпорядкувати і пригнічувати народ, народ не бажає перебувати в підпорядкуванні і пригніченні"[5, с.134]. Як в такому випадку правителю припинити ворожнечі у регіоні? На думку Макіавеллі так відбувається завжди, і не має міста чи територій, де представники знатних родів не пригнічують місцеве населення. На наш погляд у світі було багато місцевостей, де знать не намагалася підкорити собі народ, а навпаки, жила з ним у своєрідній гармонії, і іноді зустрічались випадки, коли місцева знать усіма силами намагалась забезпечити добробут населення, тим самим покращуючи відношення населення до себе, як приклад можна навести відносини між народом і знаттю в періоди життя деяких представників сім'ї Медичі. Таким чином відносини між двома сторонами можуть бути негативні, нейтральні та в ідеальному варіанті, позитивні. Якщо повернутися до першого випадку, коли відносини між населенням і знаттю негативні, виникає питання розумної поведінки правителя. Спробуємо розібрати цю ситуацію на прикладі міста, яке входить у склад держави. Макіавеллі пропонує у такому випадку три способи вирішення конфлікту: встановлення єдиновладдя, беззаконня або свободи. Єдиновладдя на думку Макіавеллі встановлює або народ або знать: якщо така можливість випадає народу, то він намагається поставити людину, яка зможе захистити їх від утисків знаті; Якщо ж така можливіть випаде знаті, то вони поставлять керівника, за спиною якого вони зможуть здійснити свої бажання, втамувати свої забаганки. В такому випадку, на мій погляд протиріччя не будуть вичерпані, і боротьба спалахне з новою силою. Макіавеллі радить правителю підтримувати народ: з вороже настроєним народом нічого зробити не можна, тому що він багаточислений, а зі знаттю можна, тому що вона малочисленна[5, с.148].

Якщо звернутись до варіанту беззаконня у регіоні, то на мою думку він взагалі не вирішить проблеми, так що такий регіон не можливо контролювати, і це тільки погіршить становище справ. Третій варіант пропонує реалізацію свободи у регіоні. У такому випадку, населення не буде пригнічене пануванням знатних верств, але й знать не зможе втілити своїх цілей у життя, залишиться невдоволеною, всіляко намагатимется встановити хоч якийсь контроль над ситуацією і нарешті остаточно встановити своє панування на цих територіях. Макіавеллі у таких справах радить завжди приймати сторону народу і аргументує свою позицію тим, що: "государеві слід бути в дружбі з народом, інакше у важкий час він буде повалений "[5, с.150]. Треба погодитись з автором і додати, що правитель повинен підтримувати інтереси народу, а не малочисленних кіл, у яких більше фінансів та можливостей ніж у населення. Все ж таки, якщо правитель обере третій варіант, він не зможе заспокоїти знать, яка ніколи не погодиться з тим, що її настільки обмежили і залишили без засобів впливу. Тут треба знову звернутись до, думок Макіавеллі: зі знатними людьми слід поводитись так, як поводяться вони, і тому можна припустити, що або ж місцева аристократія примириться і залишиться з тими набагато меншими правами, які їй залишать, з меншими володіннями та сферами впливу, або якщо вони намагатимуться виступити проти рішення правителя, потрібно залишити їх без володінь та впливу на ситуацію взагалі, як сказав Макіавеллі: "За мале зло людина може помститися, а за велике ні, з чого слідує, що зло треба наносити в такій кількості, щоб не боятися помсти"[3].

Переглядаючи всі запропоновані автором варіанти утримання влади, зрозуміло що у всіх наведених прикладах все зводиться або до відкладання вирішення питання, по суті затягування, зволікання розв'язанням проблеми, або ж до підтримки однієї зі сторін. Тут виникає запитання, а чи можливо вирішити проблему шляхом компромісу, який вичерпає конфлікт. Спираючись на свої особисті роздуми та міркування, досягнення компромісу бачиться таким чином: Правитель повинен здобути високий авторитет та підтримку у суспільстві шляхом проведеня ефективного управління державою, ставлячи інтереси всього суспільства та держави над своїми особистими. Такий правитель зможе, спираючись на свій авторитет, отримати підтримку населення і знаті, і можливо примирити дві сторони. На основі принципу "Слово правителя – закон", тримати народ і аристократію у мирі, забезпечуючи добробут простих людей і знатних кіл. Цей мир може підтримуватись лише за умови ведення політики, яка більш менш всіх задовольняє, а також авторитету у правителя. Якщо він втратить цей авторитет в очах хоча б однієї зі сторін, він втратить і мир у місті, регіоні, і у державі взагалі. Правитель, який діє у інтересах своєї держави, не може називатись таким, що виконує забаганки всіх оточуючих. Державець, який веде політику, що служить на благо державі та суспільству, а не інтересам самого правителя та оточуючих його осіб, не може не мати авторитету та підтримки у населення, він завжди зможе об'єднати країну та подолати всі внутрішні суперечки, виступаючи опорою та гарантом дотримання прав всіх верств населення.

Висновок.

Розглянувши ці два прості приклади, ми вже не можемо стверджувати, що Нікколо Макіавеллі був

аморальним безумцем, як його наважились назвати деякі науковці. На нашу думку, Макіавеллі був реалістом, а реальність нажаль доволі часто виявляється не такою, якою ми хотіли б її спостерігати. Тому звинувачувати його у аморальності та цинічності не є правильним. Для того, щоб переконатись у безглуздості цих звинувачень, достатньо лише проаналізувати його філософські праці та співставити їх з реальною картиною у світі. І тоді зрозуміло, що він просто реально оцінював стан речей у світі, і шукав найбільш розумні шляхи вирішення тих непростих питань що поставали перед ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1.Історія західної філософії. Бертран Рассел.. — К., 1995. — 498 с.

2.Макиавелли в России: Восприятие на рубеже веков /Сост. Э. Г. Азгальдов, И. А. Быстрова; Под ред. В. Т. Данченко, В. А. Скороденко, Ю. Г. Фридштейна; Науч. консультант П. Д. Баренбойм. — М.: Рудомино, 1996. — 144 с.

3.Нікколо Макіявеллі. Цинічний порадник володарів чи шукач політичної істини? Іван Магела Електронне джерело доступу: https://archive.is/FFO6O

4.Сучасний словник з етики./ Тофтул М.Г. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.

5.Флорентійські хроніки. Державець./ Нікколо Макіавеллі Переклад з італійської: Анатоль Перепадя; передмова: Ада Бичко. Харків: Фоліо, 2007. 511 стор.

Науковий керівник: доцент, кандидат історичних наук, Окладна Марина Георгіївна.

Трибуна молодого науковця

УДК 349.4

Соловйова Валентина Сергіївна

Студентка
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Solovyova Valentyna Serhiivna
Student of
Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

РОЛЬ ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

THE ROLE OF LAND ISSUES DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917-1921

Стаття присвячена аналізу земельного законодавства Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.), етапам та чинникам його становлення. Значна увага присвячена змінам форми власності на землю під час революційних зрушень. Спираючись на архівні документи, автор характеризує земельне питання як одне з ключових у політиці тодішньої української влади.

The article is devoted to the analysis of the stages and factors of creation of land legislation in Ukraine during the period of the liberation struggle (1917-1921). Much attention is given to changes in the ownership of land during revolutionary shifts. Based on archival documents, the author characterizes the land issue as one of the key policies of Ukrainian authorities of that time.

Ключові слова: аграрна політика Гетьманату, земельне законодавство, аграрне питання, земельне законодавство УЦР, проблеми вирішення форми власності на землю, аграрна реформа.

Keywords: agrarian policy of the Hetmanate, land law, agrarian question, land legislation of the Central Rada, problems of land ownership, agrarian reform.

Постановка проблеми. Історико-правовий аналіз законодавства, проблем його становлення, чинників, що впливали на його формування має значення і у сьогоденні. Адже висновки, отримані внаслідок дослідження можна використати при побудові сучасної моделі регулювання земельних відносин, створивши підґрунтя розв'язання аграрного питання незалежної України. Порівняльний аналіз діяльності державних утворень тієї епохи дасть змогу з'ясувати, чи була земля, як фактор виробництва, товаром. Наскільки система земельного законодавства була ефективна та відповідала політико-економічним реаліям.

Мета статті. Дослідити форму власності на землю та генезис земельного законодавства в умовах економічної та політичної ситуації доби Української революції 1917-1921 рр.; визначити роль аграрного питання у становленні української державності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лютнева революція 1917 р. стала рушійною силою бурхливих політичних змін, які започаткували в Україні власну революцію під визвольно-демократичними гаслами. Головними політичними силами на початку Української революції були Тимчасовий уряд, щойно сформована Українська Центральна Рада (далі – УЦР), а також більшовики, рух яких ще тільки починав набирати обертів у боротьбі за владу. Державний контроль кілька разів опинявся у руках представників різних політичних течій, проте проблема поставала завжди одна: втримати і зміцнити своє становище. Це можливо було зробити здобувши підтримку населення, і у першу чергу – шляхом поліпшення економічного становища, що означало вирішення аграрного питання.

Політиці Тимчасового уряду у сфері землекористування був характерний консервативний підхід: Столипінська реформа була скасована, проте давати землю селянам не збиралися, незважаючи на їх вимоги, декларовані на Першому Всеукраїнському селянському з'їзді [1, с. 17]. Це завдало б удару не тільки поміщицькій власності, а й капіталістичній, оскільки велика частина землі поміщиків була закладена в банках. Конфіскація цієї землі, тобто передача її селянам без викупу, означала б втрату багатьох мільярдів банківських капіталів. Тому всю реальну діяльність Тимчасового уряду в аграрному секторі було зведено до прийняття двох постанов. Перша, «Про охорону засівів» від 11 квітня 1917 р., зобов'язувала власників наділів здавати в оренду не зайняті сільськогосподарські землі [2]. Друга постанова «Про земельні комітети» від 21 квітня 1917 р. регулювала утворення спеціальних комітетів, які повинні були готувати обіцяну земельну реформу і регулювати земельні відносини до скликання Установчих зборів [3]. Таким чином, діяльність Тимчасового уряду характеризувалася захистом інтересів поміщиків, а земля визнавалася товаром, тобто були можливості для її купівлі й про

дажу.

Більшовики ж, на початку Української революції активно використовували зволікання Тимчасового уряду з вирішенням земельного питання, і спонукали селянське населення до організованого захоплення землі у поміщиків. На Сьомій Всеросійській конференції РСДРП (б) 28 квітня 1917 р. була прийнята «Резолюція в аграрному питанні», яка закликала до примусової націоналізації всіх земель у державі, а також рішучої боротьби проти Тимчасового уряду [4]. Саме на контрасті з його політикою, більшовики презентували власну програму, підбурюючи невдоволених селян до виступів і зміцнюючи власні позиції.

УЦР як революційний представницький орган разом із проголошенням своєї влади та її нормативним закріпленням у І Універсалі, приділила увагу й аграрному питанню, скасувавши право приватної власності на «поміщицькі, казенні, царські, монастирські» землі [5, с. 58]. Ідея «землі у власності народу» була розвинута також у ІІІ Універсалі положенням про перехід землі до трудового народу без викупу та пунктом про «соціалізацією земель» IV Універсалу. Однак, це було на рівні декларативних намірів, оскільки УЦР скеровувала свої зусилля в першу чергу на визнанні й закріпленні своїх позицій як вищого органу влади на території України, тому земельні питання відсувалися на другий план, поступаючись військово-політичним. Центральним документом у регулюванні проблем землекористування став Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 р. [6], який закріплював право власності на всі землі виключно за українським народом, виокремлення площ громадського користування, умови користування землею (норми і терміни), та визначав наступні її форми: державну, громадську, приватнотрудову.

Незважаючи на позитивні зрушення, за словами закордонної делегації українських соц-революціонерів, закон створював лише «необхідну передумову дійсної соціалізації сільськогосподарської продукції скасуванням приватної власності» [7, с. 14]. Рогожин А. Й. також підкреслює недостатньо послідовну політику Центральної Ради, яка «не завжди відповідала інтересам трудящихся та незабаром призвела до ослаблення зв'язку УЦР з народом, яке зумовило її падіння, а згодом і поразку» [8].

Запровадження аграрної реформи було ускладнене відсутністю єдності серед численних українських політичних партій. Соціалісти-революціонери (УПСР) твердо стояли на виключенні землі з товарообороту і утвердженні принципу «вирівнювання та переділу» [9, с. 42-44]. Соціал-демократи (УСДРП) наполягали на конфіскації «нетрудових земель без викупу» [10, с. 31-42], підтримуючи націоналізацію. Соціал-федералісти (УПСФ) у своїй політиці підтримувала ідею землі як фактору консолідації українського народу. Позиція партії виражалася у переданні права власності на землю державі, стимулюванні сільського господарства, примусовій конфіскації земель понад встановлену трудову норму та її передачі малоземельним і безземельним селянам. Демократично-хліборобська партія (УДХП) наполягала на вирішенні аграрного питання як основи державної економічної політики. Пропонувалося збереження приватної власності на землю «на основі парцеляції за викупом» [11, с. 189] та створення хутірського господарства, яке мало на меті створення прошарку заможних селян як міцної основи економіки.

З'їзд хліборобів 29 квітня 1918р. став причиною державного перевороту, під час якого владу УЦР було скинуто, а Павла Скоропадського проголошено гетьманом. На відміну від попередніх урядів і виходячи із програмних засад УДХП, він одразу поставив аграрне питання у центрі своєї політики, про що свідчить положення «Грамоти до всього українського народу» [5, с. 80]. Право приватної власності визнавалося непорушним, земля ставала предметом «купчих по куплі-продажу землі», а безземельні та малоземельні селяни отримували наділи з конфіскованих територій великих землевласників. Це означало скасування законів Тимчасового уряду і виключно класовий інтерес аграрної політики. Це означало орієнтацію земельної політики гетьмана переважно на верству великих землевласників, нехтування інтересами бідноти і середнього класу. Проте, в державних інтересах необхідно було створити міцну опору гетьманату на селі шляхом створення класу заможних селян, що і обумовлювало необхідність земельної реформи.

14 червня 1918 р. був прийнятий Закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями» [12], який скасовував будь-які заборони на продаж сільськогосподарських та лісових земель, але встановлював обмеження у 25 десятин щодо кількості земель у власності однієї особи. Наглядову функцію за процедурою переходу землі від одного власника до іншого регулював Державний земельний банк, а спеціальні «Тимчасові земельно-ліквідаційні комісії» розглядали подані земельні скарги. Проте, дати селянам землю було недостатньо, більш важливим було стимулювати селян працювати на ній. З цією метою 8 липня 1918 р. ухвалюється «Тимчасовий закон про заходи боротьби з розрухою сільського господарства», за яким фактично проголошується примусове виконання сільськогосподарських робіт [13, с. 286-291].

Отже встановлення одноосібного панування на селі, відчуження нерухомого майна лише за плату та створення прошарку заможного селянства (це положення нагадувало Столипінську реформу) було ключовим у гетьманській аграрній політиці. На думку В. М. Єрмолаєва, антидемократична політика гетьманського уряду викликала невдоволення опозиції, тому, коли відбувся відвід австро-німецьких військ з України у зв'язку з розпадом Австро-Угорщини, гетьмана Скоропадського позбавили військової підтримки, на якій трималася його влада [14].

Кінець 1918 р. ознаменувався переходом влади від Гетьманату до Директорії УНР. Зважаючи на негативний досвід та зволікання із вирішенням земельного питання, Директорія 21 листопада 1918 р. видає «Наказ селянам № 1» [15], який декларує повернення селянам реквізованого майна та знову конфіскує власність поміщиків. Першочергово, 15

грудня 1918 р. видається «Розпорядження Директорії УНР», яке проголошувало перехід приватновласницьких земель, окрім крім трудових та дрібних селянських господарств до безземельних і малоземельних селян. Накладалася заборона на продаж, дарування і оренду землі. Остаточного закріплення ці норми отримали у Законі «Про землю в Українській Народній Республіці» від 8 січня 1919 р., що проголошував землі «добром народу УНР» [16], тобто націоналізацію, встановлював норми землекористування та процедуру створення дрібних селянських господарств і кооперативних хліборобських спілок. Ще одним важливим актом стає Статут земельних управ від 18 січня 1919 р., яким створювалися сільські, волосні, повітові та губернські земельні управи [17]. Також був створений запасний земельний фонд, який зобов'язував земельні установи безкоштовно вилучати землі великих землевласників і селян, понад максимальну трудову норму у 15 десятин.

Розуміючи першочерговість захисту власної влади і необхідність заохочення війська, Директорія 18 січня 1919 р. видає Закон «Про додаткове наділення землею козаків УНРА» [18], за яким призначає додаткові землі солдатам, які воювали на боці УНР проти Гетьманату. У цей день відбулися також важливі зміни на міжнародній арені, які у подальшому визначили долю і України – країни Антанти скликали Паризьку мирну конференцію, на якій було підписано мирні договори з країнами Четвертного союзу.

Про важливість вирішення земельного питання постійно наголошується у дипломатичних місіях, наприклад, у заяві Варшавської делегації від 28 жовтня 1919, пояснюються причини зволікання з прийняттям земельного закону бурхливими воєнними лихоліттями, що заважають скликати Парламент і прийняти новий земельний закон, який «цілком задовольнить українське трудове селянство» [19]. Однак реалізувати земельне законодавство Директорія могла лише на дуже обмеженій території України, бо впродовж двох років українська влада мусила вести війну у важких умовах з більшовиками, Денікином і Польщею. У Начерку у справі діяльності Української дипломатичної місії у Польщі, Андрій Лівицький описує Ісаакові Мазепі (прем'єр-міністру УНР), що земельне питання гальмувало польсько-українські переговори: «потрібне таке вирішення аграрної проблеми, яке б за вивлащення земельних власників із прав земельної власності, давало б таким власникам винагороду» [20].

На думку Заріцької І. М., негативною рисою законодавства Директорії була наявність певних колізій, зокрема щодо врегулювання орендних відносин. Певного сумніву дістали також положення щодо здійснення земельної реформи на місцях, яке покладалося на земельні управи, створені замість земельних комісій, які були органами державної влади і підпорядковувалися Міністерству земельних справ [21]. Враховуючи скрутне економічне становище Директорії, ускладнене напруженістю на міжнародній арені та внутрішньою політичною кризою, на цю позицію цілком можна пристати.

До того ж, поставала необхідність утримувати армію й втримати державну владу, тому виникла потреба у великих коштах, які не можливо було забезпечити випуском паперових грошей [22]. Це пропонувалося вирішити введенням помірних податків на землю, яка надалі повинна залишатися в користуванні землеробів. Однак, за свідченнями Андрія Лівицького – першого президента УНР, «експерименти всякого, навіть українського уряду з аграрним питанням будуть причиною повстань всього населення України». Враховуючи внутрішню і зовнішню загострену ситуацію, українське селянство бажало лише порядку, твердої влади і реальної політики. Тому, звучали навіть пропозиції «земельну недоношену реформу радикально переглянути» [23].

Однак, не вдалося – прихід більшовиків до влади та підписання у Ризі 21 березня 1921 р. мирного договору, за яким польський уряд визнавав більшовицький уряд УСРР, ознаменували закінчення доби Директорії УНР. Таким чином, воєнні події та поширення на Україну дії всіх законів і декретів російського уряду стали на заваді вирішення земельного питання.

Висновки: Аграрна проблема доби Української революції 1917-1921 рр. було дзеркалом державотворчих процесів, адже відношення власності на землю безпосередньо були по'вязані з політичною, військовою, економічною ситуацією. Як слушно зазначає Булгаков А. О. – «кожний етап розвитку земельного законодавства характерний тим, які цілі перед собою ставила влада» [24, с. 4]. Власне, земельна реформа ставала синонімом економічної стабільності, тому аграрне питання було ключовим у політичних програмах кожного уряду, який встановлював свою владу в Україні. Проте рушійних змін так і не відбулося, оскільки це означало б значне зазіхання на інтереси одного з класів: великих землевласників або малоземельного селянства. Це неминуче спричинило б опозиційні рухи, небезпечні для будь-якої влади. Тому законодавство цієї доби, навіть не компроміс – маніпулювання землею, спроби заспокоїти розбурхане революціями населення та заручитися підтримкою земельних магнатів.

Варто зазначити також інші важливі фактори, які стримували впровадження змін у землекористуванні. Всі політико-правові перетворення відбувалися в умовах постійної військової загрози. Законодавчі зміни були непослідовними через відсутність юридичної техніки при створенні нормативно-правових актів та механізму їх втілення. Можна віднести до прорахунків земельного законодавства також і постійну переорієнтацію на власників землі (держава, селяни, великі землевласники).

Вивчення документів УЦР дає змогу виявити один із головних недоліків – відсутність обґрунтування фінансового аспекту земельних заходів. Заборона власності на землю спричинила невдоволення селян і переорієнтацію на більшовиків. Доба Гетьманщини ознаменувалася відновленням поміщицького землеволодіння і приватної власності, однак невдоволення селян і сильна опозиція (через підтримку німців та прагнення встановити росій

ське дореволюційне земельне регулювання) – перекреслили спроби владнати аграрне питання. Все ж таки, спроби реставрувати політику попередніх урядів, на кшталт Столипінської, були вже не на часі. Директорія скерувала свої зусилля у бік зміни законодавства УЦР, ліквідації приватної власності, великомасштабних конфіскацій та встановлення плати за землю.

Остаточно аґрарне питання не було вирішено жодною політичною силою, яка деякий час панувала у роки революції. Соціальної консолідації, яка могла б згодом трансформуватися у державну – не було досягнуто. І нині, в Україні постають ті самі проблеми землекористування, що і за доби Української революції: бути ринку землі, чи ні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Історичні зошити: Хміль І.С. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня - 2 червня 1917 р.). [Текст]: Препринт № 4 / Академія наук Української РСР. Інститут історії. - К., 1992. – 36 с.
2. ЦДАВО України, ф. 2988, оп. 1, спр. 15, арк. 44—45.
3. Тимченко Ж.П. Організація земельних комітетів на Україні в 1917 р.: У боротьбі за Жовтень. [Текст]: збірник наукових праць. К., 1981.
4. Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП(б). Петроградская общегородская конференция РСДРП (б). Апрель 1917 года. [Текст]: протоколы. М., 1958.
5. Конституційні акти України. 1917-1920: невідомі конституції України / [Текст]: Д. Б. Яневський, В. І. Крюков. – Київ: Філос. і соц. думка, 1992. – 269 с.
6. ЦДАВО України, ф.1115, оп.1, спр.1, арк.185-187
7. Le problème agraire en Ukraine et la loi agraire du Centralna Rada (le 18 janvier 1918) // [Text] / Prague: Librairie Centrale Ouvrière, 1919. – 28 p.
8. Рогожин А. Й., Гончаренко В. Д. Центральна Рада і її правові акти. [Текст]: Вісник Академії правових наук України. Харків, 1993. № 1. С. 42-50.
9. Шаповал М. Революційний соціалізм на Україні / [Текст] / Відень, 1921. - 256 с
10. Український історичний журнал (1957 1966) // [Текст]: уклад.: Л. Д. Вітрук, Т. М. Шелюх. АН Української РСР. Інститут історії. К., 1968. 234 с.
11. П. Христюк. Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920. [Текст] / Відень: Український соціологічний інститут, 1921. – 159 с.
12. Вістник Державних Законів. [Текст] / Ч. 95. - Т. II. Українська Гетьманська Держава. - К.: Темпора, 2002. - С. 192-195.
13. Д. Дорошенко. Нарис історії України. том II. (Від половини XVII століття). [Текст]: «Дніпрова хвиля». – К., 1992. – 349 с.
14. Єрмолаєв В. М. Гетьманат і Директорія: спроби відновлення вищих представницьких органів. [Текст] / Право України. 2017. № 3. С. 62-79.
15. ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 16, арк. 30
16. ЦДАВО України ф. 1062, оп. 1, спр. 94, арк. 3.
17. Вістник Державних Законів для всіх земель Української Народньої Республіки. [Текст] / 1919. – 29 липня. – Вип.27. – с.198
18. Вісник Міністерства Земельних справ УНР. [Текст]: Вип. 1. 20 січня 1919 р. Ч.7.
19. Примірник Міністерства закордонних справ УНР з автографом [Текст] / ЦДАВО України ф. 3696. – оп. 2. – спр. 275. – арк. 58-61.
20. Заява української делегації, Варшава, 28 жовтня 1919. [Текст] / ЦДАВО України ф 3696. – оп. 2. – спр. 275. – арк. 32;
21. Заріцька І. М. Земельний закон Директорії Української Народної Республіки / І. М. Заріцька // Стан та перспективи розвитку аграрного права. [Текст]: Міжнар. наук.-теорет. конф., __ К. : Магістр XXI сторіччя, 2005. __ С. 150—153.
22. Нота «Декларація уряду УНР», Вінниця, 2 червня 1920 / [Текст]: примірник Місії УНР у Швейцарії // ЦДАВО України ф 4211. – оп. 1. – спр. 38. – арк. 7-11.
23. Лист Андрія Лівицького Костю Мацієвичу. [Текст] / ЦДАВО України ф. 3696. – оп. 1. – спр. 170. – арк. 1-3.
24. Булгаков, А. О. Правове регулювання раціонального використання і охорони земель в Україні в XX ст. [Текст]: дис. канд. юрид. наук / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. - Харків, 2017. - 226 с.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник: Булгаков А. О.

Трибуна молодого науковця

УДК 340.12:341.231.14:342.7

Ткачук Катерина Василівна

студентка 1 курсу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Інституту прокуратури та кримінальної юстиції, 1 групи, Україна, м. Харків

Tkachuk Kateryna Vasylivna
first-year student of Yaroslav Mudryi National Law University, The Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute, first group, Ukraine, Kharkiv

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБ'ЄКТИВАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЧИ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

HUMAN RIGHTS AND THEIR OBJECTIFICATION IN NATIONAL OR INTERNATIONAL LAW

Стаття присвячена проблемі оптимальної моделі закріплення прав і свобод людини на національному чи міжнародному рівні. Співвідношення національних і міжнародних стандартів прав людини, узгодження динаміки між ними. Взаємовідношення міжнародно-правового і національного регулювання прав і свобод людини.

The article is devoted to the problem of the optimal model of the consolidation of human rights and freedoms at the national or international level. Correlation of national and international human rights standards, harmonization of dynamics between them. The relationship between international legal and national regulation of human rights and freedoms

Ключові слова: права людини, конституціалізація, Міжнародний дискурс, національне право, міжнародне право, співвідношення двох систем.

Keywords: human rights, constitutionalization, international discourse, national law, international law, correlation of two systems.

Вступ.

Права людини відіграють важливу роль для регулювання відносин між державою та фізичними особами. Проте виникає проблема, на якому рівні ці права мають бути закріплені: національному чи міжнародного? З цього приводу існує чимало дискусій, тому що з однієї сторони, міжнародне право прав людини передбачає їх закріплення як юридичних прав, а з іншої сторони як конституційних прав. Ще однією важливою проблемою є співвідношення національного і міжнародного права та можливість визнання примату одного з них у конституційному законодавстві.

Основна частина.

На сьогодні, як і раніше, існує дві концепції розгляду проблеми співвідношення міжнародного і національного права, зокрема, перша переслідує ідеї монізму, тобто єдності і неподільності цих систем права, а інша наполягає на дуалізмі, відокремленості та автономності міжнародного і національного права. Існує і третя сторона, яка вважає, що проблема полягає у тому, що і монізм, і дуалізм намагаються співвіднести міжнародне і національне право так, ніби обидва правові порядки мають спільний об'єкт правого регулювання — міжнародні чи внутрішньодержавні відносин, а це навряд чи є правильним [1, с. 118].

Намагаючись дати юридичну кваліфікацію співвідношенню міжнародного і національного права, визначити пріоритет першого чи другого, прихильники монізму і дуалізму тим самим зміщують акценти дискусії, що у практичному плані зводиться до обрання найбільш ефективного механізму взаємодії міжнародного і національного права як двох окремих систем у тій специфічній ситуації, коли предметом відповідних міжнародних зобов'язань держави є питання внутрішньодержавних правовідносин [2, с. 26].

Така взаємодія характеризується наступним: забезпечення ефективної взаємодії національного законодавства і практики з міжнародним правом — вияв доброї волі національного парламенту; національні органи влади вільні у виборі конкретних шляхів забезпечення такої взаємодії; міжнародні зобов'язання не впливають на верховенство національного закону у внутрішньодержавній сфері, так само як національний закон не здатний вплинути на обов'язковість зобов'язань держави у міжнародних відносинах.

Таким чином, для того що узгодити між собою міжнародне і національне право, необхідно обрати правильну динаміку для них. Факторами, які впливають на цю динаміку є політичні та соціально-психологічні. Щодо політичних, то до них потрібно віднести дотримання зобов'язань виходячи з потреб внутрішньої політики, економічних умов держави. До соціально-психологічних чинників належить бажання законодавчої влади, уряду і суду

обирати стратегію як найефективнішої взаємодії з міжнародним правом через острах санкцій, небажанням потрапити у міжнародну ізоляцію, перетворитися у країну-ізгоя в очах світової спільноти (негативна мотивація) або ж через усвідомлення народом своєї глибинної єдності з оточуючим світом, іншими країнами регіону, бажанням розвивати міжнародні економічні і культурні зв'язки [3, ст. 121].

Наступною важливою проблемою є об'єктивація прав людини, а саме закріплення їх у національному або міжнародному праві. Як відомо, система прав людини почала активно розвиватися після Другої світової війни, коли ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини. Саме Загальна декларація прав людини стала фундаментом для подальшої розробки міжнародних документів з прав людини та всесвітніх стандартів. Міжнародні стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загальновизнаних прав, а й фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись. А закріпив взаємовідносини між демократичними конституційними правовими системами та міжнародним правопорядком – Міжнародний конституційний дискурс після 1945 року [4, ст. 113].

З приводу конституціалізації прав і її доцільності можна навести такі аргументи: по-перше, закріплення прав людини в конституції сприяє їх узаконенню в тій мірі в якій конституційний процес законотворчості є найбільш повним та дорадчим, по-друге, включення прав людини до конституційної норми підтверджує їх конституційний характер, по-третє, конституціалізація прав людини забезпечує їх цілісне та єдине застосування на всіх законодавчих рівнях, а також першочерговість над іншими правовими нормами [5, ст. 27-28].

Але постає питання: що роботи тим державам, які не мають писаної конституції на сьогодні або тим, де міжнародне тлумачення прав людини вважається пріоритетним над конституційним правом? Як вони повинні закріплювати права людини? Якщо міжнародні тлумачення прав людини суперечать внутрішнім конституційним нормам, тоді не можливо відстоювати пріоритетність конституційного права лише тому, що це конституційний закон. Внутрішнє конституційне право може бути так само обмежене, як і права людини, незалежно від того, чи є ці джерела міжнародними або внутрішніми [6, ст. 31].

З іншої сторони, проводячи паралель між правами людини та міжнародним конституційним правом, можна встановити взаємозв'язок, який може бути спрямований як на конституціалізацію міжнародного права через права людини, так і на конституціалізацію прав людини в рамках міжнародного правого порядку.

Має бути зрозуміло, що хоч і права людини належать до матеріально конституційних права, самі по собі вони не мають достатньої юридичної сили для формально конституційного характеру. Також окремі елементи конституційного права, наприклад, демократичний суб'єкт, все ще відсутні на міжнародному рівні, оскільки його створення не буде нормативно бажаним.

Важливо не забувати, що якщо права людини будуть занадто легко ідентифіковані із дотриманням національного законодавства прав людини в міжнародному правовому порядку, тобто як глобальне внутрішнє право в області прав людини, то їх міжнародна функція як зовнішня гарантія і тиск на внутрішнє законодавство буде втрачена. Можна казати, навіть про небезпеку того, що вони можуть перетворитися в максимальний поріг захисту прав людини всередині країни, якщо вони розуміються як міжнародні конституційні права.

Висновок.

Таким чином, наявність, закріплення, визнання основоположних прав людини, впровадження механізмів їх захисту є показником розвитку громадянського суспільства, ступеня розбудови правової держави. Проте усталені міжнародні підходи (Європейські стандарти) до розуміння сутності прав і основних свобод людини не покликані на докорінну зміну національного права та запровадження наддержавних уніфікованих систем та стандартів, а навпаки покликане для вироблення найприйнятніших умов розвитку та спрямування національного законодавства на утвердження загальнолюдських цінностей, забезпечення їх повного визнання та застосування, інтегрування наднаціональних правових концепцій у національні інституції.

Закріплення системи прав і свобод людини в конституційному законодавстві національних держав відповідно до загальноєвропейських принципів, уніфікованих міжнародних стандартів прав людини, їх об'єктивація слугуватиме об'єднанню всього світового суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу загальної рівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Соловйов О. В. До питань про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / О. В. Соловйов // Вісник академії адвокатури України, 2009. - №3. –118-123 с.

2.Рабінович П.М., Раданович Н.М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, Н.М. Раданович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України. __ Серія 1. Дослідження і реферати. Вип. 4. __ Львів: Астрон, 2002. __ 192 с.

3.Соловйов О. В. До питань про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / О. В. Соловйов // Вісник академії адвокатури України, 2009. - №3. – 118-123 с.

4.Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С. А. Голубок // Правоведение, – №1, 2007. – 112–124 с.

5.S. Besson, 'General Principles in International Law—Whose Principles?', in S. Besson and P.

обирати стратегію як найефективнішої взаємодії з міжнародним правом через острах санкцій, небажанням потрапити у міжнародну ізоляцію, перетворитися у країну-ізгоя в очах світової спільноти (негативна мотивація) або ж через усвідомлення народом своєї глибинної єдності з оточуючим світом, іншими країнами регіону, бажанням розвивати міжнародні економічні і культурні зв'язки [3, ст. 121].

Наступною важливою проблемою є об'єктивація прав людини, а саме закріплення їх у національному або міжнародному праві. Як відомо, система прав людини почала активно розвиватися після Другої світової війни, коли ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини. Саме Загальна декларація прав людини стала фундаментом для подальшої розробки міжнародних документів з прав людини та всесвітніх стандартів. Міжнародні стандарти прав людини встановлюють, власне, «мінімальний стандарт», є «мінімально допустимим консенсусом»; вони не лише закріплюють перелік назв загальновизнаних прав, а й фіксують їх певний необхідний обсяг, мінімальний рівень, на якому останні мають реалізовуватись. А закріпив взаємовідносини між демократичними конституційними правовими системами та міжнародним правопорядком – Міжнародний конституційний дискурс після 1945 року [4, ст. 113].

З приводу конституціалізації прав і її доцільності можна навести такі аргументи: по-перше, закріплення прав людини в конституції сприяє їх узаконенню в тій мірі в якій конституційний процес законотворчості є найбільш повним та дорадчим, по-друге, включення прав людини до конституційної норми підтверджує їх конституційний характер, по-третє, конституціалізація прав людини забезпечує їх цілісне та єдине застосування на всіх законодавчих рівнях, а також першочерговість над іншими правовими нормами [5, ст. 27-28].

Але постає питання: що роботи тим державам, які не мають писаної конституції на сьогодні або тим, де міжнародне тлумачення прав людини вважається пріоритетним над конституційним правом? Як вони повинні закріплювати права людини? Якщо міжнародні тлумачення прав людини суперечать внутрішнім конституційним нормам, тоді не можливо відстоювати пріоритетність конституційного права лише тому, що це конституційний закон. Внутрішнє конституційне право може бути так само обмежене, як і права людини, незалежно від того, чи є ці джерела міжнародними або внутрішніми [6, ст. 31].

З іншої сторони, проводячи паралель між правами людини та міжнародним конституційним правом, можна встановити взаємозв'язок, який може бути спрямований як на конституціалізацію міжнародного права через права людини, так і на конституціалізацію прав людини в рамках міжнародного правого порядку.

Має бути зрозуміло, що хоч і права людини належать до матеріально конституційних права, самі по собі вони не мають достатньої юридичної сили для формально конституційного характеру. Також окремі елементи конституційного права, наприклад, демократичний суб'єкт, все ще відсутні на міжнародному рівні, оскільки його створення не буде нормативно бажаним.

Важливо не забувати, що якщо права людини будуть занадто легко ідентифіковані із дотриманням національного законодавства прав людини в міжнародному правовому порядку, тобто як глобальне внутрішнє право в області прав людини, то їх міжнародна функція як зовнішня гарантія і тиск на внутрішнє законодавство буде втрачена. Можна казати, навіть про небезпеку того, що вони можуть перетворитися в максимальний поріг захисту прав людини всередині країни, якщо вони розуміються як міжнародні конституційні права.

Висновок.

Таким чином, наявність, закріплення, визнання основоположних прав людини, впровадження механізмів їх захисту є показником розвитку громадянського суспільства, ступеня розбудови правової держави. Проте усталені міжнародні підходи (Європейські стандарти) до розуміння сутності прав і основних свобод людини не покликані на докорінну зміну національного права та запровадження наддержавних уніфікованих систем та стандартів, а навпаки покликане для вироблення найприйнятніших умов розвитку та спрямування національного законодавства на утвердження загальнолюдських цінностей, забезпечення їх повного визнання та застосування, інтегрування наднаціональних правових концепцій у національні інституції.

Закріплення системи прав і свобод людини в конституційному законодавстві національних держав відповідно до загальноєвропейських принципів, уніфікованих міжнародних стандартів прав людини, їх об'єктивація слугуватиме об'єднанню всього світового суспільства довкола розуміння цінності прав і свобод людини, які захищаються на основі принципу загальної рівності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Соловйов О. В. До питань про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / О. В. Соловйов // Вісник академії адвокатури України, 2009. - №3. –118-123 с.

2.Рабінович П.М., Раданович Н.М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти) / П.М. Рабінович, Н.М. Раданович // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України. __ Серія 1. Дослідження і реферати. Вип. 4. __ Львів: Астрон, 2002. __ 192 с.

3.Соловйов О. В. До питань про співвідношення та взаємодію національного і міжнародного права / О. В. Соловйов // Вісник академії адвокатури України, 2009. - №3. – 118-123 с.

4.Голубок С. А. Международно-правовые стандарты права на судебную защиту / С. А. Голубок // Правоведение, – №1, 2007. – 112–124 с.

5.S. Besson, 'General Principles in International Law—Whose Principles?', in S. Besson and P.

Pichonnaz (eds.), Les principes en droit européen—Principles in European Law (Schulthess, 2011), 21–68.

6.J. Waldron, The Dignity of Legislation (Cambridge University Press, 1999); J. Waldron, Disagreement and the Law (Oxford University Press, 1999), 211–31.

Науковий керівник: асистент, кандидат юридичних наук Черкас Марина Євгенівна

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Трибуна молодого науковця

УДК 340.12:341.231.14:342.7

Стародубцева Дар'я Олександрівна

студентка 1 курсу ,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Starodubtseva Daria Alexandrovna
1 year student
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ЧИ МОЖЛИВЕ ВІДНОВЛЕННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В УКРАЇНІ?

IS IT POSSIBLE TO RETURN THE DEATH PENALTY TO UKRAINE?

Стаття присвячена аналізу процесу скасування смертної кари в Україні та можливість її відновлення. Наукова стаття представляє різні аргументи та авторську точку зору даної проблеми. Автор вказує власне бачення проблеми та спирається на юридичні документи.

The article is devoted to the analysis of the process of abolition of the death penalty in Ukraine and the possibility of its restoration. The scientific article presents various arguments and author's point of view of this problem. The author specifies his own vision of the problem and relies on legal documents.

Ключові слова: вирок, Кримінальний Кодекс України, Конвенція, справедливе покарання, гуманізм.

Keywords: sentence, Criminal codex of Ukraine, The Convention, fair punishment, humanism.

Вступ. За всю історію людства смертна кара вважалась найвищою мірою покарання, що в Давньому Єгипті, що в сучасному Китаї. Вона була потрібна для залякування інших. Україна не є винятком. На наших землях також давні традиції застосування смертної кари, які походять від скіфів, часів Київської Русі. Та водночас такий вид покарання завжди становив проблему для суспільства й держави, з тією різницею, що в різні періоди вона набувала особливої гостроти. Смертна кара є не так правовою, як гуманітарною проблемою, тому що в 1948 році було прийнято Генеральною Асамблеєю ООН Загальну декларацію прав людини в якій вказується, що людина має невід'ємне право на життя, яке дано їй природою і відняти його у неї є злочином. Проте після цього смертну кару відмінили не всі країни світу. В 1995 році за даними «Міжнародної амністії» в Україні був один з найвищих у світі показників за кількістю страт. Що говорить про особливе значення даного виду покарання [5, с. 534].

Основна частина тексту. У лютому 2000 року Україна ратифікувала Протокол № 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 рок (далі – Конвенція 1950 року), де говориться, що страта повинна бути скасована. На той час у в світі налічувалося 129 країн (серед них і Україна), яка скасувала страту в законі і на практиці.

У квітні 2001 року український парламент прийняв новий КК України, який замінив смертну кару на довічне позбавлення волі.

У травні 2002 року Україна долучилася до Протоколу №13 Європейської Конвенції, що передбачала цілковите скасування страти за будь-яких обставин. Цей протокол набув чинності тільки 01 липня 2003 року [3, с. 130].

Як можна побачити з роками Україна як незалежна держава почала переходити на демократичні, гуманні принципи існування. І як зазначає 27 стаття Конституції України «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [7].

Скасування смертної кари викликало бурхливе обговорення поміж народу та законодавців. Чи потрібно відміняти? Хоч в різних правових системах ця проблема вирішується по-різному: повна заборона використання смертної кари як на практиці, так і на законодавчому рівні (переважна більшість держав Європи); заборона смертної кари de facto, тобто не застосування її на практиці зі збереженням правових норм, що уможливлюють такий вид покарання (наприклад, Кенія, Туніс, Південно-Африканська Республіка та інші); активне застосування смертної кари на практиці (наприклад, Афганістан, Північна Корея, Японія, США та інші) [2, с. 540].

Ставлення до смертної кари не є однаковим – там, де вона практикується, обговорюється її скасування; у країнах, де вона скасована, є прихильники її відновлення. Як завжди існує два різних боки вражень як «за» так і « проти».

Прихильники даної практики говорять про неможливість в подальшому злочинцем створюва-

ти нові злочини. На перший погляд це так, бо мертві нічого не зможуть зробити. Але з цього випливає недовіра суспільства до держави, яка повинна їх охороняти. Наприклад, втечі в'язнів з в'язниць, які згодом створюють рецидиви [8, с. 17].

Багато прихильників аргументують відновлення смертної кари спираючись на людські почуття, а саме помсту, забуваючи про людські цінності та гуманізм. Найчастіше родичі потерпілого прагнуть найвищу міру покарання (смертну кару) вважаючи що це буде справедливим. Так в статті 1 Кримінального Кодексу України говориться, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і для здійснення цього завдання КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Якщо звернутися до покарань за деякі види злочинів, то стає очевидним, що чинна система покарань не дозволяє підпалювати будинок палія, ґвалтувати ґвалтівника або мордувати ката. Ця заборона діє тому, що є загальновизнаним – суспільство ґрунтується на системі цінностей, яка відрізняється від засуджуваної ним. Якщо ж суспільство засуджує вбивство, то чому ж не засуджує смертну кару, яка, по суті, теж є вбивством людини, котра переступила закон? Це є проблема нашого суспільства і засуджувати його за це, я вважаю, недоречно. Втративши близьку людину досить тяжко контролювати свої емоції і рішення прийняте в такому стані не завжди є вірним [6].

Так як смертній карі підлягають не всі злочини, то це породжує виборність. Як показує практика, що не всі засуджені до смертної кари підлягались позбавлення життя. Тут вже можна говорити про несправедливість. Так як у когось був хороший захисник, а в когось ні. Так в 1987 році в США були приведені у виконання тільки 25 смертних вироків, хоча цього року в країні було вчинено 20100 умисних вбивств. Не потрібно забувати про можливість винесення суддею хибного рішення, за яке буде покарана невинна людина [1, с. 49].

Висновок. На даний час ми будуємо демократичну державу, якій не притаманно такий вид покарання, як смертна кара, яке порушує природнє право людини на життя. Так як Україна стала на шлях до Європи то про відновлення даного виду покарання неможливо, хоч більша половина населення буде «за». Щоб забезпечити справедливе покарання, потрібно переглянути злочини за які надається довічне позбавлення волі. Ну тут знову виникає проблема, що забезпечення цих в'язнів ляже на плечі пересічних громадян. Я вважаю, доцільним було б залучення їх до робіт по вдосконаленню доріг, будування мостів чи будинків. Роботи з адекватним графіком роботи, з що вони б отримували кошти і тим самим себе забезпечували [4, с. 215].

Потрібним є проведення, звичайно, інформаційної роботи з населення. Пояснення та нагадування про людські цінності та гуманізм. І також роботу з молодим покоління на тему «злочини – зло».

Отже, жодна людина не може дати 100 % однозначну відповідь «за» чи «проти». Це питання лежить і в релігійній вірі, і в політико-правових переконаннях та в морально-етичних аспектах. На мою думку, відмова України від застосування інституту смертної кари у вітчизняному законодавстві є виправданою не тільки із стратегічних міркувань євроінтеграції. Процеси демократизації і гуманізації вітчизняного кримінального законодавства є незворотними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Сухомлинов С. Смертна кара: «за» і «проти» / С. Сухомлинов, О.Туменко // Право України. – 1995. – 7 . – 49 – 51 с.

2.Чистякова Ю.В. Правова Знакова конструкція «право на життя» в різних провових системах / Ю.В. Чистякова // Актуальні проблеми державиі права: зб. наук. пр. /Одеська національна юридична академія. – Одеса : Юрид. літ., 2011 . – Вип. 62.- 543-544 с.

3.Лукашевич В.Г. Сучасні погляди на доцільність повернення смертної кари / В.Г. Лукашевич // Запорізький національний університет. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки : зб. наук. пр. / Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – 2010. №1. – 130-135 с.

4.Козлов П.П., Нікітін Ю.В., Стрелков Л.О. Режим виконання кримінальних покарань//Монографія - К., 2008. - 213-216 с.

5.Музика А.А., Пуйко В.М. Смертна кара // Юридична енциклопедія. -Т. 5.-К., 2004. - 533-534 с.

6.Кримінальний Кодекс України – електронне джерело http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14.

7.Конституція України – електронне джерело http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

8.Сухицька Н. Система покарань в українському і російському кримінальному праві (середина XVII - кінець XVIII століть) / Наталя Сухицька // Юридична Україна. - 2011. - N 4. - 15-20 с.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, асистент кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Черкас М.Є.

Трибуна молодого науковця

УДК 349.2

Макітренко Вікторія Володимирівна

студентка Інституту прокуратури і кримінальної юстиції
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Makitrenko Viktoriia Volodymyrivna
Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute,
Yaroslav Mudriy National Law University,
Ukraine, Kharkiv

СПЕЦИФІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

SPECIFICITY OF MANAGEMENT ACTIVITY IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION

Стаття присвячена виявленню недоліків чинного законодавства у сфері захисту прав роботодавців в закладах охорони здоров'я. Внаслідок ретельного дослідження недосконалого правового регулювання запропоновано шляхи подолання даних проблем. Автор пропонує внесення змін до нормативно-правових актів та створення нових локальних актів.

The article is devoted to revealing the shortcomings of the current legislation in the field of protection of the rights of employers in health care institutions. Due to the careful study of imperfect legal regulation, ways to overcome these problems are proposed. The author proposes amendments to the legal acts and the creation of new local acts.

Ключові слова: охорона здоров'я, права роботодавців, Етичний кодекс лікарів України, гарантування прав працівників медичної галузі.

Keywords: health care, employers' rights, the Ethics Code of Physicians of Ukraine, the guarantee of the rights of medical workers.

Вступ. Державна політика в галузі охорони праці забезпечується статтею 43 Конституції України і спрямована на створення безпечних, належних, здорових умов праці [1]. Цей обов'язок, в першу чергу, покладається на роботодавців закладів охорони здоров'я як державних, так і приватних. Беручи до уваги сучасні етапи реформування даної сфери, велику кількість нормативно-правових актів, які мають недоліки та суперечності, назріла необхідність дослідження норм законодавства та напрацювання пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти в контексті захисту прав медичних працівників, включаючи керівників закладів охорони здоров'я.

У зв'язку з сучасними змінами в законодавстві актуальними питаннями залишаються юридичні гарантії для роботодавців у сфері медицини, що регулюються Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законом України «Про охорону праці», внутрішніми локальними актами закладів охорони здоров'я, тощо.

Проблеми у сфері трудових відносин вивчали С. В. Антонов, О. Є. Костюченко, О. С. Щукін, І. Я. Телічак, М. В. Семикіна, Д. В. Карамишев, Ю. Ю. Сізінцова, С. Маловичко.

Метою цієї статті є аналіз недоліків чинного законодавства щодо забезпечення юридичних гарантій, передбачених для роботодавців у сфері охорони здоров'я, і надано пропозиції з приводу шляхів вдосконалення правового регулювання в цій сфері.

Основний текст роботи. Стаття 43 Конституції України гарантує кожному право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується [1]. На перший погляд трудові відносини, які існують в медичних організаціях, особливо не відрізняються від аналогічних в інших організаціях, діяльність яких регламентується трудовим законодавством. Проте деякі аспекти трудової діяльності медичних працівників мають певні відмінності [2].

У статті 74 Основ законодавства України про охорону здоров'я зазначено, що медичною і фармацевтичною діяльністю можуть займатися особи, які мають відповідну спеціальну освіту і відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [3]. Наказом Міністерства Охорони Здоров'я (далі - МОЗ) України від 29 березня 2002 р. № 117 за погодженням з

Міністерством праці та соціальної політики України затверджено Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 78 «Охорона здоров'я» [4].

Цей Довідник покликаний вирішувати питання раціонального розподілу праці та правильного використання персоналу відповідно до фаху і кваліфікації; визначення завдань, обов'язків і відповідальності працівників галузі. До нього увійшли кваліфікаційні характеристики керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців і робітників, які є специфічними для галузі охорони здоров'я.

Наказом МОЗ від 18.12.2000 р. №204-о, затверджені Галузеві правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників закладів, установ, організацій та підприємств системи охорони здоров'я України [5]. В п. 2 цих Правил зазначено, що трудовий розпорядок в закладах, установах, організаціях та на підприємствах визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які мають на меті сприяти вихованню працівників (лікарів, провізорів, інженерно-технічних працівників, середнього і молодшого медичного і фармацевтичного персоналу та інших працівників і службовців), зміцненню трудової дисципліни, організації праці на науковій основі, раціональному використанню робочого часу, високій якості роботи, забезпеченню охорони здоров'я населення, в тому числі при наданні населенню медико-санітарної допомоги [5].

На підставі цих галузевих правил власник або уповноважений ним орган за погодженням із профспілковою організаією розробляє Правила внутрішнього трудового розпорядку закладу, а трудові колективи їх затверджують.

Загалом, правила внутрішнього трудового розпорядку є аналогічними в різних закладах охорони здоров'я, тому пропонуємо розглянути основні обов'язки адміністрації, яка у відносинах з лікарями виступає роботодавцем, на прикладі Розпорядку, затвердженого трудовим колективом Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні № 3 [6]. В пункті 4.1. зазначені наступні обов'язки: правильна організація праці працівників, щоб кожен працював за своєю спеціальністю та кваліфікацією, мав закріплене за ним робоче місце; неухильне дотримання законодавства про працю та охорону праці, забезпечення трудової дисципліни, постійне здійснення організаторської, економічної і виховної роботи; поліпшення умов праці, забезпечення належного технічного обладнання робочих місць; всілякий розвиток форм організації і стимулювання праці; вживання необхідних заходів для профілактики виробничого травматизму, професійних та інших захворювань; проведення атестації робочих місць та розробка заходів покращення умов праці; створення умов для відпочинку працівників тощо [6].

Саме медичні працівники піклуються про загальний працездатний стан населення, опікуються його здоров'ям, але, відповідно до показників тяжкості й напруженості трудового процесу, медична праця належить до шкідливої. Втім ефективність роботи медичної галузі щодо підтримання загального стану громадян залежить, в першу чергу, від стану здоров'я самих медичних працівників, обов'язок слідкувати за яким покладається і на роботодавця також.

Напруженість трудового процесу означає професійно зумовлене навантаження на центральну нервову систему під впливом інтелектуальних та емоційних чинників. Сформована в Україні правова основа з питань загальної та професійної захворюваності медичних працівників створює умови для зниження чи усунення переважно фізичних, хімічних, біологічних факторів ризику їх розвитку. Чітко визначена стратегія профілактики і обмеження негативного впливу психофізіологічних чинників медичної діяльності відсутня. Водночас «професійно виснажені» лікарі працюють з меншим емоційним внеском у спілкування, що одразу ж відчувається пацієнтами та призводить до негативних відгуків у найближчому соціальному оточенні, зниження іміджу медичної професії в цілому [7]. Робочий час лікарів є різноманітним як за видами роботи, так і за умовами праці. Розробка та запровадження нормативів праці лікарів надасть можливість: а) визначитися з тривалістю робочого часу лікарів залежно від лікарської посади; б) вирахувати навантаження на працюючого з огляду на специфіку роботи та наявність шкідливих умов праці, психоемоційне навантаження та допустимі норми навантаження; в) деталізувати розподіл робочого часу з метою виведення його як категорії якості лікарської діяльності [8].

За таких умов актуальним завданням стає розробка нових адекватних підходів до розв'язання проблеми підтримання належного стану здоров'я медичних працівників, наприклад, шляхом введення відповідних положень до вже існуючих Правил внутрішнього трудового розпорядку, або прийняття нового локального акту – «Інструкції щодо забезпечення гарантій трудової діяльності для медичних працівників». Ми пропонуємо внести до неї положення із наступним змістом, посилаючись також на точку зору працівників медичних закладів, а саме:

1.Організувати кабінети охорони професійного здоров'я як основну одиницю забезпечення охорони та відновлення здоров'я медичних працівників.

2.Забезпечити загальну диспансеризацію медичних працівників як «групи ризику» щодо виникнення психосоматичних захворювань із систематичним проведенням превентивного лікування за бюджетні кошти за місцем роботи.

3.Впровадити інтеграцію управлінських функцій: підбір і розстановку кадрів, їх підготовку і підвищення кваліфікації, матеріальне заохочення, охорону здоров'я персоналу, охорону праці.

4.Проводити заходи економічного і морального заохочення медичних працівників з урахуванням характеру професійних ризиків, навантаження, кваліфікації, тривалості роботи. Наприклад, шляхом підвищення заробітньої плати та регулярного преміювання. Надавати лікарям можливість відпочивати після чергування, виділяти додатковий вихідний день, або, при позаштатних ситуаціях, терміново замінювати лікарем, який вже скористався можливістю відпочити.

5.Впровадити соціолого-психологічні форми кадрової роботи. Пропонуємо періодично прово

дити соціальні опитування щодо психологічного стану окремо лікарів і всього медичного колективу. Спираючись на результати цих опитувань, будувати тактику подальшого керівництва колективом. Потенційно зможемо побачити реальну відсутність кадрів, а опитування лікарів дасть змогу зрозуміти, кому з них потрібен відпочинок або навіть психологічна допомога.

6. Працювати над формуванням позитивної суспільної думки про діяльність галузі охорони здоров'я в засобах масової інформації, саморекламу досягнень у галузі медичної науки і практики, презентацію провідних закладів охорони здоров'я, широке інформування про відомих вчених сучасності в галузі медицини та фармації, про кращих співробітників медичних установ на державному, територіальному, місцевому рівнях.

7. Вважаємо за необхідне підвищити відповідальність керівників медичних закладів за стан здоров'я та організацію надання медичної допомоги співробітникам. Наприклад, шляхом внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення [9], а саме внести нову статтю 41-3 з наступним змістом: «Халатність з боку керівників медичних установ у процесі контролю за станом здоров` я і надання медичної допомоги своїм співробітникам». Санкція цієї статті повинна передбачати накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. А також, якщо такий стан працівника призведе до тяжких наслідків, то подібну норму доцільно внести до Кримінального Кодексу України [10]. Наприклад, як доповнення до статті 173 КК про грубе порушення угоди про працю можна внести пунктом третім положення про кримінальну відповідальність керівництва медичного закладу, якщо їх працівник вчинив лікарську помилку, що призвела до тяжких наслідків, через його власний незадовільний стан здоров'я. Санкція цієї статті повинна передбачати штраф до п'ятидесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, або обмеженням волі на строк до двох років.

«Справа лікаря Данкова» – резонансна подія у сфері медицини. Шевченківський районний суд міста Львова восени 2017 року виніс вирок акушеру-гінекологу Олегу Данкову, в якому засудив лікаря до року ув'язнення через недбалість, яка призвела до смерті новонародженої дитини [11]. З матеріалів справи та висновків експертів з цього приводу ми дійсно бачимо, що лікарська помилка присутня. В 2014 році до лікаря звернулася львів'янка Мар'яна, яка жодних скарг на здоров'я не мала, і бажала щоб саме цей лікар прийняв в неї пологи. Однак потерпіла вказала, що лікар повів себе недбало, адже не провів усі необхідні обстеження. Натомість Данков стверджував що проводились всі необхідні аналізи та процедури. Згодом довелося скликати консиліум, який вирішив завершити пологи шляхом накладення щипців. Мар'яна наполягала на тому, що навіть після народження маля її не повідомили про його тяжкий стан. Мати вважає, що якби лікар вчасно розпочав кесарський розтин, смерті дитини можна було б уникнути. Судово-медичні експерти довго вивчали цю справу і в результаті прийшли до висновку, що смерть дитини була попереджуваною [11].

Але, якщо детально розглядати відносини, що виникають між лікарем та медичним закладом, то на практиці ми маємо велику кількість пацієнтів, закріплених за одним лікарем; стреси, через дуже відповідальну роботу; власні проблеми та переживання – все це, зрештою, впливає на емоційний та психологічний стан будь-якого лікаря і відображається на якості його роботи.

Так, ми не заперечуємо що лікар Данков, або будь-який інший лікар, винен, адже на першому місці в нього повинні бути його трудові обов'язки, а потім вже емоційні або психологічні проблеми, але це не скасовує факт того, що роботодавець також має нести відповідальність за свого працівника. Адже саме медичний заклад вчасно не надав лікареві відпочинку, психолога, або простої можливості перевести дух. Саме тому, втілення вищезазначених положень у життя є дієвим механізмом для подолання порушень трудової дисципліни, що виникають в результаті психологічної виснаженності працівників. На нашу думку, кожному керівникові у закладах охорони здоров'я потрібно налагоджувати комунікаційні відносини в колективі, які будуть гарантувати, що всі працівники закладу розуміють «напрям його руху». Якщо немає єдиної, зрозумілої всім учасникам комунікації, кожен починає діяти на власний розсуд. У ліпшому разі підлеглі будуть щиро переконані, що все роблять правильно. У гіршому – взагалі не докладатимуть зусиль для досягнення цілей закладу. Щоб цього уникнути, керівник підбирає вдалі засоби мотивування, заохочує спілкуватися. У медицині, яка побудована саме на взаємодії людей, – це кричуща необхідність.

Комунікації працюють в усіх напрямках, і чим більше їх, тим краще для закладу охорони здоров'я. При цьому важливо забезпечити не тільки вертикальний обмін інформацією на рівні «керівник – працівник», а й на горизонтальному рівні «працівник – працівник». Люди володіють різноплановою інформацією, їхня компетенція також перебуває на різних рівнях. Якщо керівник хоче, щоб у його закладі панувала атмосфера злагодженої взаємодії, він може запланувати офіційну активність, що допомагає спілкуванню працівників один з одним. Для цього підійдуть лікарські групи розгляду клінічних випадків, що сталися в будь-якому лікувальному закладі, із обов'язковим аналізом причин та кроків, які варто було б зробити для успішного розв'язання ситуації. Регулярно проводячи такі наради у дружньому, відкритому до обговорень та пропозицій, стилі, керівник забезпечить більшу згуртованість підлеглих, обмін досвідом та зростання їхньої компетенції.

Постає питання, де доцільно закріпити дане положення? Відповідно до пункту 4.4. Етичного кодексу лікаря України: у тяжких клінічних випадках лікарі повинні надавати поради і допомогу своїм колегам у коректній формі. А в пункті 4.5. цього ж

кодексу зазначено, що лікарі-керівники закладів охорони здоров'я та наукових і освітніх установ зобов'язані піклуватися про захист морально-етичних позицій і принципів, особистої гідності, а також про достатнє матеріальне забезпечення і соціальний захист, створення належних умов для здійснення фахової діяльності, підвищення фахової кваліфікації підлеглих [12]. Таким чином, за ієрархією нормативних актів, ми пропонуємо закріпити дані положення саме в локальному акті.

Пропонуємо розробити в закладах охорони здоров'я локальний акт, який містив би головні аспекти управлінської діяльності, доповнені положення з Галузевих правил для працівників медичної галузі, норми з Етичного кодексу лікаря України, а також вищеназвані гарантії психологічного захисту лікарів, здійснення кадрової політики, комунікації. Наприклад, «Інструкція щодо забезпечення гарантій трудової діяльності для медичних працівників», яка може бути додатком до колективного договору медичної установи.

Особливо підвищується значення комунікацій у кризових ситуаціях. У лікарнях щодня стикаються із загрозами для життя, тому ймовірність їх виникнення дуже висока. А враховуючи прискіпливу увагу засобів масової інформації до негативних сторін медичної галузі, марно сподіватися, що ці кризові ситуації минуть непоміченими. Як сталося з зазначеною вище «Справою лікаря Данкова» [11], а також «Білою халатністю» [13], подіями, зазначеними у спецпроекті «Серцева недостатність» [14], та великою кількістю інших резонансних справ. Найперше правило кризових ситуацій – до них потрібно готуватися. Адже у більшості випадків можна передбачити чи припустити їх виникнення. Процедуру підготовки ми також пропонуємо закріпити у вищеназваному локальному акті.

Безпосередньо при розробці локального акту ми не маємо забувати і про Клятву Лікаря, затверджену Указом Президента, адже саме вона є основою діяльності будь-якого лікаря [15]. І, як сказано у її останньому положенні: «Вірність цій Клятві присягаю пронести через усе своє життя», тобто кожен випускник медичного навчального закладу все життя покладатися саме на нього.

Кадрове забезпечення сфери охорони здоров'я має певні проблеми, а саме: 1) скорочення чисельності медичних працівників;

2)неукомплектованість посад як лікарів, так і середнього медичного персоналу;

3)регіональна диспропорція в кадровому забезпеченні (між різними регіонами, а також міською і сільською місцевістю);

4)незадовільна ситуація з кадровим забезпеченням управлінської ланки сфери охорони здоров'я, яка характеризується не стільки браком фізичних осіб управлінців, скільки рівнем їхньої підготовки. В медичній галузі України дуже малий відсоток підготовлених менеджерів з охорони здоров'я, адже управлінські посади у сфері охорони здоров'я повинні займати особи, які пройшли відповідну підготовку з питань економіки, фінансування державного управління тощо;

5)значне зниження якості кадрів системи охорони здоров'я України, яке проявляється у низькій конкурентоспроможності випускників медичних закладів вищої освіти та збільшенням числа кваліфікованих працівників, які залишають вітчизняну сферу охорони здоров'я за рахунок міжгалузевої та трудової міграції (щорічно з України за кордон виїжджають понад 6 тисяч медиків).

Таким чином, для побудови вдалої системи управління в будь-якому закладі охорони здоров'я роботодавці повинні мінімізувати вищеназвані проблеми кадрового забезпечення, в першу чергу.

Ми пропонуємо проводити інформативні та ознайомчі курси для випускників середніх навчальних закладів та абітурієнтів з метою заохочення громадян до здобуття медичної освіти, тим самим намагатися збільшити чисельність медичних працівників.

Для повного укомплектування персоналу як лікарів, так і медичного персоналу, роботодавці мають гарантувати належні умови праці (мінімізувати надурочні роботи, додатковий відпочинок, преміальні виплати). Відповідно, чим більше працівників буде у штаті роботодавця, тим легше буде забезпечити належні умови праці. Питання забезпечення коштами цих працівників пропонуємо вирішувати шляхом залучення спонсорів, інвесторів, отримання грантів, участі у внутрішньодержавних програмах по забезпеченню соціальних потреб громадян. В цьому випадку неможливо досягти результату без взаємодії між усім колективом закладу охорони здоров'я. А основою будь-якого колективу є лідер, в нашому випадку – роботодавець.

Щодо регіональної диспропорції, то тут також велику роль відіграють роботодавці, адже забезпечення як належних умов праці, дружних колективів , преміювання, в першу чергу, повинен гарантувати керівник медичного закладу, який прагне залучити до роботи у своїй лікарні найкращих і кваліфікованих працівників. Також можна укладати договори з ЗВО, які надаватимуть студентам інформацію щодо вакантних посад у тих чи інших місцевостях, а роботодавці зобов'язуються приймати на роботу студентів, які щойно закінчили ці самі заклади освіти. Адже працевлаштування студетів та випускників є досить проблематичним питанням у сучасному суспільстві.

Недостатня кваліфікація медичного персоналу і лікарів є не лише прогалиною у сфері освіти, а і упущенням деяких керівників. Лікар, який весь час проводить на роботі, тим паче не має можливості навіть на мінімальний відпочинок, не може «йти у ногу з прогресом». Ми вважаємо, що роботодавець повинен наполягати на підвищенні кваліфікації своїх працівників, заохочувати їх підвищенням заробітної плати, можливо навіть самому організовувати певні відрядження до інших закладів охорони здоров'я, або закордон за рахунок спонсорських коштів.

Зовнішня трудова міграція є не лише проблемою медичної сфери, а і взагалі сфери трудових відносин в Україні. Але її подолання є можливим лише на рівні всієї держави, а не одного конкретного управлінця. Для початку саме держава повинна

гарантувати належні умови праці, закріплені у Конституції України, інших нормативно-правових актах, і заохочувати громадян залишатися в країні. Лише тоді локальні управлінці зможуть відчути зацікавленість громадян і трудових кадрів до різних сфер управління, тим самим забезпечувати трудову діяльність вже на місцевому рівні закладів охорони здоров'я.

Висновки. Сфера трудових відносин у закладах охорони здоров'я стала на шлях реформування. На нашу думку, медична реформа, яка проводиться сьогодні в Україні, є важливим етапом для створення дієвого механізму регулювання трудових відносин у сфері медицини. Але все ж таки ці зміни, в більшості, передбачають гарантування прав громадян, що користуються медичними послугами, прав і обов'язків працівників, але питання щодо прав, обов'язків, юридичних гарантій діяльності роботодавців залишаються відкритими навіть в рамках цієї реформи. Питання кадрового забезпечення медичних закладів, права і обов'язки працівників, управління та захист інтересів і роботодавців, і працівників залишаються без належного врегулювання. Правова регламентація їх діяльності чітко не окреслена, а ті чи інші питання закріпленні в різних нормативно-правових актах медичного, санітарно-епідемічного характеру тощо.

На нашу думку, для управління медичним закладом недостатньо лише медичної освіти. Керівник має в обов'язковому порядку проходити курси управління персоналом саме в сфері медицини. А закріпити права, обов'язки і гарантії цих осіб потрібно не лише в Правилах внутрішнього трудового розпорядку, а і в запропонованому нами локальному акті – «Інструкції щодо забезпечення гарантій працівників в галузі охорони здоров'я».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами внесеними згідно із Законом України від 02.06.2016 р.// Відомості Верховної Ради України. -1996.-№ 30.-Ст. 141.

2.Антонов С. В. Особливості трудових відносин у закладі охорони здоров'я [Електронний ресурс] / Антонов С. В. – Режим доступу до ресурсу: http://www.medlawcenter.com.ua/ru/publications/77.html

3.Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

4."Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників" : Наказ МОЗ від 29.03.2002 р. № 117 – Режим доступу до ресурсу: http://old.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20020329_117.html .

5."Про затвердження Галузевих правил внутрішнього трудового розпорядку" : Наказ МОЗ України від 18.12.2000 № 204-о – Режим доступу до ресурсу: http://consultant.parus.ua/?doc=03DRZBFEEE

6.Правила внутрішнього трудового розпорядку для працівників комунального закладу охорони здоров`я Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://khrcph.com.ua/2014-09-11-12-45-35.html.

7.Костюченко М. П. Основи охорони праці [Електронний ресурс] / Костюченко М. П. – Режим доступу до ресурсу: http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/19065/1/Костюченко%20М.П.%20Книга%201.pdf.

8.Костюченко О. Є. Правове регулювання праці лікарів в умовах ринкової економіки : Дис... канд. наук: 12.00.05 – 2009, с. 183.

9.Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Відомомсті Верховної Ради – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

10.Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/2341-14.

11.Справа лікаря Данкова [Електронний ресурс] / Тетяна Дзяма – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.lviv.ua/2017/11/08/sud-opublikuvav-virok-ta-rozpoviv-detali-spravi-likarya-dankova/.

12.Етичний кодекс лікаря України [Електронний ресурс] // ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД ЛІКАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ X З'ЇЗД ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЛІКАРСЬКОГО ТОВАРИСТВА. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ10661.html.

13.Біла халатність [Електронний ресурс] // Дмитро Бондар, Рівненський центр журналістських розслідувань «4 влада» для «Слідства.Інфо». – Режим доступу до ресурсу: https://hromadske.ua/posts/likarska-nedbalist.

14.Спецпроект «Серцева недостатність» [Електронний ресурс] // Телеканал СТБ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: https://vikna.stb.ua/ru/episode/sertseva-nedostatnist-persha-seriya/.

15.Указ Президента України "Про клятву лікаря" [Електронний ресурс] // Збірник Указів Президента. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/349/92.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник – Швець Н.М.

Трибуна молодого науковця

Пилипенко Марія Віталіївна

студентка інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, м. Харків
Pylypenko Mariia Vitaliivna

Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training
Institute, Yaroslav Mudriy National Law University,
Ukraine, Kharkiv

УДК 349.2

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ БАНКІВСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ

LEGAL FOUNDATIONS LABOR REGULATION OF BANK EMPLOYEES

Стаття присвячена аналізу чинного трудового законодавства у банківській сфері. Розглянуті основні проблеми у процедурі добору персоналу в банк та організації трудової діяльності його працівників. В результаті дослідження пропонуються шляхи їх вирішення, зокрема: внесення змін до нормативно-правових актів, використання поліграфа, тестів, ситуаційних завдань.

The article is devoted to the analysis of the current banking legislation. Consider the main problems of the recruitment procedure in the bank and organization of work of its employees. As a result of the research, the ways of their solution are proposed, in particular: amendments to legal acts, the use of polygraph, tests, and situational tasks.

Ключові слова: банк, банківська таємниця, банківська установа, посада, працівник, трудовий розпорядок.

Keywords: bank, bank secrecy, banking institution, position, employee, labor regulations.

Вступ. В наш час банки виступають основними суб'єктами фінансового посередництва, а якість їх діяльності напряму залежить від того, наскільки обізнаними і кваліфікованими є його працівники. Нерідко клієнти фінансових установ зіштовхуються з тим, що персоналу банку бракує знань для надання тієї чи іншої послуги, внаслідок чого довіра до них загалом падає. В результаті цього банківський економічний сектор зараз переживає не найкращі часи. Така проблема виникає внаслідок неправильної кадрової політики, яку проводить установа.

Сучасні технології дозволяють використовувати різні засоби, способи і методи для покращення ситуації з кадрами у банківській сфері. Зокрема, банківські працівники – головний, з-поміж інших, ресурс організації. Основною метою даного дослідження є виявлення найбільш явних і досі не вирішених проблем, пов'язаних з трудовою діяльністю працівників комерційного банку і надання пропозицій у напрямку їх розв'язання.

Основний текст роботи. Важко уявити собі економічний сектор країни без успішно функціонуючих в ньому банківських установ. Безперечно, зараз вони є одними з основних посередників у перерозподілі капіталів їх вкладників і позичальників. Втім, досить часто банки орієнтуються не на якість обслуговування, а на кількість працюючих відділень, а страждають через це, перш за все, клієнти. Зараз вже нікого не здивує той факт, що люди у будь-якій компанії і загальна атмосфера колективу відіграють важливу роль для її розвитку. Тим паче, у банківській сфері, де мова йдеться про гроші – одне з тих благ, яке дозволяє людині забезпечувати собі гідний рівень життя.

Виважений і стратегічно продуманий підбір персоналу дозволяє банку займати лідируючі позиції у переповненому банківському секторі. На сьогоднішній день ефективно працюючими банками є ті, що професійно підходять до вирішення питання кадрового потенціалу своїх нинішніх і потенційних працівників.

Особливості праці у банківських установах та вимоги до персоналу частково описані О.І. Лаврушиним, І.Д. Мамоновою, Н.І. Валенцевою та ін.: спеціалісти, що працюють з клієнтами, повинні володіти не тільки відповідними професійними знаннями, але додатково ще й навичками спілкування, культурою обслуговування, знати психологію поведінки банківських клієнтів. Крім того, автори наголошують на особливій підвищеній відповідальності, наявності якостей, необхідних для роботи в стресових ситуаціях, лояльності персоналу в зв'язку з доступом до конфіденційної інформації та збереженням банківської таємниці, необхідності постійно вдосконалювати професійну майстерність і підвищувати рівень підготовки [1, с. 162].

На нашу думку, окрім стандартних якостей, якими повинен бути наділений працівник банку (професіоналізм, чесність, надійність), він також повинен мати ряд інших, не менш важливих характеристик: комунікабельність, стабільність, вміння працювати в умовах стресу та швидко приймати рішення. Ці якості можна прописати у посадовій інструкції, зазначивши такі обов'язки: створення і підтримка позитивного іміджу установи не лише в її стінах, а й поза межами; безперервне підвищення свого освітнього та професійного рівня; контроль за своєю дисципліною; бездоганне і чітке виконання доручень; прояв ініціативи; цілеспрямованість.

Не менш важливим є і зовнішній вигляд працівників банківської установи. Вони повинні завжди охайно виглядати і дотримуватися ділової форми одягу.

Основні риси корпоративної культури ефективного банку – здоровий консерватизм у поведінці в поєднанні з максимальним заохоченням проявів ділової ініціативи з націленістю на кінцевий результат [2, с. 29]. Правила корпоративної етики працівників банку є дуже важливими для підтримання позитивного настрою і сприятливої атмосфери у колективі. Кожен співробітник повинен розуміти, як і для чого він виконує свою роботу, орієнтуючись при цьому на досягнення кінцевого результату. При цьому, працівник повинен керуватися не лише бажанням отримати за це гроші, а й вважати себе частиною великого колективу, у якому всі злагоджено працюють заради розвитку компанії.

Однією з проблем добору персоналу у банк є рекомендації досвідчених працівників банку стосовно знайомих. Незважаючи на конкурсну систему добору персоналу, саме таких людей, що намагаються працевлаштуватись «за знайомством» найчастіше і беруть на роботу. Ці дії можна пояснити тим, що банки прагнуть мінімізувати ризик при залученні нових працівників на високі посади, які, до того ж, високо оплачуються.

При прийомі на роботу у банківську установу кандидата на будь-яку посаду перевіряє служба безпеки банку. Ця обов'язкова умова закріплена у додатку до колективного договору, а саме у Правилах внутрішнього трудового розпорядку у частині «Порядок прийняття на роботу та звільнення працівників». Згоду на перевірку особа надає, коли у заяві про прийняття на роботу вона своїм підписом підтверджує згоду на обробку персональних даних. Служба безпеки банку аналізує всі необхідні дані про особу: попереднє місце роботи, посаду та наявність рекомендацій звідти, документи і відомості про особу, чи правильно заповнена анкета і чи достовірні у ній дані, наявність чи відсутність проблем з законом, особливо за умисні корисливі злочини. Наявність судимості може стати підставою для відмови у прийнятті на роботу, тому що така особа не викликає довіри у представників служби безпеки і тому вони не допускають її до подальшого працевлаштування у цей банк.

Зараз персонал будь-якого банку можна поділити на дві категорії: співробітники зі спеціальною вищою освітою та досвідом роботи, та випускники закладів вищої освіти за відповідним їх посаді напрямом. На останніх, на нашу думку, потрібно робити найбільшу ставку, оскільки з «зелених» співробітників можна виховати таких професіоналів, яких саме зараз потребує банк. Наприклад, посада оператора контакт-центру є хорошим стартом для подальшої професійної діяльності. Згодом особа може стати менеджером з продажів і далі розвиватися у цьому напрямку.

Втім, кожному є зрозумілим той факт, що робота в банку покладає на працівників певне коло особливих обов'язків, а їх діяльність пов'язана з важливими документами, валютою і цінними паперами. При прийомі на роботу необхідно ознайомлювати майбутніх працівників з тим, що вони матимуть справу з відомостями комерційного і конфіденційного характеру. Тому, на нашу думку, одним з локальних документів, зміст якого необхідно знати є «Положення про комерційну і банківську таємницю». Важливо у ньому прописати пункти щодо всіх повноважень працівників банку стосовно захисту інформації і виокремити коло осіб, яким відкритий доступ до неї. Також важливим є опис факту отримання цієї інформації, яким чином вона буде зберігатись і як буде здійснюватися контроль за неможливістю її витоку.

На нашу думку, необхідним є забезпечення систематичної перевірки стану архіву з документами, що містять таємницю, задля забезпечення її надійного збереження. Додатковими локальними документами до Положення також можуть бути інструкції щодо дотримання працівниками режиму нерозголошення комерційної та банківської таємниці або, навіть, укладання певних угод про нерозголошення з тими особами, які мають безпосередній доступ до цієї інформації.

Фактично законодавство про працю не містить положення про можливість притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника за розголошення комерційної таємниці. Втім, якщо прописати обов'язковий факт її нерозголошення у посадовій інструкції, то виникне можливість використати ст. 147 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [3]. Із змісту цієї статті випливає те, що за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано деякі заходи стягнення, а саме: догану або звільнення.

У судовій практиці існують різні рішення стосовно притягнення до відповідальності працівників за розголошення комерційної або банківської таємниці. Зокрема, Апеляційний суд м. Києва 29 березня 2012 року прийняв Рішення у справі №22 ц/2690/4366/2012 за позовом колишнього працівника до банку, у якому він здійснював свою трудову діяльність, про визнання наказів незаконними, зміну формулювання причин звільнення, зобов'язання внесення запису до трудової книжки, відшкодування моральної шкоди. Позивач звернувся до суду через звільнення за невиконання ним трудових обов'язків, яке полягало в порушенні режиму використання комп'ютера, що містив інформацію з обмеженим доступом. Після цього до позивача було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді догани відповідно до наказу.

Провівши перевірку щодо дотримання встанов-

лених правил інформаційної безпеки з'ясувалося, що позивач зареєстрував та використовував веб-адресу для незаконної передачі на зовнішні електронні адреси конфіденційних матеріалів, які становлять банківську таємницю. Вказані порушення були зафіксовані в службових записках. Позивача було звільнено відповідно до наказу на підставі п. 3 ст. 40 КЗпП, а саме «систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до працівника раніше застосовувалися заходи дисциплінарного чи громадського стягнення» [3]. Зміст наказу було доведено до відома позивача, з ним було здійснено розрахунок та видана трудова книжка. Підставою для звільнення став наказ про оголошення догани і службові записки. Для того, щоб підтвердити наміри про звільнення позивача керівний орган банку видав наказ в новій редакції, де було зазначено, що систематичне невиконання обов'язків без поважних причин, покладених на позивача трудовим договором та правилами внутрішнього трудового розпорядку, полягає в навмисному порушенні ним свого трудового обов'язку дотримуватися правил зберігання конфіденційної інформації. Тобто позивач виніс за межі службових приміщень банку документи (а саме зберігав їх вдома), які відносяться до банківської таємниці і містилися на його службовому ноутбуці, та в навмисному порушенні трудового обов'язку не розголошувати конфіденційну інформацію, яка стала йому відома при виконанні ним своїх службових обов'язків в порушення законодавства України, Правил внутрішнього трудового розпорядку банку, підписки про нерозголошення банківської таємниці, правил реєстрації використання, зберігання та доступу до документів, що містять банківську таємницю банку, правил використання інтернет-ресурсів та електронної пошти банку, договору про конфіденційність.

Суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов висновку, що наказ про застосування дисциплінарного стягнення у вигляді догани є незаконним, оскільки не доведено недбале ставлення позивача до збереження конфіденційної інформації. Службова записка, що слугувала підставою для застосування догани, не містить посилань на документи чи докази, які безпосередньо встановлюють факт розголошення позивачем конфіденційної інформації банку третім особам, а також факти доступу третіх осіб до ноутбука позивача та ґрунтується лише на припущеннях. Оскільки наказ про догану незаконний, а службові записки не містять конкретних фактів, то наказ про звільнення також був визнаний незаконним [4].

Працівники банку можуть нести не лише дисциплінарну відповідальність, а й матеріальну. Зокрема, відповідно до Постанови Держкомпраці СРСР та Секретаріату ВЦРПС від 28.12.1977 р. №447/24, існує вичерпний перелік посад і робіт, що заміщаються або виконуються працівниками, з якими підприємством, установою, організацією можуть укладатися письмові договори про повну матеріальну відповідальність за незабезпечення збереження цінностей, переданих їм для зберігання, обробки, продажу (відпуску), перевезення або застосування у процесі виробництва [5]. Серед працівників комерційного банку матеріально відповідальними є, наприклад, касири та інкасатори, тобто ті особи, які безпосередньо контактують з грошима. Відповідно до п. 33 Постанови Правління НБУ від 31.03.2017 р. № 29 «Про затвердження Інструкції з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банків в Україні»: банк (юридична особа) укладає з працівниками підрозділу інкасації - членами бригади інкасації відповідно до законодавства письмовий договір про повну індивідуальну матеріальну відповідальність та/або договір про колективну (бригадну) матеріальну відповідальність для забезпечення схоронності валютних цінностей під час їх перевезення та інкасації [6]. Тобто, у разі порушення особою цієї умови виникає підстава для притягнення її до відповідальності.

Касир же може бути притягнений до матеріальної відповідальності лише в разі, якщо він порушив свої трудові обов'язки, зазначені у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників. Наприклад, при видачі готівки у касі клієнт отримав більшу суму, ніж заначено у чеку або при складанні касової звітності касир викрав гроші [7].

Обов'язковими умовами для притягнення до матеріальної відповідальності працівників є пряма дійсна шкода, вина, протиправна поведінка, причинний зв'язок між порушенням і шкодою. Тобто повинні бути достовірні докази того, що працівник завдав підприємству дійсну шкоду. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками» від 29.12.1992 р. № 14, під прямою дійсною шкодою слід розуміти втрату, погіршення чи зниження цінності майна, необхідність для підприємства, установи, організації провести затрати на відновлення, придбання майна чи інших цінностей або провести зайві, тобто викликані внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, грошові виплати [8].

Для захисту приміщень банків, здоров'я та життя працівників банківських установ, належних умов схоронності готівки та інших цінностей існують Правила з організації захисту приміщень банків в Україні, одним з пунктів яких є зобов'язання обладнати банк системою відеоспостереження з обов'язковою реєстрацією та архівацією відеосигналу строком не менше ніж три доби в наступних зонах: сховище для індивідуальних сейфів, робоче місце касира, зона клієнтів біля робочого місця касира та вхід/вихід клієнтів до банку. Виключення становлять лише банки, розташовані у селищі або селі, у яких обсяги цінностей становлять менше ніж 20 мінімальних заробітних плат. Там наявність відеоспостереження є необов'язковою [9].

Тобто, при працевлаштуванні у банк кандидата в працівники повинні повідомляти, що його робочий процес буде записаний на відео задля його ж безпеки, а також для охорони банківської установи. Приховане відеоспостереження недопустиме, бо

воно, перш за все, суперечить ст. 32 Конституції України (ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України) [10].

Питання психічного стану працівників банку також заслуговує уваги, бо в момент кризових ситуацій збільшується навантаження саме на їх емоції. В цей важкий час нервову напругу й очікування найгіршого з можливих результатів майже усіх клієнтів комерційних банків (як позичальників, так і вкладників) приймає на себе саме персонал банківської установи [11, с. 66]. Дані соціологічних опитувань показують, що кожен третій операціоніст і керівник, кожен п'ятий спеціаліст часто відчувають негативні психічні стани (стрес, сильна втома, дратівливість). Крім того, спостерігається нерівномірна завантаженість протягом дня (місяця, року) [12, с. 40].

На нашу думку, можливим є створення кімнат відпочинку для працівників, у яких вони б могли знімати стрес та мати невелику перерву щоб, так би мовити, перевести дух. Або можливе включення до штатного розпису банку нової посади «психолог, що працює з персоналом банку», до якого могли б звертатися інші працівники у моменти, коли їх нервова напруга досягала свого апогею.

Робота в банку зараз є малопривабливою з точки зору економічної та неекономічної мотивації. А єдине, чим намагаються стимулювати працівників це їх страх втрати роботу, але й він працює недовго. Через деякий час персонал стає роздратованим, внаслідок чого можливі емоційні зриви на клієнтах, байдужим до виконання поставлених йому завдань, результатом чого може стати невиконання планів. Тобто співробітники перестають якісно виконувати свої посадові функції, що безперечно негативно відображається на роботі окремих підрозділів і банку в цілому.

Висновок. Проаналізувавши викладене стає зрозумілим, що процедура підбору кадрів і управління персоналом у банківський сфері потребує вдосконалення шляхом внесення істотних змін до нормативних актів, а саме внесення змін до посадових інструкцій працівників банку з дотриманням вимог чинного законодавства задля забезпечення кращого функціонування установи. Доцільно розробити окремий випуск Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників «Співробітники банківської сфери», у якому б містилась інформація про перелік посад працівників банку, їх права і посадові обов'язки. Питання особливостей їх робочого часу, матеріальної і дисциплінарної відповідальності, особливостей прийому на роботу в банк і обмеження, що пов'язані з роботою в банку, положення про підвищення кваліфікації пропонуємо включити до Типових правил внутрішнього трудового розпорядку працівників банківської сфери. Доцільним є вказати варіанти заохочення працівників та їх соціальні гарантії.

Процедура найму також потребує додаткового доопрацювання. Можливе використання поліграфа для того, щоб пересвідчитись у щирості намірів особи, правдивості певних фактів, які вона вказала у анкеті. Втім, якщо кандидат на посаду не захоче проходити поліграфологічне дослідження, це не повинно стати причиною для відмови у прийнятті на роботу. Поліграф може нести, скоріш, рекомендаційну функцію при вирішенні питання про прийняття на роботу.

Проведення тестування також можна вважати допоміжним фактором, який впливатиме на вибір одного з декількох кандидатів. На нашу думку, його проведення буде об'єктивним, якщо що кожен з кандидатів знаходитиметься у рівних умовах, матиме однаковий для проходження тесту час і набір засобів. Якщо тест ніяким чином не обмежує права особи або не надає їй певних переваг, то такий спосіб попередньої перевірки не суперечить чинному законодавству і є досить реальним у застосуванні.

Ситуаційні завдання можна вважати способом застосування на практиці знань, наявність яких перевірялася у тесті. Вони дозволять роботодавцеві зрозуміти, наскільки швидко особа може адаптуватися до незнайомих умов, як реагуватиме у стресових ситуаціях (які є поширеними у банківській сфері) і наскільки оперативно та якісно вона налагоджує контакти з незнайомими людьми.

Також потрібно залучати більше молодих кадрів, що здатні розширити кількість виконуваних банком функцій. Особливої уваги потребують питання заохочення працівників до продуктивної праці та підтримання стану їх здоров'я, зокрема, психічного, на належному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1.Банковский менеджмент: Учебник / О.И. Лаврушин, И.Д. Мамонова, Н.И. Валенцева и др.; Под ред. О.И. Лаврушина. – 2-е изд. – М.: КНОРУС, 2009. – 560 с.

2.Ізюмцева Н., Кац Д. Вплив корпоративної культури на діяльність банківської установи / Н. Ізюмцева, Д. Кац // Вісник Національного банку України. - 2012. - № 10. - С. 25-29. - Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2012_10_14

3.Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

4.Рішення Апеляційного суду м. Києва від 17.04.2012 р. по справі № 22ц/2690/4366/2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/22612004

5.Постанова Держкомпраці СРСР і Секретаріату ВЦРПС від 28.12.1977 р. № 447/2 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0447400-77

6.Інструкція з організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 31.03.2017 р. № 29. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0029500-17

7.Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. – 2005. – №71. – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:

https://jobs.ua/ukr/dkhp/vipusk-71

8.Про судову практику в справах про відшкодування шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям їх працівниками [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 09.12.1992 р. №14. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v0014700-92

9.Про затвердження Правил з організації захисту приміщень банків в Україні [Електронний ресурс]: Постанова Правління Національного банку України від 10.02.2016 р. № 63. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0063500-16

10.Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

11.Мазило Т.В. Актуальні питання управління персоналом комерційного банку в умовах кризи / Т.В. Мазило // Вісник Української академії банківської справи. - 2009. - № 2(27). - С. 65-68.

12.Одегов Ю.Г., Никонова Т.В., Безделов Д.А. Банковский менеджмент: управление персоналом: Учеб. пособие. – М.: Экзамен, 2005. – 448 с.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник – Швець Н.М.

Трибуна молодого науковця

Бакланова Олена Володимирівна

студентка 3 курсу,
Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України, 5 група, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Baklanova Olena Volodymyrivna
student of the third course,
Institute of training personal for justice bodies of Ukraine, group 5, Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ЗБРОЙНИХ ТА ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ

SOME ASPECTS OF CREATING ILLEGAL ARMED UNITES AND REGULAR MILITARY UNITES

Стаття присвячена аналізу подій, які відбуваються у нашій країні, які пов'язані зі злочинами. Автор розкриває проблеми існування не передбачених законом збройних та воєнізованих формувань в Україні. Пропонуються шляхи вдосконалення статті 260 Кримінального кодексу України.

The article is devoted to the analyzes of the event in this country which linked with the crimes. The author discloses problems of existence illegal armed unites and regular military unites in Ukraine. The ways to improve article 260 of the Criminal Code of Ukraine are proposed.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, не передбачене законом збройне формування, не передбачене законом воєнізоване формування, військові сили, кримінальна відповідальність.

Keywords: the Criminal Code of Ukraine, illegal armed unites, illegal regular military unites, army, criminal liability.

Постановка проблеми. У сучасних умовах під час проведення вже операції об'єднаних сил, важливим є відповідальність осіб за кримінальні правопорушення на території південно-східної України. Наявність спеціально підготовлених формувань, які у подальшому зможуть сприяти відторгненню частини території держави або зміні її конституційного ладу насильницьким шляхом, зумовлює необхідність правильного тлумачення і розуміння сутності воєнізованих та збройних формувань, що передбачені у ст. 260 КК України [11]. За статистичними даними Генеральної прокуратури України, у грудні 2017 року було обліковано 431 кримінальне правопорушення, з яких 330 особам було повідомлено про підозру і лише з приводу 139 – направлено обвинувальний акт до суду [15].

Почасти створення та участь у воєнізованих чи збройних формуваннях розцінюють як тероризм, зокрема як діяльність, що спрямована на підтримку "ЛНР" і "ДНР". Пояснюють це Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 25 січня 2015 року [6], у пункті 12 якого Генеральному прокурору України запропоновано: ужити заходів щодо визнання так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» терористичними організаціями. Зазначена рекомендація залишена без належної уваги. Крім того, рішення про визнання «ДНР» та «ЛНР» терористичними організаціями не було прийнято і на міжнародному рівні. Проблему правильного тлумачення цієї статті вдало відображає справа № 326/195/16-к [14], в рамках якої прокурор подав апеляційну скаргу з клопотанням про перекваліфікацію зі ст. 260 КК України на ст. 258-3 КК України. У своєму рішенні суд апеляційної інстанції вказав, що незважаючи на те що офіційного визнання «ЛНР» та «ДНР» терористичними організаціями не було, проте жодні положення чинного законодавства не містять правових норм, які передбачали обов'язкову передумову притягнення фізичної особи до кримінальної відповідальності за участь у терористичній організації визнання такої організації терористичною на підставі окремого рішення суду чи іншого уповноваженого органу. Відтак, на підставі аналізу нормативних актів, суд прийшов до висновку про те, що оскільки метою антитерористичної операції, крім іншого, було припинення терористичної діяльності незаконних збройних формувань, які були складовою частиною організації «Донецька народна республіка», є всі підстави вважати організацію «ДНР» терористичною. І відповідно перекваліфікував вчинене на ст. 258-3 КК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приміткою до ст. 260 Кримінального Кодексу [11] встановлено визначення воєнізованого формування та збройного формування. Проте, з огляду на зв'язок між тематикою та військовою доктриною, видається необхідним звернутися за тлумаченням цих визначень до останньої.

Створення не передбачених законом збройних формувань. На думку В. Панченко, статусу "незаконного збройного формування" (далі - НЗФ) має відповідати незаконне військове утворення, бойовий потенціал якого, виходячи з його мети, дозволить проводити військові (спеціальні) операції по захопленню та утриманню певної території. Тому НЗФ аж ніяк не може являти собою воєнізовані групи, як то зазначено у ст. 260 КК України, так як словосполучення "збройне формування" прямо вказує на належність військового утворення, хоч і незаконно створеного, до військової організації з потужними бойовими можливостями, принаймні не менше за військову частину, наприклад ЗСУ [5, с. 160]. Щодо військових формувань, то з огляду на військову доктрину та законодавче закріплення, дослідник пропонує розглядати їх як військові утворення, що складаються з кількох підрозділів (як правило батальйонів) або військових частин (полків, бригад), за звичаєм різних родів військ, призначених для виконання службово-бойових (бойових) завдань у мирний і воєнний час [5, с. 161].

Зі свого боку зазначимо, що згідно до Закону України "Про оборону України" [3] військове формування - це створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій. Тож як бачимо, важливим у цьому випадку є наявність мети, як ознаки суб'єктивної сторони такого діяння. Якщо діяльність військового формування має на меті захист суверенітету України, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу, то метою діяльності не передбаченого законом збройного формування буде посягання на вищенаведені об'єкти захисту.

Створення не передбачених законом воєнізованих формувань. У довідковій літературі визначено, що воєнізоване формування – це формування, яке організоване у відповідності з дійсним законодавством на кшталт військових формувань, і яке має зброю (як правило легку) та призначене для охорони установ, підприємств, споруд та ін. об'єктів проведення спеціальних робіт [9]. З огляду на це визначення до воєнізованих формувань слід відносити приватні охоронні агенції, персонал яких має військову підготовку, високу організованість і досвід військової служби та на правових підставах оснащений як вогнепальною зброєю, так і спеціальними засобами. Проте відсутність спільної мети існуючих охоронних агенцій робить їх такими, що не підпадають під визначення воєнізованого формування [5, с. 160]. Тож, В. Панченко назвав їх воєнізованими загонами. Подібного типу воєнізовані загони (групи) можуть створюватися також й силами операцій армій іноземних держав для ведення анти-державної діяльності, вчинення диверсій на об'єктах, шляхах, комунікаціях з метою перешкоджання оперативному розгортанню військ на етапі ескалації збройного конфлікту. В цьому випадку такі воєнізовані утворення опиняються поза законом держави, а їх бойовий та чисельний склад, бойові можливості дозволяють класифікувати їх як "непередбачені законом воєнізовані загони" (НВЗ). Вони не здатні та й не мають на меті утримувати під своїм контролем певні території, а їх дії носять суто диверсійний (партизанський) характер. З розвитком конфлікту у НВЗ може з'явитися колективна (групова) зброя (артилерія, бронетехніка), а їх чисельність значно зрости, з'явиться централізація управління, райони базування та військові арсенали, що саме і призведе до утворення НЗФ на зразок військових частин, розпочнуться бойові дії з чітко відображеною лінією розмежування сторін [5, с. 160].

Варто зазначити, що кримінальними кодексами іноземних держав передбачена кримінальна відповідальність за подібні діяння. Так, ст. 208 КК Російської Федерації [8] закріплює відповідальність за "Организацию незаконного вооруженного формирования или участие в нем", а ст. 282 КК Республіки Молдова [7] за "Организацию незаконного военизированного формирования или участие в нем". У цьому випадку законодавці використовували одне поняття, яке запобігає плутанині та неясності у застосуванні. Також, слід сказати про те, що вітчизняний законодавець спочатку (у 1991 р.) криміналізував діяльність лише воєнізованих формувань, які не передбачені чинним законодавством, і лише згодом (2001 р.) встановив аналогічну заборону і стосовно збройних формувань, що не передбачені законом (у назві та диспозиції ч. 2 ст. 260 КК України) та «законами України» (у диспозиції ч. 1 цієї статті) [1, с. 21]. Зазначене уточнення законодавця дещо незрозуміло, адже діяльність воєнізованих або збройних формувань в Україні не може регулюватись законодавством іншої держави. Буквальне тлумачення поняття «не передбачене законом» вказує на те, що створенням воєнізованого (збройного) формування порушуються положення: Конституції України [10], а саме: ч. 6 ст. 17 («На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом»), ч. 2 ст. 37 («Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань» [12]); інших законів держави, зокрема ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» [13] від 22 березня 2012 року № 4572-VI («Громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань»). Відмежовуючи діяльність не передбачених законом формувань та діяльність тих формувань, які відповідають положенням закону, слід враховувати протиправність існування формування всупереч вимозі Конституції України або закону (наприклад, при політичній партії) і мету (посягання на державну безпеку, порушення цілісності території, повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності).

Якщо ж брати за основу запропоноване законодавцем розуміння таких термінів, то з приводу

Вирішуючи питання про існування формування після виходу з нього учасників слід звертати увагу на ту кількість осіб, які залишаються у його складі. Так, якщо у формуванні залишилась така кількість осіб, яка не відповідає мінімальній межі необхідної кількості учасників, то його слід вважати таким, що припинило своє існування. Якщо ж керівники формування заново почнуть набирати новий склад учасників, то таку діяльність слід кваліфікувати як повторність за відповідною частиною ст. 260 КК України.

До того ж незаконне формування, згідно з визначенням, не може мати будь-яку зброю на законних підставах. Закон наголошує, що формування може мати на озброєнні «придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю». Стосовно цього слід зазначити про можливість такої зброї використовуватися за призначенням, інакше вона не буде предметом того чи іншого злочину. При зазначенні ознак озброєності, слід одразу роз'яснювати, що саме мається на увазі. Характеристику зброї, її видів надає постанова пленуму ВСУ від 26.04.2002 року № 3, відповідно, основною характерною ознакою зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв та радіоактивних матеріалів є їх призначення - ураження живої цілі, знищення чи пошкодження оточуючого середовища. Досить дивним є те, що формування, яке не матиме бойової техніки не вважається таким, що підпадає під ознаки ст. 260 КК України [11]. Зауважимо, що відповідно до ч. 2 ст. 260 КК України [11] постачання збройним формуванням «військової техніки» є кримінально караним [1, с. 22].

Звільнення від відповідальності. Частина 6 статті 260 Кримінального Кодексу України передбачає спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності. Так, звільняється від кримінальної відповідальності за цією статтею особа, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування. Підхід законодавця викликає питання, адже під спеціальний вид звільнення по суті підпадають лише учасник та організатор такого формування. Виходить, що діяльність керівника, особи, яка фінансує формування, постачає зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку, спрямовану на вихід з такого формування і бажання відвернути наслідки слід розцінювати лише як дійове каяття.

Видається, що діяльність організатора та керівника формування є дещо схожою за ступенем суспільної небезпеки. Адже ч. 3 ст. 27 КК України [11] передбачає, що організатором є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею. Тим більше, що у схожих кримінально-правових нормах, передбачених ч. 2 ст. 255 та ч. 2 ст. 258-3 КК України [11], встановлена заборона на звільнення організаторів та керівників злочинних об'єднань. Тож, беручи до уваги системне тлумачення, підхід законодавця є дещо непослідовним. Видається, слід залишити лише можливість звільнення від відповідальності учасників такого формування, а стосовно інших суб'єктів - передбачити можливість пом'якшення покарання за вчинене діяння.

Якщо говорити про підстави звільнення, то законодавцем встановлені такі вимоги як: вихід з формування та повідомлення відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування. Видається, що для звільнення від кримінальної відповідальності вчинення таких після злочинних дій замало. Зокрема можливе доповнення вищенаведених умов такими як добровільна здача зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (за наявності) та активне сприяння виявленню, припиненню, розкриттю, розслідуванню злочинів, учинених у зв'язку зі створенням та діяльністю таких формувань, а також запобігання їм [4].

Якщо ж говорити про Кримінальний кодекс Республіки Молдова [7], то ч. 2 ст. 282 передбачає: "Лицо, добровольно прекратившее участие в незаконном военизированном формировании и сдавшее оружие, освобождается от уголовной ответственности, если в его действиях не содержится иного состава преступления". Законодавцем було встановлено такі підстави: добровільне припинення участі, здача зброї, за умови, що в його діях не міститься складу іншого правопорушення. Кримінальним кодексом РФ [8] встановлено ті ж самі підстави, з доповненням вчинення злочину вперше. Ця конструкція видається мало придатною до втілення у життя, адже досить часто у діях поряд з участю у формуванні можливе незаконне зберігання зброї, наприклад.

Висновки. На нашу думку, доцільніше використовувати терміни більш наближені та зрозумілі до військової доктрини, адже з вищевикладеного вбачається дещо недолуге застосування законодавцем понять воєнізоване формування та збройне формування. Також, постає необхідність закріплення на законодавчому рівні такої ознаки як озброєність формувань. Ми вважаємо, що слід змінити коло суб'єктів, які можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності шляхом звуження до учасників формування, наприклад. І відповідно, встановити можливість при виконанні умов ч. 6 ст. 260 КК України пом'якшення покарання відносно керівників, організаторів та тих, хто фінансував цю діяльність, постачав їм зброю, боєприпаси, вибухові речовини чи військову техніку. З огляду на вищезазначене, перспективним є подальше дослідження шляхів вдосконалення визначення понять збройне та воєнізоване формування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акімов М. Не передбачене законом воєнізоване або збройне формування (ст. 260 КК України): проблеми визначення / М. Акімов. // Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). – К.: Національна академія прокуратури України, 2016. – 432 с.. – 2016. – С. 20–23.

2. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контекстікриміналістичної методики розслідування / Р. М. Дударець. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – №4. – С. 189–197.

3. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.

4. Конончук А. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань та участь в них [Електронний ресурс] / А. О. Конончук – Режим доступу до ресурсу: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/3450/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%90.%D0%9E.%2C.pdf

5. Панченко В. Ю. Військові аспекти сутності та розмежування понять "непередбачені законом збройні формування", "непередбачені законом воєнізовані формування" / В. Ю. Панченко. // Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. – 2017. – №2. – С. 158–161.

6. Рішення РНБО "Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією" [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001525-15.

7.Уголовный кодекс Республики Молдова [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=286230&lang=2.

8. Уголовный кодекс Российской Федерации [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

9. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / О. М. Шмаков. // Харків: Військ. ін-т ВВ МВС України. – 2004. – С. 180.

10. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 72/1 Спеціальний випуск. Ст. 2598.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.

12. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 23. Ст. 118.

13. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1.

14. Вирок Апеляційного суду Запорізької області [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: http://reyestr.court.gov.ua/Review/68079402.

15. Статистична інформація - Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820&c=edit&_c=fo.

16. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова пленуму Верховного суду України від 26.04.2002 р. № 3.

Науковий керівник: к. ю. н., доц. кафедри кримінально права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Гізімчук С. В.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Трибуна молодого науковця

Берник Владислав Володимирович

студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Казакевич Андрій Олегович

студент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Bernik Vladyslav Volodymyruvych
student of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

Kazakevich Andriy Olegovich
student of Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv

ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕДОЛІКИ ІНСТИТУТУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО

PROSPECTS AND LACKS OF INSTITUTE OF JUDICIAL INDEPENDENCE OF INVESTIGATOR

Стаття присвячена дослідженню інституту процесуальної самостійності слідчого, яка створена для обговорення ряду проблемних питань даного інституту та його вдосконалення.

The article is devoted to research of institute of judicial independence of investigator, that is created for the discussion of row of problem questions of this institute and it perfection.

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс України, самостійність слідчого, процесуальна діяльність слідчого.

Keywords: The Criminal code of practice of Ukraine, independence of investigator, judicial activity of investigator.

Вступ. Питання, пов'язане із дослідженням інституту процесуальної самостійності слідчого, залишається актуальним на сьогоднішній час. Більшість вчених, а саме, Ляш А.О, Баулін О.В., Сафроняк Р.А., Баулін О.В., Карпов Н.С. та інші негативно ставляться до порядку здійснення слідчим процесуальної діяльності так як це передбачив законодавець. Проаналізувавши в науковій статті зазначені джерела вітчизняних науковців, можемо дійти висновку, що даний інститут потребує негайного вдосконалення та вирішення ряду проблемних питань.

Постановка проблеми. Метою дослідження даної роботи є встановлення перспектив і недоліків інституту самостійності слідчого у своїй процесуальній діяльності, аналіз наукових позицій вчених щодо подальшого розвитку даного інституту, висловлення власних позицій щодо вдосконалення інституту процесуальної самостійності слідчого та оприлюднення висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із важливих напрямків діяльності держави є забезпечення прав і свобод учасників кримінального процесу. Особа, яка на стадії досудового розслідування займається здійсненням кримінального провадження є слідчий. Від нього залежить повнота, швидкість а також неупередженість розслідування кримінального провадження, а також встановлення предмету доказування. Слідчий є службовою особою, яка безпосередньо повинна допомагати реалізації прав суб'єктів кримінального судочинства щодо яких ведеться кримінальне провадження та в інтересах яких воно провадиться [2].

Для того, щоб данні функції виконувались слідчий має бути наділений по-справжньому належним рівнем незалежності на стадії досудового розслідування. Проте це аж ніяк не свідчить, що його діяльність не повинна піддаватись контролю, для того аби не існувало зловживання. На даному етапі ми спостерігаємо тотальне зловживання керівниками органів досудового розслідування, прокурорами і в меншій мірі начальниками слідчого управління своїми повноваженнями стосовно роботи слідчого. Якщо брати глобальні масштаби то до мети зловживання входить приховування факту вчинення злочину, затягування процесу і інші.

Відповідно до статті 40 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), слідчий здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень та несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення ним процесуальних дій [1].

«Слідчий органу досудового розслідування має

процесуальні права та обов'язки, регламентовані чинним КПК України, та проводить досудове розслідування відповідно до процесуального порядку» [2, с. 52].

Перш за все, ч.5 ст. 40 КПК передбачено, що слідчий, під час здійснення ним повноважень, є самостійним у своїй процесуальній діяльності. Втручатися в діяльність слідчого, крім випадків передбачених КПК, заборонено. З огляду цього, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [1].

Виходячи із вищесказаного, дана норма права проголошує обов'язок даних осіб виконувати вимоги та рішення слідчого, однак відповідальності за недотримання її не передбачається. Тому на практиці реалізувати її складно.

По-друге, в теорії кримінального процесу дедалі частіше ототожнюються терміни «процесуальна самостійність» та «процесуальна незалежність» слідчого. Дане твердження обумовлено історичним аспектом введення інституту процесуальної самостійності слідчого за часів 20-30 років XX століття. «Так у науковій роботі Бауліна О.В., Карпова Н.С. встановлено, що термін «процесуальна самостійність» слідчого пов'язана з його процесуальною незалежністю, оскільки вони взаємопов'язані один з одним та мають спільні гарантії реалізації процесуальних прав слідчого» [3, с. 173–174].

Дана думка підтверджується такими вченими як Ляш А.О, Баулін О.В. «Хоча реалії вітчизняної слідчої практики, яка склалася після сталінської судово-правової реформи кінця 20-х – початку 30-х рр. XX ст., внаслідок якої прокурори і слідчі були виведені з сфери судової влади дають підстави погодитися з тим, що в дійсності у нашого слідчого не існує процесуальної незалежності, а є лише процесуальна самостійність у рамках чинного кримінально-процесуального законодавства» [4, с. 3].

Доцільним буде вважати, що відхід від часів радянської практики лише прискорить розвиток даного інституту та розширить коло процесуальних прав слідчого.

По-третє, законодавцем не визначено межі процесуальної самостійності слідчого, що призводить до звуження його процесуальних прав, гарантій їх реалізації. За таких обставин, слідчий змушений здійснювати свої повноваження чітко та прямо передбаченим КПК України, тому це є недоліком. Серед інших недоліків, слід виділити посадових осіб, яким за законом надано право втручатися в діяльність слідчого. Так, керівник органу досудового розслідування, слідчий суддя та прокурор мають право обмежити процесуальну самостійність слідчого.

Відповідно до статті 39 КПК керівник органу досудового розслідування має право відсторонити слідчого від проведення ним розслідування, заявити клопотання про відвід чи усунення слідчого від проведення ним досудового розслідування, якщо він неефективно його проводить. Крім цього, слідчому надаються письмові вказівки про порядок проведення.

Ще більший негативний вплив має те, що керівник органу досудового розслідування вирішує чи вносити відомості до ЄРДР чи ні. Він може здійснювати зловживання цим правом і приховувати вчинений злочин. На слідчого впливає також те, що з начальником слідчого відділу потрібно погоджувати постанову про закриття економічних злочинів.

На процесуальну діяльність слідчого спроможний впливати прокурор, здійснюючи свої повноваження, визначені ч.2 ст. 36 КПК України. Прокурору надається право нагляду за слідчим, щодо додержання ним закону на момент проведення досудового розслідування та здійснювати процесуальне керівництво під час проведення даного розслідування. Значні важелі впливу на слідчого має прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, а також процесуальне керівництво досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК). Внаслідок того, що потрібно погоджувати безліч процесуальних дій слідчого з прокурором, відбувається значна втрата часу на стадії досудового розслідування.

Прокурор має право видавати письмові вказівки щодо обов'язкового дотримання слідчим процесуальних дій. При цьому недотримання таких вказівок тягне за собою можливість притягнути слідчого до юридичної відповідальності. З огляду передбаченого ч.1 ст. 40 КПК та ч.4 ст. 40 КПК України, слідчий в будь-якому разі повинен своєчасно виконувати всі доручення надані йому, інакше неправильне виконання їх стане підставою для настання негативних наслідків.

До моменту набрання чинності закону України № 1697-VII від 14.10.2014 в Кримінальному кодексі України (далі – КК України) була передбачена кримінальна відповідальність слідчого, визначена статтею 381-1 КК України щодо забезпечення виконання письмових вказівок прокурора. Кримінальна відповідальність слідчого наставала за умисне систематичне невиконання слідчим законних вказівок прокурора, наданих ним письмово. На той момент часу дія цієї норми права слугувала засобом правового тиску на слідчого під час здійснення ним процесуальної діяльності, що явно суперечила інституту процесуальної самостійності. Законодавець таким чином встановив над слідчим повний контроль з боку прокурора та регламентував в законі України про кримінальну відповідальність «інструмент залякування» слідчого.

Виходячи із вищенаведеного слід зазначити, що над слідчим встановлювався повний нагляд за виконання даних вказівок, що явно обмежувало роль слідчого як самостійного учасника кримінального процесу. Відтепер слідчий лише зобов'язаний дотримуватися ч.4 ст. 40 КПК без загрози настання кримінальної відповідальності за статтею 381-1 КК України, що є сьогоднішньою перспективою розвитку даного інституту.

У відповідності до статей 311 та 312 КПК за слідчим закріплено право подавати в письмовій формі скаргу та оскаржувати будь-які дії чи бездіяльність до прокурора вищого рівня. На нашу думку, дані норми права дозволяють слідчому подати її та оскаржити рішення повністю чи частково.

«На думку Яновської О.Г. у слідчого є суттєва гарантія незалежності під час здійснення ним процесуальної діяльності. Своє твердження науковий діяч обґрунтовує тим, що при скасуванні рішення прокурора чи визнання його дій або бездіяльності неправомірними, прокурор може бути замінений на іншу сторону обвинувачення, тому це є перспективою інституту самостійності слідчого. При цьому необхідно виходити із того, що рішення є остаточним та не підлягає оскарженню» [4, с. 662].

Однак істотним недоліком цього є те, що оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання. Тобто, з одного боку рішення є остаточним і воно б дозволило реалізувати слідчому свої процесуальні права, з іншого боку заставляє слідчого, на момент оскарження рішення прокурора, виконувати його.

На думку науковців Ляша А.О., Бауліна О.В, необхідно скасувати положення, визначене ч.3 ст. 312 КПК України з метою посилення процесуальної самостійності слідчого.

Доцільним вважати, що певне обмеження має бути, оскільки правоохоронна діяльність як і будь-яка діяльність, суб'єкти якої наділені владними повноваженнями, має контролюватися для того аби уникнути того ж зловживання. Для того аби досягти цієї мети ми маємо пожертвувати чимось і на мою думку це час. Так як прокурор все ж підтримує сторону обвинувачення то він все ж тяжіє до сторони слідчого так як потім буде підтримувати це обвинувачення в суді і в спірних моментах і буде намагатися зробити процес швидшим. Але ми також повинні розуміти, що так як прокурор є процесуальним керівником слідчого то певний вплив і тиск буде, я намагаюсь довести думку того, щоб слідчий так як він вже перебуває під контролем прокурора, виключити його перебування під контролем керівника органу досудового розслідування, його безпосереднього начальника і начальника слідчого відділу.

Висновок.

Таким чином, на підставі всього вище сказаного, інститут процесуальної самостійності слідчого підлягає модернізації. В статті було розкрито ряд перспектив та недоліків, які розкривають зміст інституту процесуальної самостійності слідчого. Звернуто увагу на наукові думки авторів, обґрунтовано ідеї погодження із ними або спростування, запропоновано шляхи рішення вказаних проблем та вдосконалення, обраного дослідженням, інституту в кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88)
2. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Зб. ста- тей. – К.: Істина, 2012. – С. 44–57.
3. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: монографія / [за заг. ред. З.Д. Смітієнко]. – К.: НА- ВСУ, 2001. – 232 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є . Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Пишньов Д.І. Процесуальні питання щодо роз- роблення законодавчих актів зі створення Слідчого комітету / Д.І. Пишньов // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і право- застосовній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.- практ. конф. (Київ, 3 квітня 2009 р.). – К.: Атіка, 2009. – С. 320–322.
6. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: автореф. дис. … канд. юрид. наук / О.В. Баулін. – К., 2000. – 20 с.
7. Баулін О.В. Дізнавач як процесуально самостійний суб'єкт досудового розслідування / О.В. Бау- лін // Право України. – 2002. – № 4. – С. 113–117.
8. Грошевой, Ю. М. Проблема удосконалення законодавства, що регулює кримінально- процесуальну діяльність [Текст] / Ю. М. Грошевой / / Вісник Академії правових наук України. __ 2003. __ № 33-34. __ С. 686-698.

Науковий керівник: Бережний О.І., к.ю.н., асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

«На думку Яновської О.Г. у слідчого є суттєва гарантія незалежності під час здійснення ним процесуальної діяльності. Своє твердження науковий діяч обґрунтовує тим, що при скасуванні рішення прокурора чи визнання його дій або бездіяльності неправомірними, прокурор може бути замінений на іншу сторону обвинувачення, тому це є перспективою інституту самостійності слідчого. При цьому необхідно виходити із того, що рішення є остаточним та не підлягає оскарженню» [4, с. 662].

Однак істотним недоліком цього є те, що оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора не зупиняє їх виконання. Тобто, з одного боку рішення є остаточним і воно б дозволило реалізувати слідчому свої процесуальні права, з іншого боку заставляє слідчого, на момент оскарження рішення прокурора, виконувати його.

На думку науковців Ляша А.О., Бауліна О.В, необхідно скасувати положення, визначене ч.3 ст. 312 КПК України з метою посилення процесуальної самостійності слідчого.

Доцільним вважати, що певне обмеження має бути, оскільки правоохоронна діяльність як і будь-яка діяльність, суб'єкти якої наділені владними повноваженнями, має контролюватися для того аби уникнути того ж зловживання. Для того аби досягти цієї мети ми маємо пожертвувати чимось і на мою думку це час. Так як прокурор все ж підтримує сторону обвинувачення то він все ж тяжіє до сторони слідчого так як потім буде підтримувати це обвинувачення в суді і в спірних моментах і буде намагатися зробити процес швидшим. Але ми також повинні розуміти, що так як прокурор є процесуальним керівником слідчого то певний вплив і тиск буде, я намагаюсь довести думку того, щоб слідчий так як він вже перебуває під контролем прокурора, виключити його перебування під контролем керівника органу досудового розслідування, його безпосереднього начальника і начальника слідчого відділу.

Висновок.

Таким чином, на підставі всього вище сказаного, інститут процесуальної самостійності слідчого підлягає модернізації. В статті було розкрито ряд перспектив та недоліків, які розкривають зміст інституту процесуальної самостійності слідчого. Звернуто увагу на наукові думки авторів, обґрунтовано ідеї погодження із ними або спростування, запропоновано шляхи рішення вказаних проблем та вдосконалення, обраного дослідженням, інституту в кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України, 2013 р., №№ 9-13, ст. 88)
2. Сафроняк Р. Учасники кримінального процесу та їх процесуальне становище у контексті КПК України 2012 року / Р. Сафроняк // Новели Кримінального процесуального кодексу України 2012 року. Зб. ста- тей. – К.: Істина, 2012. – С. 44–57.
3. Баулін О.В., Карпов Н.С. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: монографія / [за заг. ред. З.Д. Смітієнко]. – К.: НА- ВСУ, 2001. – 232 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є . Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
5. Пишньов Д.І. Процесуальні питання щодо роз- роблення законодавчих актів зі створення Слідчого комітету / Д.І. Пишньов // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і право- застосовній діяльності: тези доп. та повідомл. наук.- практ. конф. (Київ, 3 квітня 2009 р.). – К.: Атіка, 2009. – С. 320–322.
6. Баулін О.В. Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: автореф. дис. … канд. юрид. наук / О.В. Баулін. – К., 2000. – 20 с.
7. Баулін О.В. Дізнавач як процесуально самостійний суб'єкт досудового розслідування / О.В. Бау- лін // Право України. – 2002. – № 4. – С. 113–117.
8. Грошевой, Ю. М. Проблема удосконалення законодавства, що регулює кримінально- процесуальну діяльність [Текст] / Ю. М. Грошевой / / Вісник Академії правових наук України. __ 2003. __ № 33-34. __ С. 686-698.

Науковий керівник: Бережний О.І., к.ю.н., асистент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Трибуна молодого науковця

УДК 343.54

Діброва Карина Родіонівна

Ставнічук Ганна Петрівна

Студентки 2-го курсу
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків

Dibrova Karyna Rodionivna
Stavnichuk Ganna Petrivna
Students of the 2nd year
Institute of Public Prosecutor and Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv

КАЛІЦТВО ЖІНОЧИХ СТАТЕВИХ ОРГАНІВ ЯК ФОРМА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК: МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ

FEMALE GENITAL MUTILATION AS A FORM OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: INTERNATIONAL AND NATIONAL COUNTERMEASURES

Стаття присвячена аналізу вимог Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції) щодо криміналізації каліцтва жіночих геніталій та дослідженню національних кримінально-правових інструментів, спрямованих на вирішення даного питання. У роботі розглядається каліцтво жіночих статевих органів в контексті змін до ст. 121 Кримінального кодексу України, спрямованих на підготовку до ратифікації Україною Стамбульської конвенції, звертається увага на найбільш складні теоретичні та практичні питання, пов'язані з реалізацією міжнародних зобов'язань України у досліджуваній царині.

The article is devoted to the analysis of the requirements of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (the Istanbul Convention) on the criminalization of female genital mutilation and the study of national criminal-law instruments aimed at resolving this issue. In the work considers the injury of female genital organs in the context of changes to article 121 of the Criminal Code of Ukraine, aimed at preparation for the ratification of the Istanbul Convention by Ukraine, draws attention to the most complex theoretical and practical issues related to the implementation of Ukraine's international obligations in studied area.

Ключові слова: каліцтво жіночих статевих органів; Стамбульська конвенція; гендерна дискримінація; релігійні переконання; захист прав жінки.

Keywords: female genital mutilation, Istanbul Convention, gender discrimination, religious beliefs, protection of women's rights.

Вступ: Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція), яка була запропонована для підписання 11 травня 2011 року – це комплексний міжнародний акт, спрямований на захист, запобігання, судову відповідальність і вироблення стратегії в сфері протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству.

Стамбульська конвенція – це перший і революційний юридично обов'язковий акт, відкритий для будь-якої країни в світі, що забезпечує низку заходів із запобігання та протидії насильству над жінками та домашньому насильству. Вона визнає насильство стосовно жінок водночас і дискримінацією, і порушенням прав людини, передбачає встановлення кримінальної відповідальності за конкретні злочини, такі як переслідування (ст. 34), примусовий шлюб (ст. 37), ушкодження жіночих статевих органів (ст. 38), примусова стерилізація, примусовий аборт (ст. 39) та інші. Визнаючи насильство стосовно жінок найбільшою перешкодою гендерній рівності, порушенням прав людини та загрозою суспільствам, асамблея відіграла важливу роль у створенні комплексної програми юридично обов'язкових стандартів для боротьби з цим видом насильства.

Виклад основного матеріалу дослідження: Відповідно до ст. 38 Стамбульської конвенції – країни-учасниці вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб було криміналізовано такі форми умисної поведінки: а) видалення, інфібуляція або здійснення будь-якого

іншого каліцтва в цілому або частково великих статевих губ, малих статевих губ або клітора; b) примушування жінки до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «a», або схилення її до цього; c) підбурювання, примушування дівчини до того, щоб вона зазнала актів, перелічених у підпункті «a», або схилення її до цього [6].

Принцип гендерної нейтральності у даному разі доповнюється принципом гендерної диференціації; це пов'язано з характером каліцтва жіночих статевих органів. Криміналізація даного діяння обумовлена тим, що така практика призводить до значної незворотної шкоди здоров'ю жінки і проводиться без згоди жертви або примусово.

Стамбульська конвенція вимагає, щоб розслідування або кримінальне переслідування правопорушень, установлених у ній, не залежали цілком від повідомлення або скарги, поданої жертвою, і щоб провадження могло продовжуватися, навіть якщо жертва відкликає свою заяву або скаргу [2].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» передбачається:

8) абзац перший частини першої статті 121 КК України викласти у такій редакції:

«1. Умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя» [5].

Даним законом імплементуються положення Стамбульської конвенції в національне законодавство, що дозволяє удосконалити кримінально-правові та кримінально-процесуальні механізми на національному рівні для боротьби з насильством щодо жінок та домашнім насильством.

Процес підготовки України до ратифікації даної конвенції ускладнився категоричною позицією Всеукраїнської Ради Церков стосовно термінології, що використовується у даному міжнародному документі, а саме слово «гендер» викликало найбільше непорозуміння. Член Всеукраїнської Ради Церков отець Олексій Петрив заявив: «Розмите розуміння цього терміну, незакінчене юридичне тлумачення застерігає віруючих людей, що його введення в правове поле України несе небезпеку для традиційної сім'ї, самобутності і культури українського народу» [7]. В результаті – після дискусій в парламенті і поза ним було прийнято рішення, що поки Верховна Рада не буде ратифікувати Стамбульську конвенцію, але прийме два законопроекти, які вводять в національне законодавство більшість її положень. Проте вилучення із закону базової дефініції, навколо якої конструюється механізм конвенції, призводить до нерозуміння природи насильства щодо жінок як структурного насильства у суспільстві, а бажання уникнути терміну «гендер» – до створення ситуацій «розширеної криміналізації», коли замість криміналізації жіночих обрізань (як того вимагає Стамбульська конвенція) законодавець утворив гендерно нейтральну норму, передбачивши у ст. 121 КК таку форму діяння, як «каліцтво статевих органів», чим юридично криміналізував чоловічі обрізання і створив складну правозастосовну проблему, що лежить на межі питань верховенства права і релігії і має бути предметом окремого дослідження.

Що ж до позиції Європейського суду з прав людини з розглядуваних питань, то, зокрема, в рішеннях Izevbekhai vs Ireland від 17 травня 2011 р. та Mary Magdalene Omeredo vs Austria від 20 вересня 2011 р., суд підкреслив, що обрізання жіночих статевих органів є порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., однак зауважив, що в конкретних випадках може існувати можливість уникнути процедури, що виключає безпосередню небезпеку для постраждалих жінок [9].

У світі робляться величезні зусилля з протидії практиці жіночих обрізань. Наукові дослідження, робота в громадах, зміни в державних політиках сприяють боротьбі з цим ганебним явищем. Прогрес як на міжнародному, так і на місцевих рівнях включає: a) більш широку міжнародну участь у русі з припинення цієї практики; б) створення міжнародних контрольних органів і розробку резолюцій, які засуджують цю практику; в) перегляд нормативно-правової бази та посилення політичної підтримки з метою припинення практики нанесення каліцтва жіночим геніталіям (в т. ч. прийняття закону проти цієї практики в 26 країнах Африки і Близького Сходу, а також в 33 інших країнах, де проживають мігранти з країн, які практикують операції з нанесення каліцтва жіночим геніталіям).

З точки зору міжнародного права операції, що калічать жіночі статеві органи – це тяжке посягання на здоров'я дівчат і жінок, яке кваліфікується як одна з форм насильства щодо жінок і дискримінація за ознакою статі, а також насильство щодо дітей. Вони порушують право людини на свободу від катувань, право на медичний догляд, а також порушують права дитини на здоров'я; призводять до негативних наслідків включаючи фізичну, психологічну, економічну й соціальну шкоду, насильство й обмеження їх можливостей для повноцінної участі в житті суспільства або розвитку і реалізації їх потенціалу.

У деяких європейських країнах за каліцтво жіночих статевих органів батьки можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності. Зокрема, відповідно до законодавства Норвегії встановлені правила – при в'їзді в країну дочок-мусульман перевіряють на ознаки жіночого обрізання. Швеція веде активну боротьбу проти каліцтва жіночих геніталій. Відповідно до шведського законодавства – жіноче обрізання заборонено, навіть в тих випадках, якщо особа сама дає на це згоду, і може бути притягнена до кримінальної відповідальності та позбавлена волі. Засуджують навіть в тому випадку, якщо каліцтво було здійснено в іншій країні. Провідними громадськими організаціями по боротьбі із каліцтвом жіночих статевих органів є Всешведська

організація по запобіганню жіночого обрізання – RISK і Всешведська асоціація з питань сексуальної освіти – RFSU. Також до обов'язків вчителів входить заявляти в органи соціальної служби або в громадські організації про ті випадки, коли є підозри, що дівчинка зазнала обрізання або воно планується [3].

В США жіноче обрізання є незаконним, якщо для цього не було вагомих медичних причин, що було закріплено на законодавчому рівні в 1996 р. Гучним судовим прецедентом стала справа лікаря Джумана Нагарвала, яка проводила каліцькі операції на статевих органах дівчаток у віці від 6 до 12 років у медичній клініці Livonia в Детройті. В своїй заяві виконуючий обов'язки прокурора США Деніел Леміш сказав: «Каліцтво жіночих статевих органів є особливо жорстокою формою насильства по відношенню до жінок і дівчаток. Це також серйозний федеральний злочин в Сполучених Штатах. Практика не має місця в сучасному суспільстві, і ті, хто робить обрізання на неповнолітніх, будуть притягнуті до відповідальності відповідно до федеральних законів». Тож за вчинений злочин лікарем Нагарвала загрожує довічне ув'язнення [1].

У своєму виступі генеральний секретар ООН Пан Гі Мун 6 лютого 2016 р. закликав покласти край практиці каліцтва на жіночих статевих органах. Він зазначив, що важливу роль у зусиллях, спрямованих на викорінення цієї шкідливої для здоров'я жінок процедури відіграють медики, і закликав домогтися того, щоб всі дівчатка росли в умовах свободи від насильства і дискримінації, повної поваги до людської гідності, дотримання рівності [4].

Сьогодні в світі, за оцінкою ООН, живе близько 200 мільйонів дівчаток і жінок, які зазнали в тій чи іншій формі каліцьких операцій на жіночих статевих органах і, як мінімум, ще три мільйони щорічно піддаються ризику цієї практики. Практика нанесення каліцтв включає всі операції по частковому і повному видаленню зовнішніх жіночих геніталій або нанесення інших травм жіночим статевим органам з немедичних причин. У багатьох випадках медпрацівники виконують операції по нанесенню каліцтва жіночим геніталіям, керуючись уявленням про те, що медикалізація цієї процедури підвищує її безпечність. Однак у своїх рекомендаціях ВООЗ постійно закликає медичних працівників не виконувати таких операцій, оскільки це є глибоким виявленням нерівності між статями і являє собою крайню форму дискримінації жінок. Практично завжди такі операції проводяться серед неповнолітніх осіб та є порушенням прав дітей.

Висновки з даного дослідження: Термін «каліцтво жіночих статевих органів» є усталеним у міжнародній практиці; дії, що ним позначаються, є обов'язковими для криміналізації у національному законодавстві відповідно до Стамбульської конвенції. Міжпрограмні документи зобов'язують криміналізувати каліцькі операції на жіночих статевих органах окремо, незалежно від того, чи охоплюються вони національним законодавством як вид умисних тяжких тілесних ушкоджень. Кроки українського законодавця з криміналізації жіночих обрізань відповідають міжнародним стандартам захисту прав людини, передбачають ефективні санкції проти кожного, хто застосовує подібні операції або бере участь у них. Разом з тим, тлумачення змісту діяння «каліцтво статевих органів», передбачене новою редакцією ст. 121 КК України, потребує аналізу питань гендерного насильства, розумінню природи і механізмів, розроблених Стамбульською конвенцією як частиною міжнародно-правової системи захисту прав людини, акцентує увагу на складній проблемі співвідношення права і релігії у цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Американському лікарю загрожує довічне ув'язнення за жіноче обрізання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/news/amerykanskomu_likaryu_zagrozhuie_dovichne_uvyaznennya_za_zhinoche_obrizannya_260865.html.
2. Байда А. О. До питання кримінальної відповідальності за каліцтво жіночих статевих органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/13_Bayda.pdf.
3. Довідник для членів парламенту Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/1680096e45.
4. Жіноче обрізання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Жіноче_обрізання.
5. Закон України Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.golos.com.ua/article/298325.
6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU11251.html.
7. Кримінально-правова оцінка практики жіночого обрізання через встановлення міжнародно-правового аспекту проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12744/11/Zbirnik_27_04_2017.pdf#page=106.
8. Рішення ЄСПЛ у справі: Application by Mary Magdalene OMEREDO against Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"fulltext":["Mary%20Magdalene%20Omeredo"],"itemid":["001-106527"]}.
9. Рішення ЄСПЛ у справі: Application Enitan Pamela IZEVBEKHAI and Others against Ireland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.refworld.org/cases,ECHR,4e2967082.html.
10. Eliminating Female genital mutilation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vk.com/doc167927961_462790281?hash=78c5c8f0d2e9736418&dl=1d16a1246af4bd35f2

Трибуна молодого науковця

Касьянов І.О.

студент 1 курсу магістратури факультету адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Kasianov Ihor
student of the 1st course of Master`s program at the Barristers' Faculty of the Yaroslav Mudryi National Law University

УДК 341.1/8

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

LEGAL MECHANISMS FOR PROVIDING FINANCIAL ASSISTANCE TO UKRAINE BY THE EUROPEAN UNION

Анотація. У статті проаналізовано можливі правові механізми надання фінансової допомоги Україні з боку ЄС, а також опрацьовано основні правові акти, що визначають порядок та умови надання кредитів в рамках співпраці Україна-ЄС, зокрема, строки їх повернення.

Зміст цієї наукової роботи полягає в, по-перше, аналізі міжнародних актів, які визначають технічні умови надання фінансової допомоги Україні; по-друге, дослідженні стану та перспектив отримання фінансової допомоги Україною до 2020 року. Крім того, зроблено висновки щодо подальшої співпраці з ЄС в цьому напрямку.

Abstract. The article analyzes the possible legal mechanisms for providing financial assistance to Ukraine from the EU, as well as elaborates the basic legal acts defining the procedure and conditions for granting loans within the framework of Ukraine-EU cooperation, in particular, the terms for their return.

The content of this scientific work consists, firstly, in the analysis of international acts that determine the technical conditions for the provision of financial assistance to Ukraine; and secondly, a study of the state and prospects for receiving financial assistance to Ukraine by 2020. In addition, conclusions have been made on further cooperation with the EU in the direction.

Ключові слова: позики ЄС, фінансова допомога Україні, Пакет підтримки України.

Keywords: EU loans, financial assistance to Ukraine, Ukrainian support package.

Виклад основного матеріалу. Питання проблем та перспектив надання фінансової допомоги неодноразово було предметом дослідження таких науковців як О.І. Бояр, О.К. Вишнякова, В.І. Муравйов, А.Р. Петров тощо. Однак, враховуючи структурованість та детальну регламентацію надання кредитів та грантів в якості фінансової допомоги з боку ЄС Україні, це питання залишається напрочуд актуальним та займає чільне місце серед інших, пов'язаних з євроінтеграції євроінтеграцією України до ЄС. Тим паче, питання повернення кредитних коштів перебуває під пильним наглядом суспільства, особливо молоді, адже саме їхньою відповідальністю буде повернення цих позик, наданих ЄС.

Сьогоднішні євроінтеграційні процеси все більше наближають політико-правову ситуацію в Україні до європейських реалій. Тим не менш, перед українським соціумом постане ще багато викликів та роботи, що потребує, серед іншого, значного фінансування. Саме тому в умовах можливого майбутнього вступу України до ЄС важливе місце посідає питання надання фінансової підтримки , направленої на модернізацію суспільних інститутів, які відіграють найбільше значення в державотворенні (система правосуддя, державного управління, медицини, освіта тощо).

Так, загострення політичної кризи, зміна влади та різкий спад економіки призвели до того, що Європейська комісія виступила з пропозицією Пакета підтримки для України (англ. – Support Package for Ukraine). Останній є Меморандумом з визначенням конкретного переліку заходів, необхідних для впровадження у коротко- і середньостроковій перспективі з метою стабілізації економічної та фінансової ситуації в Україні. У 2014–2020 рр. ці заходи можуть довести загальну підтримку Україні до

щонайменше 11 млрд. євро. Така допомога надходитиме з бюджету ЄС та міжнародних фінансових інституцій, розміщених у Євросоюзі, і буде виділена на додаток до підтримки, яку надаватимуть Україні Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) та Світовий Банк [4]. Слід визнати, що кредитоспроможність ЄС є ганатом повернення позикових коштів, а провідні світові організації надають їй оцінку як такої, що має найменший ризик (АА+ чи навіть ААА) [6].

Фактично, фінансування ЄС буде допомогою, яка надається Україні іншими фінансовими донорами, а її механізми є наднаціональними, оскільки впровадження конкретних заходів з Пакета підтримки України потребує схвалення як з боку інститутів ЄС, так і України. Коротко схема надання фінансової допомоги виглядає так: ЄС надає кошти державам, що не входять до складу ЄС, у вигляді середньострокових позив для подолання незначних проблем. Перерахування коштів здійснюється до Національного банку України, а останній вже самостійно розпоряджається коштами без зовнішнього контролю. Однак, така допомога не є постійною, а надається лише у виняткових випадках, тому подальше оцінювання якості наслідків такої допомоги у відповідних випадках не проводять [5]. В усіх інших випадках, коли мова йде про періодичне фінансування, з боку ЄС проводиться моніторинг ефективності заходів, що були здійсненні з висуванням подальших умов для кредитування.

Правовим інструментом надання макрофінансової допомоги ЄС Україні є Меморандум про взаєморозуміння та Кредитна угода між Україною та ЄС. Меморандум закріплює основні передумови виділення коштів, зокрема загальні умови – задовільне проведення заходів з реалізації майбутніх домовленостей, досягнутих між Україною та МВФ, а також позитивні результати оцінки ЄС успіхів щодо проведення структурних реформ. Кредитна угода визначає технічні особливості надання позикових коштів, тобто умови надання таких позик, сплата за ними позик та їхні розміри, а також строки повернення сум такої допомоги. Так, строк погашення заборгованості за кредитною угодою становить не більше 15 років з моменту надання першого траншу, однак з правом дострокового погашення боргу.

Слід звернути увагу, щорічні бюджети містять детальну класифікацію бюджетних видатків згідно з Багаторічною фінансовою програмою. Відповідно до ст. 8 ДЄС Союз розвиває привілейовані відносини з сусідніми країнами з метою створення простору процвітання і добросусідства, який ґрунтується на цінностях Союзу і характеризується тісними і мирними відносинами, основаними на співпраці [1].

Відповідно, через Європейську політику сусідства (ЄПС) ЄС пропонує державам-сусідам привілейовані стосунки, побудовані на взаємному прагненні до спільних цінностей (демократія і права людини, правові норми, правильне керування, принципи ринкової економіки та сталий розвиток). ЄПС виходить за межі налагоджених стосунків та пропонує поглибити політичні відносини і економічну інтеграцію. Рівень інтенсивності цих стосунків залежатиме від того, наскільки країни-сусіди поділятимуть ці цінності [8; 214].

Окрім того, Україна може сподіватися на надання допомоги з програми Інвестиційного інструменту сусідства. Реалізація цієї програм українським урядом зробить внесок у такі ключові сфери, як: економічний розвиток, управління державними фінансами та юстицію. Бюджет цього напряму – близько 400 млн. євро [5]. Так, 29 квітня 2014 року Комісія прийняла Рішення про спеціальні заходи на користь України (Special Measure), що фінансуватимуться із загального бюджету ЄС, які повинні сприяти ефективній реалізації Пакета підтримки короткострокових та середньострокових заходів ЄС з метою стабілізації економічної та фінансової ситуації в Україні, допомоги в проведенні політичних та економічних реформ за участю громадянського суспільства [6].

Крім того, Прем'єр-міністром України та Президентом Європейської комісії було підписано Угоду з розбудови держави (2014 рік). Кошти від цієї угоди спрямовуються на підтримку реформ Уряду в таких напрямах:

1) реформування системи державного управління, зокрема: реформа державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, системи надання адміністративних послуг, системи управління державними фінансами, а також посилення боротьби з корупцією;

2) поліпшення доступу до інформації, що становить інтерес для громадськості;

3) завершення конституційної реформи та гармонізація виборчого законодавства [2].

У 2013 р. розпочалася підготовка програм прикордонної співпраці в межах Європейського інструменту сусідства (ЄІС) на 2014–2020 роки [3]. Україна братиме участь у чотирьох спільних операційних програмах прикордонного співробітництва ЄІС у 2014–2020 роках, а саме "Польща – Україна – Білорусь", "Угорщина – Словаччина – Румунія – Україна", "Румунія – Україна" та "Басейн Чорного моря". Задля часткового фінансування Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону сьогодні розробляється нова Дунайська транснаціональна програма 2014–2020 рр.

За таких обставин, упевнено можна говорити, що ЄС здійснює не тільки ідеологічну та інтелектуальну підтримку України, а також відіграє значну роль у наповнені її оборотних бюджетних коштів задля реформування суспільних інститутів та забезпечення механізмів їх функціонування. Також можна стверджувати, що в подальшому при незмінному курсі України аж до моменту гіпотетичного вступу України до ЄС, останнім буде надаватися фінансова допомога у різних сфера політико-правового життя. Такі висновки будуються на підставі нормативних актів та договір різного значення, а саме: 1) Пакет підтримки для України; 2) Меморандум про взаєморозуміння; 3) Кредитна угода між Україною та ЄС; 4) Рішення про спеціальні заходи на користь України тощо. Вищезгадані проекти покликані допомогти в реформуванні політичного устрою країни, підвищенні рівня демо-

кратії, пришвидшенні впровадження реформ та безумовної наближення рівня життя українського суспільства до рівня європейських стандартів.

СПИСОК ЛІТЕТАРАТУРИ:

1. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. OJ C83, 30.03.2010. P. 1-388. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eurlex. europa. eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=EN.
2. Фінансова підтримка ЄС для України. Сайт Представництва Європейського Союзу в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas. europa. eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/ tech_financial_ cooperation/index_uk.htm
3. Допомога ЄС Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas. europa. eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/56_eu_largest_donor_uk. pdf.
4. Memo of European Commission of 5 March 2014 on European Commission's support to Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa. eu/rapid/press-release_MEMO-14-159_en. htm.
5. Macro-Financial Assistance to non-EU countries. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa. eu/economy_finance/eu_borrower/macro-financial_/index_en. htm.
6. The EU as a borrower [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa. eu/economy_finance/ eu_borrower/ index_en. htm.
7. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором від 13.05.2014, 28.04.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4. rada. gov. ua/laws/show/984_004.
8. European Union Public Finance. Fifth edition / European Commission. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec. europa. eu/budget/library/biblio/publications/2014/EU_pub_fin_en. pdf.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Науковий керівник: Донець Анастасія Анатоліївна

Трибуна молодого науковця

Свистун Станіслав Леонідович

Студент 3 курсу,
Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України,5 група,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків

Svystun Stanislav Leonidovych
Student of the third course,
Institute of training personal for justice bodies of Ukraine, group 5,
Yaroslav Mudryi National Law University,
Ukraine, Kharkiv.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

INTERNATIONAL LAW AND THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Стаття присвячена аналізу глобалізаційних процесів в міжнародному праві. Автор розкриває існування процесів глобалізації на міжнародному рівні в сучасному житті країн. Пропонуються різні погляди та шляхи вдосконалення процесів глобалізації.

The article is devoted to the analyzes of global process in the modern world. The author disclosed the existence of global process on the international level in the modern countries' life. The different views and the ways to improve the global process are proposed.

Ключові слова: право, міжнародне право, глобалізація, трансформація, міграція, економіка, еволюція, принципи.

Keywords: law, international law, globalization, transformation, migration, economy, principles.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси сьогодення зумовлюють оновлення як національних правових систем, так і всієї міжнародної системи. Але зміни які відбуваються, тягнуть за собою не тільки позитивні, але й негативні наслідки, що зумовлює актуальність для аналізу проблем трансформації в першу чергу міжнародної правової системи в умовах глобалізації та пошук шляхів розв'язання проблем, які виникають унаслідок таких процесів. Дискусійним питанням у дослідженні даної теми є питання про те, чи можуть принципи міжнародного права своїм впливом на право, якось сприяти розв'язанню проблем глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Як свідчить практика досить багато вітчизняних та зарубіжних дослідників приділяли увагу процесу глобалізації у міжнародному праві. За останні десять років в юридичній літературі з'явилася значна кількість праць, у яких автори приділяли увагу проблемі міжнародної глобалізації. Зокрема, до них можна віднести І. Бачило, В. Карташкіна, І. Лукашука, Ю. Тихомирова, О. Тіунова, Ю. Тодика та інші. Проблема саме правової глобалізації була предметом дослідження таких учених як Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. Ф. Скакун.

Мета статті. Метою даної статті є аналіз процесу глобалізації, що впливає на міжнародне право. Основними здобутками даної статті є узагальнення підходів до розуміння сутності глобалізації, виділення ознак та основних напрямів впливу на міжнародне право та простеження глобалістичних тенденцій у зростанні наднаціональної, релігійної солідарності та аналізу і місцю принципів міжнародного права в процесі глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття глобалізації, по суті, не є чимось новим. Зокрема через те, що перші теорії світової держави і права з'явились ще в давнину у вигляді перших ідей космополітизму в Давній Греції.

Глобалізація - процес, без врахування якого неможливо прогнозувати, визначати та здійснювати зовнішню політику будь-якої держави. Глобалізація відчуває на собі вплив політичних і міжнародних подій і, в той же час, впливає на міжнародний рівень. Глобалізація впливає на великий комплекс явищ. Серед яких можна виокремити: вплив глобалізації на геополітичні зміни сучасного середовища; глобальні трансформації та безпека розвитку політичних, економічних, соціальних систем; еволюцію міжнародних відносин; співвідношення глобальних та національних факторів; проблеми глобальних трансформацій; міжнародну економічну безпеку та інші.

В науці існує багато теорій глобалізації. Для такої неоднозначності в розумінні глобалізації існують вагомі аргументи методологічного й ідеологічного характеру. Існують також різні точки зору з приводу того, коли почався процес глобалізації: з давніх часів, в епоху Ганзейського союзу, після закінчення Другої світової війни чи в умовах лібералізації світо-

вої торгівлі.

Так, М. Стегер виділяє такі періоди глобалізації:

- перший (доісторичний) період глобалізації охоплює V—III тисячоліття до нашої ери;
- другий — п'ятнадцять століть після Різдва Христова (рання глобалізація);
- третій — 1500—1700 рр. (глобалізація до періоду модерну);
- четвертий — 1700- 70-і роки XX ст. (глобалізація епохи модерну) ;
- п'ятий (сучасний) — з 1970х рр. минулого століття донині.

На думку В.П. Култигіна, термін «глобалізація» набув поширення у 80-ті роки XX ст.. Валлерстайн І. у своїй роботі «Світова економічна система», написаній з неомарксистських позицій, розглядає глобалізацію як нову стадію у розвитку капіталізму, як нову стратегію підпорядкування одних країн іншим. Найбільшу підтримку ця теорія отримала серед дослідників транснаціональних корпорацій (ТНК), оскільки, саме ці корпорації є сьогодні наднаціональними суб'єктами соціальних дій, і саме їм глобалізаційні процеси найбільш вигідні. Почалася і триває інтенсивна адаптація теорій глобалізації західною соціологією, що пов'язана з істеблішментом [1]. Аналізуючи працю Хабірова Р.Ф., варто погодитись з ним, адже витоки глобалізаційних процесів є давніми, оскільки взаємозалежність держав відбувалась протягом всієї історії людства, але сама глобалізація як феномен виникла у XX ст.[2].

Погляди вчених щодо глобалізації різноманітні, а іноді - взагалі протилежні. Зокрема, одні дослідники називають це як «явище», другі – як «розвиток», а треті – як «процес». Досить багато авторів вважають процес глобалізації стихійним та неминучим, але не всі з таким твердженням згодні. Автори, які вважають процес глобалізації неминучим та стихійним, говорять про те, що глобалізація, за своєю суттю, неминучий процес і залежить від людської цивілізації, і зупинити його майже неможливо. Але є думки, що серйозна робота на національному та інтернаціональному рівні законодавства, допоможе виробити певні способи нейтралізації такого явища[3].

Процес глобалізації вимагає належного правового оформлення: людські зв'язки світового характеру диктували необхідність правового регулювання особливими способами, невідомими національному праву. Невипадково міжнародно-правові інститути зародилися пізніше національних і прискорено утворилися по мірі розвитку науково-технічного прогресу. В умовах науково-технічного прогресу, два процеси, що протистоять один одному і характеризують людське співтовариство на даному етапі, - цивілізаційна роздробленість і глобалізаційна єдність об'єктивно приводять до існування множинності правових систем, так і до їх взаємодії та взаємовпливу.[4].

У міжнародно-правовій літературі висловлюється думка про те, що існування глобальних проблем, з якими стикається людство, обумовлює допустимість і можливі межі наддержавності. Прогрес суспільства супроводжується переходом від безлічі спільнот до поступової єдності, посиленням тенденції до інтернаціоналізації суспільного життя. У давнину, тенденція до єдності людства знайшла своє відображення в об'єднанні різних общин в племена і народності, пізніше — в перетвореннях племен в нації, націй — в регіональні співтовариства та ін. Вираженням цього об'єктивного процесу - утворення Європейського Союзу. Правову глобалізацію можна визначити як об'єктивно існуюче явище, зумовлене зростанням чисельності населення та погіршенням екологічної ситуації у світовому масштабі, і появою глобальних проблем сучасності.

Основними способами правової глобалізації є правова інтеграція, правова інтернаціоналізація та правова імплементація. Правова інтеграція та правова імплементація більше пов'язані з необхідністю спільними зусиллями на міждержавному рівні розв'язувати різні загальносвітові та глобальні проблеми сучасності. Водночас, правова інтернаціоналізація більше є наслідком загальних процесів глобалізації, які охоплюють основні сфери життєдіяльності сучасного суспільства, а її сутність полягає в тому, що внутрішньодержавне право виявляється у тісному взаємозв'язку з іншими внутрішньо національними правовими системами. Важливе місце у глобалізаційних процесах посяде закріплення в національних конституціях сучасного комплексу невідчужуваних природних прав і свобод людини, а також визнання того, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права є пріоритетною складовою національної правової системи.

Аналізуючи коло проблем, які виникають у ході процесів правової глобалізації, Ю. Тихомиров виділяє цілий ряд напрямків процесу правової інтернаціоналізації [5]. До них належать такі: розвиток і визнання загальних правових концепцій забезпечення прав громадян, конституційних інститутів, різноманіття форм власності, захисту прав і законних інтересів бізнесу; вироблення загальних принципів правового регулювання підприємництва, фінансових потоків, екологічних стандартів, взаємовідносин громадян і публічної влади; підтримка та правове забезпечення функціонування демократичних інститутів суду присяжних, місцевого самоврядування та інші.

Аналізуючи проблеми глобалізації формується новий світовий порядок. Економічні і фінансові сфери впливають на певну державу з метою стабілізації або дестабілізації ринків, усунення митних бар'єрів на шляху розвитку світової торгівлі, боротьби з транскордонними загрозами допомагають ефективніше вирішувати складні проблеми. Так, яскравий приклад бомбардування Бєлграда під прикриттям «гуманітарних цілей».

На сьогоднішні прискорюється процес обмеження суверенних прав держави та зміцнення суверенітету індивіда. При чому державний суверенітет вже не може повною мірою служити ліцензією на порушення прав людини. Багато проблем пов'язаних з правами людей мають глобальний характер і можуть бути вирішені тільки зусиллями держав. Ще більше свідчень глобалістичних процесів щодо світової економіки, тому що сучасне

світове господарство набуває єдиного, цілісного механізму.

На нашу думку, важливим аспектом у процесі глобалізації є роль основних принципів міжнародного права, як основоположних чинників співіснування національних правових систем і міжнародного правопорядку в цілому. На думку О.Лапіної, в міждержавному праві проблема співвідношення принципів і конкретних норм має поряд з теоретичним і серйозне практичне значення. З середини XX ст. спостерігаються загальні глобальні тенденції визнання пріоритету захисту наднаціональних норм як універсального способу вирішення проблем міждержавного спілкування, захисту суверенних прав держав, забезпечення реалізації загальновизнаних прав і свобод особистості. Остання ж третина XX ст. і початок XXI ст. характеризуються тенденцією «посиленого взаємопроникнення різних правових норм. З одного боку, в міжнародному праві, й особливо в правових системах міждержавних об'єднань, зростає питома вага норм, що «прийшли» з національного права. Основою системи міжнародного права є «загальне міжнародне право», тобто сукупність міжнародно-правових принципів і норм, обов'язкових для всіх держав.

Зростаюча тенденція до міжнародно - правової глобалізації сприяє появі нових принципів і норм права, встановлення яких раніше відносилося до сфери внутрішніх справ суверенних держав. Це істотно оновлює державно-правові системи членів світового співтовариства у контексті сучасних загальновизнаних універсальних стандартів.[6] На думку А.Блінова, серед найбільш знакових рис, що характеризують процес формування глобального порядку, можна виділити підвищення впливу міжнародного права (публічного і приватного) на формування внутрішнього права; розвиток таких галузей, як екологічне та природоохоронне право; помітне розширення прав і свобод людини, що захищаються і гарантуються міжнародним правом; зміна змісту і принципів побудови міжнародного правопорядку, зниження ступеня його стійкості; зростання ролі правового прецеденту; розширення національної юрисдикції конкретної держави, що виходить за рамки її території; поява загальних або спеціальних органів міжнародної юстиції; зміна правового мандату миротворчих сил, структур колективної безпеки, здатних стати прообразом зовсім нового інституту – міжнародної поліції. В епоху глобалізації найважливіший в контексті міжнародного права принцип невтручання у внутрішні справи держав поступово еволюціонує в напрямку більшої відкритості та «кооперативності». Дотримання прав людини перестає бути виключно внутрішньою справою держав. Дотримання базових принципів суверенітету і територіальної цілісності держав зберігає своє основне значення. [7]

Важливою складовою глобального порядку, що формується, є поняття соціальної справедливості. На сучасному етапі розвитку, принцип справедливості набуває характеру своєрідного обов'язку розвинутих держав з об'єднання фінансових, технологічних, інтелектуальних зусиль з метою розв'язання глобальних проблем світу, і в першу чергу екологічних і демографічних. У 2006 році Дослідницькою групою (голова Групи – Мартті Коскенніемі) підготовлена доповідь, у якій наголошується: "В останні півстоліття рамки міжнародного права різко зросли. З інструментами, призначеними для регулювання засобами формальної дипломатії, міжнародне право розширило справу з найрізноманітнішими сферами міжнародної діяльності: від торгівлі до охорони навколишнього середовища, від прав людини до науково-технічного співробітництва..." [8].

Природоохоронні проблеми (виснаження природних ресурсів, забруднення атмосфери, вод, у тому числі морських, ускладнення проблем, пов'язаних з поводженням з відходами та ін.) – глобальні по суті, хоча відомі і їх регіональні прояви. Вони розглядаються сьогодні, перш за все, як результат нераціональної, соціально-неорієнтованої антропогенної діяльності. Сучасне міжнародне право націлює держави не лише на суто природоохоронні заходи, але і в кінцевому рахунку на формування екологізованої моделі господарювання, що гармонійно відображає економічні, соціальні та екологічні інтереси конкретних людей, суспільства і людства в цілому. Треба визнати велику відпрацьованість і ефективність, порівняно з українським, міжнародного природоохоронного права, особливо в його європейському сегменті. Природоохоронні інститути ЄС також демонструють велику результативність у роботі. Це може означати, зокрема, що довготривалим загальнодержавним інтересам України відповідає глибока реформа природоохоронної роботи з урахуванням сучасного стану міжнародного права навколишнього середовища, кращих механізмів європейського екологічного права.

У сучасному ядерно-космічному світі, в еру смертоносних епідемій фінансово-економічної глобалізації роль міжнародного права також зростає. Завдяки цьому попереджається світова війна, врегульовуються міждержавні спори, задовольняються повсякденні людські потреби міжнародного характеру: міжнародні телефонні переговори, електронний зв'язок, у тому числі міжнародні морські, сухопутні, повітряні міжнародні сполучення, міжнародна торгівля.

Формування таких галузей, як наприклад, міжнародне морське або космічне право, можна тільки вітати. Треба виділити цілий ряд найбільш перспективних та актуальних на сьогоднішній день питань для врегулювання їх у системі міжнародного глобального права. До таких відносять, зокрема, урегулювання використання результатів науково-технічного прогресу і досягнень культури, регламентація поширення інформації у всесвітній мережі Інтернет, регулювання процесів міграції, освоєння космічного простору, поліпшення екології, порятунку рідкісних видів тварин, протидії тероризму та ін.

У зв'язку з цим, багато авторів відзначають, що міжнародне в тому числі, глобальне право, а також його верховенство, здатні стати основою нового, більш справедливого світового порядку. При цьому,

аналізуючи антиглобалістські рухи, які набувають у сучасному світі все більшого поширення, дослідники також відзначають, що «в їх основі принципи справедливості, забезпечення соціальних і економічних прав, самоврядування, захисту навколишнього середовища, більш справедливого розподілу доходів, збільшення податків на експорт та імпорт капіталів, а також внесення в торговельні угоди положень, що передбачають норми трудового права та захист навколишнього середовища, скорочення боргового тягаря для країн, що розвиваються» [9]. У цьому зв'язку не можна не помітити, що розвиток і визнання загальних правових концепцій, загальних принципів, стандартів, різних демократичних інститутів, запровадження єдиних юридичних понять, приведення норм національного законодавства до якого-небудь стандарту і підтримка цього стандарту в подальшій нормотворчій діяльності, як і багато інших напрямків глобалізаційних правових процесів, викликають протидію з боку окремих держав, і не тільки за спробу найбільш розвинених країн нав'язати іншим державам свою волю.

Висновки. Глобалізація, як об'єктивно існуюче явище сучасного світу, не може, як і інші світові процеси, протікати лише за умов позитивного впливу. Однак, як свідчить історія людства, навіть негативні прояви розвитку людської цивілізації, ставали причиною наступного позитивного правового прогресу. Зокрема, світові війни стали причиною та наслідком закріплення основних правил (принципів) мирного співіснування людства. Наслідки глобалізації дуже суперечливі. Зокрема можна виділити:

- Протиріччя між універсалізацією (гомогенізацією) суспільного життя і прагненням народів зберегти свою самобутність. Утвердження єдиних ринкових моделей, демократичних інститутів та цінностей поширюється на культуру і стиль життя. Люди споживають одні і ті самі товари та інформацію. Тому багато народів, в цілому прийнявши ринкову модель, намагаються зберегти свою самобутність і культурну ідентичність;
- Геоекономічне розмежування світу: у середині 90-х років XX ст. 80% світового ВВП присвоювалося двадцятьма чотирма країнами, в яких проживало 14,5% населення. Якщо багато країн Заходу орієнтуються на дохід в три тисячі доларів у рік на душу населення, то в іншій частині світу цей дохід не перевищує дев'ятсот п'ятдесяти доларів. Міграційні процеси трансформують соціальну структуру цих суспільств, створюючи нові етнічні общини, породжують нові дискусії про громадянські права етнічних меншин і про культурну ідентичність народу.
- Спостерігається фрагментація деяких регіонів світу. Мова йде про виділення різних культурних суперрегіонів (ісламського, християнського тощо), між якими, згідно з позицією ученого, і спостерігаються головні конфлікти сучасності;

На сучасному етапі розвитку, міжнародно-правове регулювання вимагає якісно нових начал, які б відповідали тенденціям сучасного цивілізаційного етапу розвитку. Закріплені десять основних принципів міжнародного права, вже не задовольняють потреби регулювання сучасних міжнародно-правових відносин, адже значна кількість відносин, що були предметом суто національного права, сьогодні стають предметом міжнародно-правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Култыгин В. П. Незападные концепции глобализации // Личность. Культура. Общество. — 2002. — Т. IV. — Вып. 1—2.
2. Хабиров Р. Ф. Глобализация, государственный суверенитет, права человека // Юридический мир. — 2007. — № 10. — С. 45—49.
3. Щетинин С.А. Правовая глобализация: понятие и основные формы (теоретико-методологические аспекты). Дис. канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2009г.
4. Нешатаева Т. Н. Решения Европейского суда по правам человека: новеллы и влияние на законодательство и правоприменительную практику. - Москва: Норма: ИНФА-М, 2013. - 303 с Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. - № 2.
5. Тихомиров Ю. А. Интернационализация национального права// Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: По материалам выступлений. – М., 2004.
6. Бірюков Р.М. Глобалізація та її вплив на правову сферу // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. - № 2. – С. 36-40.
7. Блинов А.С. Национальное государство в условиях глобализации: контуры построения политико-правовой модели формирующегося глобального порядка. М.: МАКС Пресс, 2003г.
8. Динис Г. Г. Міжнародно-правові концепції глобального права, права Інтернету або кіберправа та трансформації...// Часопис Київського університету права
9. Вебер А. Антиглобалистские движения – начало великой смуты XXI в. // Мировая экономика и международные отношения. – 2001. - № 12.

Науковий керівник: к.ю.н.,асистент кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Калмикова О.С.

Наданий матеріал раніше не публікувався та в інші видання не надсилався.

Зміст:

Булгаков А.О. .ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ У ПРОМИСЛОВОСТІ В УРСР.
LEGAL REGULATION OF RATIONAL USE AND PROTECTION OF LAND IN INDUSTRY IN THE UKRAINIAN SSR..... 2

Зелінська Я.С. СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ У ДОКАЗОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНТСВІ, SPECIAL KNOWLEDGE OF EVIDENCE ACTIVITY IN ADMINISTRATIVE VESSELS..... 6

Федчишин С.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ , THE SECURING OF SAFETY OF UKRAINIAN FOREIGN DIPLOMATIC BODIES: ORGANIZATIONAL-LEGAL BASES..... 10

Мохончук Б.С. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ
ISSUES OF THE LEGAL STATUS OF POLITICAL PARTIES IN UKRAINE..... 15

Рубащенко М.А. ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ЗАКЛИКІВ ТА ПІДБУРЮВАННЯ ДО ЗЛОЧИНУ, PROBLEMS OF CORRELATION OF PUBLIC APPEALS AND INCITEMENT TO CRIME..... 19

Грохольський П.О.
ІДЕЯ "РОЗУМНОГО ДЕРЖАВЦЯ" В ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДАХ НІККОЛО МАКІАВЕЛЛІ
THE IDEA OF A "CLEVER LEADER" IN THE POLITICAL AND LEGAL VIEWS OF NICCOLO MACHIAVELLI... 26

Соловйова В.С.
РОЛЬ ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.
THE ROLE OF LAND ISSUES DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917-1921..... 29

Ткачук К.В.
ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ЇХ ОБ'ЄКТИВАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЧИ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ
HUMAN RIGHTS AND THEIR OBJECTIFICATION IN NATIONAL OR INTERNATIONAL LAW..... 33

Стародубцева Д.О.
ЧИ МОЖЛИВЕ ВІДНОВЛЕННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В УКРАЇНІ? IS IT POSSIBLE TO RETURN THE DEATH PENALTY TO UKRAINE?..... 36

Макітренко В.В.
СПЕЦИФІКА УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я
SPECIFICITY OF MANAGEMENT ACTIVITY IN THE FIELD OF HEALTH PROTECTION..... 38

Пилипенко М.В.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ БАНКІВСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ
LEGAL FOUNDATIONS LABOR REGULATION OF BANK EMPLOYEES..... 43

Бакланова О.В.
ДЕЯКІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ЗБРОЙНИХ ТА ВОЄНІЗОВАНИХ ФОРМУВАНЬ, SOME ASPECTS OF CREATING ILLEGAL ARMED UNITES AND REGULAR MILITARY UNITES..... 48

Берник В.В., Казакевич А.О.
ПЕРСПЕКТИВИ ТА НЕДОЛІКИ ІНСТИТУТУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СЛІДЧОГО
PROSPECTS AND LACKS OF INSTITUTE OF JUDICIAL INDEPENDENCE OF INVESTIGATOR..... 52

Діброва К.Р., Ставнічук Г.П.
КАЛІЦТВО ЖІНОЧИХ СТАТЕВИХ ОРГАНІВ ЯК ФОРМА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК: МІЖНАРОДНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ ПРОТИДІЇ
FEMALE GENITAL MUTILATION AS A FORM OF VIOLENCE AGAINST WOMEN: INTERNATIONAL AND NATIONAL COUNTERMEASURES..... 55

Касьянов І.О.
ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ
LEGAL MECHANISMS FOR PROVIDING FINANCIAL ASSISTANCE TO UKRAINE BY THE EUROPEAN UNION..... 58

Свистун С.Л.
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
INTERNATIONAL LAW AND THE PROCESS OF GLOBALIZATION..... 61

